

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΕΘΝΕΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

*«Τα δικαιώματα του υπόπτου κατά το στάδιο της προκαταρκτικής
εξέτασης και της αστυνομικής προανάκρισης υπό το πρίσμα των
αρχών του ενωσιακού δικαίου και του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ»*

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ευφροσύνη Π. Βασιλαδιώτη

(ΑΜ: 1220Μ042)

Αθήνα, 2021

Τριμελής Επιτροπή

Δημήτριος Γιαννουλόπουλος, Καθηγητής Νομικής Goldsmiths University of London
(Επιβλέπων)

Όλγα Τσόλκα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Νικόλαος Λίβος, Επίκουρος Καθηγητής Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ

Copyright © Ευφροσύνη Βασιλαδιώτη, 2021

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς την συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφέα.

Στον Παναγιώτη

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

A. Εισαγωγή

B. Το δικαίωμα στη σιωπή και τη μη αυτοενοχοποίηση

Γ. Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο

Δ. Το δικαίωμα ενημέρωσης

Ε. Το δικαίωμα σε μετάφραση και διερμηνεία

ΣΤ. Τελικές Παρατηρήσεις

Περίληψη

Η παρούσα εργασία αναφέρεται σε επιμέρους δικαιώματα των υπόπτων στο στάδιο της ποινικής προδικασίας και ειδικότερα στο δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης, ως πτυχής του τεκμηρίου αθωότητας, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 7 της Οδηγίας 2016/343/ΕΕ, στο δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο της ποινικής προδικασίας όπως κατοχυρώνονται στα άρθρα 3 της Οδηγίας 2013/48/ΕΕ, στο δικαίωμα ενημέρωσης, όπως κατοχυρώνεται στα άρθρα 3, 4, 6 και 7 της Οδηγίας 2012/13/ΕΕ και στο δικαίωμα διερμηνείας και μετάφρασης, όπως κατοχυρώνεται στην Οδηγία 2010/64/ΕΕ. Τα δικαιώματα αυτά, όπως κατοχυρώνονται στο δευτερογενές ενωσιακό δίκαιο και ερείδονται στο ΧΘΔΕΕ, συνεξετάζονται με την παρουσίαση πορισμάτων από την πλούσια νομολογία του ΕΔΔΑ σε συνδυασμό με την παρουσίαση πορισμάτων από την πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ.

Λέξεις κλειδιά: ποινική προδικασία, ύποπτος, προκαταρκτική εξέταση, αστυνομική προανάκριση, δικαίωμα στη σιωπή, πρόσβαση σε δικηγόρο, ενημέρωση, μετάφραση, διερμηνεία

Abstract

This thesis deals with the individual rights of suspects at the pre-trial stage and in particular to the right to silence and non-incrimination, as an aspect of the presumption of innocence, as enshrined in Article 7 of Directive 2016/343/EU, to the right of access to a lawyer in criminal proceedings as set out in Article 3 of Directive 2013/48/EU, in the right to information as set out in Articles 3, 4, 6 and 7 of Directive 2012/13/ EU of 22/5/2012 and the right to interpretation and translation, as enshrined in Directive 2010/64/ EU of 20/10/2010. These rights, as enshrined in secondary EU law and based on the Charter of Fundamental Human Rights, are jointly examined with the presentation of findings from the rich case law of the ECtHR in conjunction with the presentation of findings from the recent case law of the Court of Justice of the European Union.

Keywords: criminal proceedings, suspect, preliminary examination, police interrogation, right to silence, access to a lawyer, information, translation, interpretation

Εισαγωγή

Το ζήτημα των δικαιωμάτων του υπόπτου στην ποινική διαδικασία, του προσώπου δηλαδή που καταγγέλλεται στην έγκληση ή μήνυση (ή αίτηση ή έκθεση για την αξιόποινη πράξη) ως δράστης της πράξης καθώς και εκείνου στο οποίο αποδίδεται κατά την διάρκεια της προκαταρκτικής εξέτασης η πράξη για την οποία ενεργείται η προκαταρκτική εξέταση¹, παραμένει μέχρι σήμερα εξαιρετικά ενδιαφέρον².

Μπορεί ο κατηγορούμενος να είναι αναμφισβήτητα ο «πρωταγωνιστής» της ποινικής διαδικασίας πλην όμως, τα δικαιώματα του κατηγορουμένου αποτελούν και δικαιώματα του υπόπτου καθώς αποτελούν θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου.

Την ιδιότητα του υπόπτου φέρει ένα πρόσωπο σε δύο στάδια της ποινικής διαδικασίας: αφενός κατά την αστυνομική προανάκριση³ και αφετέρου κατά την προκαταρκτική εξέταση⁴.

Η προκαταρκτική εξέταση διατάσσεται προκειμένου να κριθεί εάν υπάρχει νόμιμη περίπτωση άσκησης ποινικής δίωξης, ενώ η αστυνομική προανάκριση ενεργείται για την βεβαίωση της αξιόποινης πράξης⁵.

Ειδικότερα, η *προκαταρκτική εξέταση* είναι η προ της ασκήσεως ποινικής δίωξης διαδικασία, με την οποία δίνεται η ευχέρεια στην εισαγγελική αρχή να εξακριβώσει τη βασιμότητα μιας καταγγελίας (έγκλησης, μήνυσης ή αναφοράς) και να αποφευχθεί κατ' αυτό τον τρόπο αφενός η ταλαιπωρία των ατόμων, που συνεπάγεται η άσκηση σε βάρος τους ποινικής δίωξης, αφετέρου η απασχόληση των δικαστικών αρχών με αβάσιμες καταγγελίες.

Αφορμή για τη διενέργεια προκαταρκτικής εξέτασης μπορεί να δώσει στον εισαγγελέα η υποβληθείσα έγκληση ή μήνυση ή αναφορά, αλλά και οποιαδήποτε πληροφορία για τη διάπραξη ποινικού αδικήματος. Η προκαταρκτική εξέταση κατατείνει στην ανακάλυψη της αλήθειας και επομένως κατά τη διενέργειά της πρέπει να συλλέγονται όλα τα απαραίτητα αποδεικτικά στοιχεία, δηλ. τόσο τα

¹ **Χ. Σεβαστίδης**, Άρθρο 72. Ιδιότητα κατηγορουμένου, «Κώδικας Ποινικής Δικονομίας» τόμος 1, , σελ. 2007-2013, Σάκκουλας Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2011.

² **Φ. Βασιλόγιαννης**, «Σκέψεις για το δικαίωμα του υπόπτου στη μη αυτοενοχοποίησή του», Ισοπολιτεία Τόμος 4^{ος}, σελ. 99 επ., 2000.

³ Άρθρο 245 ΚΠΔ.

⁴ Άρθρα 243-244 ΚΠΔ.

⁵ **Χ. Σεβαστίδης**, Άρθρο 31. Δικαιώματα του Εισαγγελέα, «Κώδικας Ποινικής Δικονομίας» Τόμος 1, σελ. 247-277 Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2011.

επιβαρυντικά για τον ύποπτο στοιχεία, όσο και εκείνα που είναι υπέρ της αθωότητάς του.

Όπως προαναφέρθηκε, η προκαταρκτική εξέταση στοχεύει στη συλλογή εκείνων των στοιχείων που είναι απαραίτητα για τον εισαγγελέα, προκειμένου να αποφασίσει εάν συντρέχει περίπτωση άσκησης ποινικής δίωξης ή απόρριψης της σχετικής καταγγελίας του εγκλήματος (έγκλησης, μήνυσης ή αναφοράς) ως προφανώς αβάσιμης στην ουσία της, ώστε να μην υποβάλλεται κάποιος στην ταλαιπωρία της ανάκρισης εάν δεν υπάρχουν επαρκή σε βάρος του στοιχεία⁶.

Περαιτέρω, υπό τον όρο *αστυνομική προανάκριση* νοείται η επιχείρηση ανακριτικών πράξεων από τους ανακριτικούς υπαλλήλους, ακόμη και χωρίς προηγούμενη παραγγελία του εισαγγελέα, προκειμένου να βεβαιωθεί η τελεσθείσα άδικη πράξη και να ανακαλυφθεί ο δράστης στις περιπτώσεις που είτε απειλείται άμεσος κίνδυνος απώλειας των αποδεικτικών στοιχείων είτε υπάρχει δυσχέρεια πραγματοποίησης συγκεκριμένης ανακριτικής πράξης ή κτήσης αποδεικτικού στοιχείου καθώς και στις περιπτώσεις αυτόφωρων κακουργήματα ή πλημμελήματα⁷.

Πρόκειται για μια ιδιόρρυθμη μορφή προεισαγωγικής διερεύνησης των ποινικών υποθέσεων (πλάι στην προκαταρκτική εξέταση και στην ΕΔΕ), και όχι για τρόπο άσκησης της ποινικής δίωξης, όπου σε αντίθεση με ό,τι ισχύει για την προανάκριση, ύστερα από εισαγγελική παραγγελία, και την κύρια ανάκριση, σκοπός είναι η άμεση καταγραφή νωπών εντυπώσεων και η πρώτη συντήρηση υλικού που κινδυνεύει στη συνέχεια να αλλοιωθεί⁸.

Στις ανωτέρω διαδικασίες, η θέση του υπόπτου, του προσώπου δηλαδή του οποίου ο ρόλος ελέγχεται κατά την διάρκεια της συλλογής των αποδείξεων για το διερευνώμενο αδίκημα, είναι ευαίσθητη. Εάν δε ο ύποπτος τυγχάνει αλλοδαπός ή ανήλικος, η θέση του είναι και ευάλωτη σε πολύπλοκες διαδικασίες τις οποίες ο

⁶ Βλ. την παρ. 1 του άρθρου 243 ΚΠΔ. Σημειώνεται ότι ενόψει του σκοπού αυτού της προκαταρκτικής εξέτασης πρέπει να γίνει δεκτό ότι μετά από την άσκηση της ποινικής δίωξης (είτε με παραγγελία για προανάκριση ή κύρια ανάκριση είτε με απευθείας κλήση του κατηγορουμένου στο ακροατήριο) δεν μπορεί πλέον να διενεργηθεί προκαταρκτική εξέταση δηλαδή δεν μπορεί να διενεργείται παράλληλα προκαταρκτική εξέταση και προανάκριση ή κύρια ανάκριση, αλλά ούτε μπορεί να παραγγείλει ο εισαγγελέας προκαταρκτική εξέταση μετά την ολοκλήρωση της προανάκρισης ή της κύριας ανάκρισης.

⁷ Βλ. την παρ. 2 του άρθρου 245 ΚΠΔ.

⁸ **Π. Παπανδρέου**, «Αστυνομική προανάκριση [άρθρο 243 παρ. 2 ΚΠΔ]» Ποιν.Δικ. Τεύχος 6/2006, σελ.755..

ύποπτος ενδέχεται να μην κατανοεί, αγνοώντας την σπουδαιότητα των δικονομικών εγγυήσεων, την τήρηση των οποίων θα πρέπει να απολαμβάνει.

Για το λόγο αυτό στην ελληνική έννομη τάξη, σύμφωνα με τον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, ο ύποπτος, ως διάδικος της ποινικής δίκης⁹ τεκμαίρεται αθώος μέχρι να αποδειχθεί η ενοχή του¹⁰ και διαθέτει μια σειρά από δικαιώματα, τα οποία είναι τα δικονομικά του «όπλα» προκειμένου να υπερασπιστεί με τον καλύτερο τρόπο τον εαυτό του.

Πιο συγκεκριμένα, ο ύποπτος τόσο κατά την αστυνομική προανάκριση όσο και την προκαταρκτική εξέταση¹¹ έχει το δικαίωμα διορισμού συνηγόρου, το δικαίωμα παραίτησης από το διορισμό συνηγόρου, το δικαίωμα παροχής δωρεάν νομικής βοήθειας, το δικαίωμα παράστασης σε κάθε ανακριτική πράξη που διενεργείται στο πλαίσιο της προκαταρκτικής εξέτασης, το δικαίωμα σε ενημέρωση σχετικά με την κατηγορία, το δικαίωμα της σιωπής και μη αυτοχοροποίησης, το δικαίωμα διερμηνείας και μετάφρασης, το δικαίωμα πρόσβασης στο υλικό της δικογραφίας, το δικαίωμα λήψης προθεσμίας για απολογία καθώς και το δικαίωμα αίτησης διεξαγωγής αποδείξεων.

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας δεν είναι η πραγμάτευση των δικονομικών δικαιωμάτων του υπόπτου στην ελληνική έννομη τάξη αλλά η παρουσίαση και εξέταση των κυριότερων δικαιωμάτων του, σύμφωνα με τις Οδηγίες 2016/343/ΕΕ, 2013/48/ΕΕ, 2012/13/ΕΕ και 2010/64/ΕΕ υπό το πρίσμα του άρθρου 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) και ιδίως της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), καθώς και υπό το πρίσμα των άρθρων 47 και 48 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΧΘΔΕΕ).

⁹ Άρθρο 70 παρ. 1 ΚΠΔ.

¹⁰ Άρθρο 71 ΚΠΔ.

¹¹ Άρθρο 244 παρ. 1 εδάφιο δεύτερο: «Ο ύποπτος έχει τα δικαιώματα που αναφέρονται στα άρθρα 89, 90, 91, 92 παρ. 1, 95, 96, 99 παρ. 1 εδ. α', 2 και 4, 100, 101, 102, 103 και 104, καθώς και το δικαίωμα να διορίσει τεχνικό σύμβουλο σε περίπτωση διεξαγωγής πραγματογνωμοσύνης, εφαρμοζόμενης αναλόγως της διάταξης του άρθρου 183. Το δικαίωμα ενημέρωσης του υπόπτου περιλαμβάνει κατ'ελάχιστο τη γνωστοποίηση των ποινικών διατάξεων, η παραβίαση των οποίων διερευνάται, καθώς και των θεμάτων επί των οποίων θα παράσχει εξηγήσεις. Τα ως άνω δικαιώματά του μπορεί να ασκήσει είτε αυτοπροσώπως είτε εκπροσωπούμενος από συνήγορο που διορίζεται κατά το άρθρο 89 παρ. 2, εκτός αν θεωρείται αναγκαία η αυτοπρόσωπη εμφάνισή του, κατά την κρίση εκείνου που διενεργεί την προκαταρκτική εξέταση».

Σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 2 και 3 της ΕΣΔΑ¹²:

«2. Παν πρόσωπον κατηγορούμενον επί αδικήματι τεκμαίρεται ότι είναι αθώον μέχρι της νομίμου αποδείξεως της ενοχής του. 3. Ειδικότερον, πας κατηγορούμενος έχει δικαίωμα: α) όπως πληροφορηθή, εν τη βραχυτέρα προθεσμία εις γλώσσαν την οποίαν εννοεί και εν λεπτομερεία την φύσιν και τον λόγον της εναντίον του κατηγορίας, β) όπως διαθέτη τον χρόνον και τας αναγκαίας ευκολίας προς προετοιμασίαν της υπερασπίσεώς του, γ) όπως υπερασπίση ο ίδιος εαυτόν ή αναθέση την υπεράσπισίν του εις συνήγορον της εκλογής του, εν η δε περιπτώσει δεν διαθέτει τα μέσα να πληρώση συνήγορον να τω παρασχεθή τοιούτος δωρεάν, όταν τούτο ενδείκνυται υπό του συμφέροντος της δικαιοσύνης, δ) να εξετάση ή ζητήση όπως εξετασθώσιν οι μάρτυρες κατηγορίας και επιτύχη την πρόσκλησιν και εξέτασιν των μαρτύρων υπερασπίσεως υπό τους αυτούς όρους ως των μαρτύρων κατηγορίας, ε) να τύχη δωρεάν παραστάσεως διερμηνέως, εάν δεν εννοεί ή δεν ομιλεί την χρησιμοποιουμένην εις την δικαστήριον γλώσσαν».

Με τις ανωτέρω διατάξεις κατοχυρώνεται το τεκμήριο αθωότητας, ως θεμελιώδης διαδικαστική αρχή αλλά και ως δικαίωμα του κατηγορουμένου που απορρέει από το δικαίωμα στη δίκαιη δίκη, το οποίο κατοχυρώνεται στην πρώτη παράγραφο του ιδίου άρθρου¹³ και περαιτέρω κατοχυρώνονται ρητώς, επιμέρους υπερασπιστικά δικαιώματα, όπως το δικαίωμα πληροφόρησης αναφορικά με την κατηγορία, το δικαίωμα πρόσληψης και παράστασης με συνήγορο, το δικαίωμα δωρεάν νομικής συνδρομής, το δικαίωμα εξέτασης μαρτύρων καθώς και το δικαίωμα να ζητήσει την παράσταση, άνευ κόστους για τον ίδιο, διερμηνέα.

Στην ίδια κατεύθυνση με την ΕΣΔΑ κινείται ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΧΘΔΕΕ) ο οποίος στην παρ. 2 του άρθρου

¹² Κυρωθείσας στην ελληνική έννομη τάξη με το ν.δ. 53/1974, (ΦΕΚ Α. 256).

¹³ Η παρ. 1 ορίζει ότι: «1. Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα όπως η υπόθεσίς του δικασθή δίκαιως, δημοσία και εντός λογικής προθεσμίας υπό ανεξαρτήτου και αμερολήπτου δικαστηρίου, νομίμως λειτουργούντος, το οποίον θα αποφασίση είτε επί των αμφισβητήσεων επί των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του αστικής φύσεως, είτε επί του βασίμου πάσης εναντίον του κατηγορίας ποινικής φύσεως. Η απόφασις δέον να εκδοθή δημοσία, η είσοδος όμως εις την αίθουσαν των συνεδριάσεων δύναται να απαγορευθή εις τον τύπον και το κοινόν καθ' όλην ή μέρος της διαρκείας της δίκης προς το συμφέρον της ηθικής, της δημοσίας τάξεως ή της εθνικής ασφαλείας εν δημοκρατική κοινωνία, όταν τούτο ενδείκνυται υπό των συμφερόντων των ανηλίκων ή της ιδιωτικής ζωής των διαδίκων, ή εν τω κρινομένω υπό του δικαστηρίου ως απολύτως αναγκαίου μέτρω, όταν υπό ειδικάς συνθήκας η δημοσιότητα θα ηδύνατο να παραβλάβη τα συμφέροντα της δικαιοσύνης.

48 κατοχυρώνει το τεκμήριο αθωότητας¹⁴, ως θεμελιώδες δικαίωμα¹⁵ ενώ στην παρ. 1 του ιδίου άρθρου ορίζει ότι «διασφαλίζεται ο σεβασμός των δικαιωμάτων υπεράσπισης σε κάθε κατηγορούμενο»¹⁶.

Περαιτέρω, με το άρθρο 47 του ΧΘΔΕΕ¹⁷ κατοχυρώνεται το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου και περαιτέρω το δικαίωμα κάθε προσώπου να δικασθεί η υπόθεσή του δίκαια από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, το δικαίωμα κάθε προσώπου να συμβουλευέται δικηγόρο και να αναθέτει σε αυτόν την υπεράσπιση και εκπροσώπησή του καθώς και το δικαίωμα δικαστικής αρωγής εφόσον αυτή είναι αναγκαία για να εξασφαλισθεί η αποτελεσματική πρόσβαση στη δικαιοσύνη.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι πριν από την υιοθέτηση του ΧΘΔΕΕ είχε ήδη διαπιστωθεί ότι ενώ είχε δοθεί μεγάλο βάρος στο ζήτημα της ασφάλειας με τη λήψη μέτρων από τα ενωσιακά όργανα για τη βελτίωση της πολιτικής και της δικαστικής συνεργασίας στο χώρο της ποινικής δικαιοσύνης¹⁸, η προστασία των δικαιωμάτων των υπόπτων και των κατηγορουμένων στο πλαίσιο των ποινικών διαδικασιών στην Ευρωπαϊκή Ένωση υστερούσε. Η ΕΣΔΑ ως πηγή θεμελιωδών δικονομικών δικαιωμάτων και στο πεδίο της ΕΕ περιορίζεται σε γενικούς κανόνες με υψηλό βαθμό αφαίρεσης, τα δε δικαιώματα, εξειδικεύονταν μέσα από την νομολογία του ΕΔΔΑ με

¹⁴ Σύμφωνα με τη διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 48: «Κάθε κατηγορούμενος τεκμαίρεται ότι είναι αθώος μέχρι αποδείξεως της ενοχής του».

¹⁵ Βλ. τις παρατηρήσεις της **Ο. Τσόλκα** σε *Ευγενία Σαπχεκίδου- Χ. Ταγαράς (επιμ.)*. Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2020, σ. 514-515, ιδίως δε την παρ. 1 με αναφορά στη νομολογία του Γενικού Δικαστηρίου.

¹⁶ Σύμφωνα με τις οικείες Επεξηγήσεις του ΧΘΔΕΕ τα δικαιώματα που προβλέπονται στην παρ. 2 του άρθρου 48 είναι ταυτόσημα με τα δικαιώματα που προβλέπονται στο άρθρο 6 παρ. 3 της ΕΣΔΑ. Σημειώνεται επίσης ότι τα προβλεπόμενα στο άρθρο 6 παρ. 3 της ΕΣΔΑ περ. γ' δικαιώματα υπεράσπισης με συνήγορο και παροχής δωρεάν νομικής βοήθειας προβλέπονται στο τρίτο και τέταρτο εδάφιο του άρθρου 47 ΧΘΔΕΕ. Βλ. σχετικά **Ο. Τσόλκα**, ό.π. σ. 532επ.

¹⁷ «Κάθε πρόσωπο του οποίου παραβιάστηκαν τα δικαιώματα και οι ελευθερίες που διασφαλίζονται από το δίκαιο της Ένωσης, έχει δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου, τηρουμένων των προϋποθέσεων που προβλέπονται στο παρόν άρθρο. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα να δικασθεί η υπόθεσή του δίκαια, δημόσια και εντός εύλογης προθεσμίας, από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, που έχει προηγουμένως συσταθεί νομίμως. Κάθε πρόσωπο έχει τη δυνατότητα να συμβουλευέται δικηγόρο και να του αναθέτει την υπεράσπιση και εκπροσώπησή του. Σε όσους δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους, παρέχεται δικαστική αρωγή, εφόσον η αρωγή αυτή είναι αναγκαία για να εξασφαλισθεί η αποτελεσματική πρόσβαση στη δικαιοσύνη».

¹⁸ Βλ. για παράδειγμα τη θέσπιση του Ευρωπαϊκού Εντάλματος Σύλληψης, την δημιουργία της Europol, το θεσμό της Eurojust και τον θεσμό της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας.

τρόπο περιπτωσιολογικό αφού το ΕΔΔΑ καλούνταν να αποφασίσει για μεμονωμένες περιπτώσεις κατόπιν ατομικών προσφυγών¹⁹.

Περαιτέρω, δεν προβλεπόταν σε επίπεδο ΕΕ, μηχανισμός συμμόρφωσης των κρατών μελών στις ελλειμματικές πάντως και ατελείς ρυθμίσεις που ρύθμιζαν τα δικαιώματα των προσώπων που ήταν ύποπτα ή κατηγορούνταν²⁰.

Προκειμένου έτσι να αντιμετωπισθούν τα προβλήματα δικονομικής προστασίας η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε την 19.2.2003 προς υιοθέτηση την Πράσινη Βίβλο για τις «δικονομικές εγγυήσεις υπέρ των υπόπτων και των κατηγορουμένων στις ποινικές διαδικασίες σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ένωση»²¹.

Με την Πράσινη Βίβλο εγκαινιάστηκε μια μακρά νομοθετική διαδικασία για την κατοχύρωση των δικονομικών δικαιωμάτων στην ΕΕ, καρπός της οποίας ήταν η υιοθέτηση επιμέρους Οδηγιών στις οποίες θα αναφερθούμε αμέσως μετά²².

Περαιτέρω η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, αντιλαμβανόμενη την έλλειψη ισορροπίας μέσω κοινών προτύπων προστασίας στις χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, υπέβαλε, το 2004, πρόταση σχετικά με ορισμένα δικονομικά δικαιώματα στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ένωση²³.

Η Επιτροπή αιτιολόγησε την πρότασή της με την εκτίμηση πως η παροχή ισοδύναμου επιπέδου προστασίας σε υπόπτους και κατηγορουμένους στην ΕΕ, διαμέσου «κοινών ελάχιστων προτύπων, θα διευκολύνει την αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης», κάτι που είχαν στον νου τους οι αρχηγοί των κρατών και

¹⁹ Δείτε **Cornelia Riehle, Allison Clozel** “10 years after the roadmap: procedural rights in criminal proceedings in the EU today”, ERA Forum (2020), διαθέσιμο σε: <https://doi.org/10.1007/s12027-019-00579-5>, τελευταία προσπέλαση 20.11.2021.

²⁰ Δείτε ό.π. υποσημ. 19.

²¹ COM 75/2003 τελικό.

²² Βλ. **Η. Αναγνωστόπουλος** “Στη Βαβέλ της Ευρωπαϊκής Ένωσης” σε “Τιμητικό Τόμο Χριστόφορου Δ. Αργυρόπουλου”, Νομική Βιβλιοθήκη, **2016**, σ. 163επ. **Δ. Ζημιανίτης** “Πράσινο Βιβλίο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τις δικονομικές εγγυήσεις υπέρ υπόπτων κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες σε ολόκληρη την Ε.Ε.” Ποιν. Δικ. 2003, 443-444 όπου ο ίδιος επισημαίνει πως στο χώρο ελευθερίας-ασφάλειας και δικαιοσύνης της ΕΕ είναι απαραίτητο να υφίσταται ένα τυποποιημένο σύνολο στοιχειωδών κοινών προτύπων προστασίας των δικαιωμάτων των προσώπων που θεωρούνται ύποπτα, κατηγορούνται, διώκονται και καταδικάζονται σε όλα τα κράτη – μέλη, ενόψει και της διεύρυνσης. Επίσης, επισημαίνεται από τον συγγραφέα πως σε κοινοτικό επίπεδο η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ακολουθεί εξελικτική πορεία από ένα “περιφερειακό” επίπεδο στο οποίο το ΔΕΚ ανήγαγε τον σεβασμό τους σε γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου και προέβη σταδιακά σε αναγνώρισή τους, παρέχοντας μέσω της νομολογίας του ένα περιπτωσιολογικό πλαίσιο κατοχύρωσης, σε ένα ισχυρό προστατευτικό πλαίσιο που αρθρώνουν μια σειρά διατάξεων θεμελιωδών κειμένων, όπως η ΕΣΔΑ, τα άρθρα 6 και 7 της ΣΕΕ, τα άρθρα 47-50 του ΧΘΔΕΕ, οι κατ’ ιδίαν δεσμεύσεις των οργάνων της ΕΕ όσον αφορά στην ενισχυμένη κατοχύρωση των δικαιωμάτων αυτών.

²³ SEC (2004) 491/*COM/2004/0328 τελικό- CNS2004/0113*/.

Κυβερνήσεων στο Τάμπερε²⁴. Δυστυχώς η ως άνω πρόταση δεν έλαβε την απαιτούμενη ομοφωνία και έτσι δεν υιοθετήθηκε²⁵.

Η αδυναμία επίτευξης συναίνεσης για την υιοθέτηση Απόφασης – Πλαίσιο δικαίωσε την θέση της Επιτροπής ότι συντρέχει σπουδαίος λόγος για τη λήψη μέτρων σε ενωσιακό επίπεδο με σκοπό την επίτευξη της (ελλείπουσας!) συμβατότητας των κανόνων και της πρακτικής των κρατών- μελών, ώστε η αμοιβαία αναγνώριση να πραγματοποιείται σε περιβάλλον αμοιβαίας εμπιστοσύνης και όχι αμοιβαίας αμφισβήτησης και δυσπιστίας²⁶.

Πρόοδος στο ζήτημα αυτό σημειώθηκε το 2009 με την έναρξη της θητείας της Σουηδικής Προεδρίας του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου (Ιούλιος – Δεκέμβριος 2009) όταν την 1.7.2009 παρουσίασε τον «Οδικό Χάρτη» με σκοπό την ενίσχυση της προστασίας των υπόπτων και κατηγορουμένων στις ποινικές διαδικασίες²⁷.

Στον Οδικό Χάρτη επισημάνθηκαν έξι (6) κατηγορίες στις οποίες θα έπρεπε να ληφθούν μέτρα ώστε να ενισχυθούν τα δικαιώματα των ως άνω προσώπων. Οι κατηγορίες αφορούσαν την μετάφραση και διερμηνεία (1), την ενημέρωση για τα δικαιώματα και την ενημέρωση για τις κατηγορίες (2), τις νομικές συμβουλές και το ευεργέτημα της πενίας (3), την επικοινωνία με συγγενείς, εργοδότες και προξενικές αρχές (4), τις ειδικές διασφαλίσεις για ευάλωτους υπόπτους ή κατηγορουμένους (5) καθώς και την Πράσινη Βίβλο για την προδικαστική κράτηση (6)²⁸.

²⁴ Δείτε σημείο [7] αιτιολογικής έκθεσης της πρότασης COM/2004/0328 τελικό αλλά και τα συμπεράσματα της Προεδρίας του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Τάμπερε 15 και 16 Οκτωβρίου 1999, διαθέσιμο σε <https://www.consilium.europa.eu/media/21052/91400.pdf> τελευταία προσπέλαση 20.11.2021.

²⁵ Βλ. **Η. Αναγνωστόπουλος**, *“Στη Βαβέλ της Ευρωπαϊκής Ένωσης”* in *“Τιμητικός Τόμος Χριστόφορου Δ. Αργυρόπουλου”*, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2016, σ. 163 επ. ο οποίος επισημαίνει ότι: *«Το ναυάγιο της πρωτοβουλίας της Επιτροπής επιβεβαίωσε τον δικαιολογητικό λόγο της, δηλαδή η “χάρτινη” αρμονία των εθνικών συστημάτων που διασφαλίζει η συμμετοχή τους στην ΕΣΔΑ πόρρω απέχει από την διασφάλιση πραγματικής αρμονίας στην πρακτική εφαρμογή των δικαιωμάτων των κατηγορουμένων που προβλέπονται σ’ αυτήν»*.

²⁶ Δείτε **Η. Αναγνωστόπουλος**, ό.π. με περαιτέρω παραπομπή στην εύστοχη παρατήρηση της Viviane Reding, *Vers une politique de l’ UE en matière penale: etat des lieux et perspectives*, L’ Observateur de Bruxells, No 86/Octobre 2011, 8 η οποία επισημαίνει ότι: *“Ο υψηλός βαθμός της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, ακρογωνιαίος λίθος του ευρωπαϊκού χώρου δικαιοσύνης και θεμέλιο της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης, δεν διατάσσεται αλλ’ απορρέει από την ποιότητα των συστημάτων απονομής δικαιοσύνης”*.

²⁷ Ψήφισμα του Συμβουλίου της Ευρώπης της 30^{ης} Νοεμβρίου 2009 «για έναν οδικό χάρτη για την ενίσχυση των δικονομικών δικαιωμάτων των υπόπτων ή κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες», 4.12.2009 | EL | Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης | C 295/1.

²⁸ Δείτε Παράρτημα του ως άνω Ψηφίσματος με σύντομη επεξήγηση των ως άνω προτεινόμενων μέτρων για τα οποία το Ψήφισμα τόνιζε πως δεν αποσκοπούν στην προκαταβολική ρύθμιση του ακριβούς πεδίου εφαρμογής και του ακριβούς περιεχομένου των συγκεκριμένων μέτρων αλλά απλώς υποδεικνύουν την προτεινόμενη ενέργεια.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο με τη σειρά του επικύρωσε το πρόγραμμα της Στοκχόλμης για «μια ανοικτή και ασφαλή Ευρώπη που εξυπηρετεί και προστατεύει τους πολίτες»²⁹ και σχετικώς καταρτίστηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή έκθεση υλοποίησής του³⁰.

Εν συνεχεία ακολούθησε η ψήφιση έξι (6) Οδηγιών σχετικά με τα δικαιώματα μετάφρασης και διερμηνείας (Οδηγία 2010/64/ΕΕ), ενημέρωσης (Οδηγία 2012/13/ΕΕ), πρόσβασης σε δικηγόρο (Οδηγία 2013/48/ΕΕ), νομικής βοήθειας (Οδηγία 2016/1919/ΕΕ), τεκμηρίου της αθωότητας (Οδηγία 2016/343/ΕΕ) και των δικονομικών εγγυήσεων για τα παιδιά που είναι ύποπτα ή κατηγορούμενα στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (Οδηγία 2016/800/ΕΕ).

Η πολύ ενδιαφέρουσα νομολογία των ως άνω Δικαστηρίων αποτέλεσε την αφορμή αλλά και την κατευθυντήρια γραμμή προς τον ενωσιακό νομοθέτη για την συμπλήρωση των ελλειμματικών νομοθετικών ρυθμίσεων των κρατών μελών, την ενίσχυση των δικαιωμάτων αυτών με λεπτομερείς ρυθμίσεις μέσω της έκδοσης των ανωτέρω Οδηγιών αλλά και για τη δημιουργία μέσων εξαναγκασμού των κρατών μελών που αρνούνται να συμμορφωθούν με τις επιταγές του ενωσιακού νομοθέτη.

Στην παρούσα εργασία θα επικεντρωθούμε σε επιμέρους δικαιώματα των υπόπτων στο στάδιο της προδικασίας και ειδικότερα στο δικαίωμα σιωπής και αυτοενοχοποίησης, ως πτυχής του τεκμηρίου αθωότητας, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 7 της Οδηγίας 2016/343/ΕΕ, στο δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο της ποινικής προδικασίας όπως κατοχυρώνονται στα άρθρα 3 της Οδηγίας 2013/48/ΕΕ, στο δικαίωμα ενημέρωσης, όπως κατοχυρώνεται στα άρθρα 3, 4, 6 και 7 της Οδηγίας 2012/13/ΕΕ και στο δικαίωμα διερμηνείας και μετάφρασης, όπως κατοχυρώνεται στην Οδηγία 2010/64/ΕΕ. Τα δικαιώματα αυτά, όπως κατοχυρώνονται στο δευτερογενές ενωσιακό δίκαιο και ερείδονται στο ΧΘΔΕΕ θα τα συνεξετάσουμε με την παρουσίαση πορισμάτων από την πλούσια νομολογία του ΕΔΔΑ σε συνδυασμό με την παρουσίαση πορισμάτων από την πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ.

²⁹ Από 4.5.2010/ C115/1.

³⁰ COM 2010/171 τελικό της 20.4.2010.

B. Το δικαίωμα στη σιωπή και μη αυτοενοχοποίηση

Το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης είναι το δικαίωμα του προσώπου, το οποίο κατηγορείται ή ελέγχεται, να αρνηθεί καταθέσει εναντίον του εαυτού του ή να ομολογήσει την ενοχή του. Το δικαίωμα εμποδίζει τις διωκτικές αρχές από την κτήση αποδεικτικών στοιχείων παρά τη βούληση του κατηγορουμένου ή και του υπόπτου να μην καταθέσει σε βάρος του εαυτού του με τη χρήση μέσων εξαναγκασμού³¹. Ο εξαναγκασμός μπορεί να επέλθει είτε με τη χρήση βασανιστηρίων, είτε με την απειλή χρήσης βίας ή επέλευσης άλλου κακού.

Παράλληλα, το δικαίωμα σιωπής συμπεριλαμβάνει και την αξίωση του υπόπτου (και του κατηγορουμένου) να ενημερωθεί από τις διωκτικές αρχές ότι έχει το δικαίωμα σιωπής και συνδέεται άρρηκτα με το δικαίωμα παράστασης του υπόπτου ενώπιον των διωκτικών αρχών με δικηγόρο³².

Το δικαίωμα στη σιωπή και μη αυτοενοχοποίησης, αποτελεί, πτυχή του τεκμηρίου της αθωότητας³³ και σύμφωνα με το ΕΔΔΑ «βρίσκεται στην καρδιά της έννοιας της δίκαιης δίκης»³⁴, απορρέει δηλαδή όχι μόνο από τη διάταξη του άρθρου 6 παρ. 2 της ΕΣΔΑ, με το οποίο ρητώς κατοχυρώνεται το τεκμήριο αθωότητας αλλά και από την παρ. 1 του ιδίου άρθρου με το οποίο κατοχυρώνεται το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη.

Αντιστοίχως, στο ενωσιακό δίκαιο το δικαίωμα στη σιωπή και μη αυτοενοχοποίηση απορρέει από τις διατάξεις των άρθρων 47 και 48 του ΧΘΔΕΕ, οι οποίες ερμηνευόμενες υπό τη ρήτρα της ομοιογένειας του άρθρου 52 παρ. 3 του Χάρτη, έχουν το ίδιο περιεχόμενο με εκείνες του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ³⁵.

Σημειώνεται ότι το δικαίωμα σιωπής αναγνωρίστηκε ως γενική αρχή του ενωσιακού δικαίου -πριν από τη θέσπιση του ΧΘΔΕΕ- από το Δικαστήριο της

³¹ Βλ. **Λ-Α Σισιλιάνος** σε Λ. Α. Σισιλιάνος (επιμ.), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, Νομική βιβλιοθήκη, 2013, σ. 235.

³² **Χ. Σατλάνης**, «Μια συνεισφορά στην έννοια και οριοθέτηση του δικαιώματος σιωπής του κατηγορουμένου. Με αφορμή την ΟΛΑΠ 2/2021» ΠοινΔικ 11/2021 σελ. 1481επ.. Κατ' εφαρμογή της αρχής "nemo tenetur se ipsum accusare" πρέπει να γίνει δεκτό ότι εφόσον ο κατηγορούμενος δεν υποχρεούται να συμβάλει στην ανεύρεση της ουσιαστικής αλήθειας δεν μπορεί να θεωρηθεί εγγυητής του εννόμου αγαθού της ορθής απονομής της (ποινικής) δικαιοσύνης και εξ αυτού του λόγου δεν μπορεί να αποτελέσει ενεργητικό υποκείμενο.

³³ Όπως ρητώς αναφέρεται στο προοίμιο της Οδηγίας 2016/43/ΕΕ.

³⁴ Βλ. ενδεικτικά ΕΔΔΑ *John Murray κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, 8.2.1996, σκ. [45] και ΕΔΔΑ *Funke κατά Γαλλίας* της 25.2.1993 σκ. [44].

³⁵ Δείτε και σκέψη [50] στις προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα στην υπόθεση *DB κατά Commissione Nazionale per le Società e la Borsa (ConsoB)*, C-481/19. Ο σκοπός είναι η διασφάλιση συνοχής μεταξύ των δικαιωμάτων που περιλαμβάνονται στον Χάρτη και των αντίστοιχων δικαιωμάτων που κατοχυρώνει η ΕΣΔΑ, χωρίς αυτό να θίγει την αυτονομία του δικαίου της Ένωσης.

Ευρωπαϊκής Ένωσης στην υπόθεση *Orkem κατά Επιτροπής* (C-374/87). Πιο συγκεκριμένα, στην υπόθεση αυτή το ΔΕΕ κλήθηκε να ερευνήσει εάν υφίστανται περιορισμοί στην εξουσία ερευνών της Επιτροπής κατά την διάρκεια της προκαταρκτικής έρευνας που διεξάγει ως διοικητικό όργανο με κυρωτικές εξουσίες, στο πλαίσιο του ελέγχου της τήρησης των κανόνων του ανταγωνισμού. Ο προβληματισμός έγκειτο στην ανάγκη διασφάλισης των δικαιωμάτων υπερασπίσεως³⁶. Το Δικαστήριο κατέληξε πως τα δικαιώματα αυτά θα πρέπει να προστατεύονται ήδη από το στάδιο της προκαταρκτικής έρευνας και ο έλεγχος δεν θα πρέπει να υποχρεώνει τις ελεγχόμενες επιχειρήσεις να δίδουν απαντήσεις σε ερωτήσεις, από τις οποίες θα αποδεικνυόταν η ύπαρξη παραβάσεως, τονίζοντας παράλληλα πως το βάρος της απόδειξης της ύπαρξης παραβιάσεων φέρει το όργανο που ελέγχει και όχι ο ελεγχόμενος ύποπτος³⁷.

Σε επίπεδο δευτερογενούς δικαίου της Ένωσης, το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης (άλλως αυτοεπιβάρυνσης), ως έκφανση του τεκμηρίου αθωότητας³⁸ προβλέπεται για τα φυσικά πρόσωπα³⁹ (υπόπτους και κατηγορουμένους) στο άρθρο 7 της Οδηγίας 2016/343/ΕΕ⁴⁰, της τρίτης - κατά χρονική σειρά - που υιοθέτησε η Ευρωπαϊκή Ένωση για τα δικαιώματα των υπόπτων και των κατηγορουμένων.

Σύμφωνα με το άρθρο 7 της Οδηγίας, τα κράτη-μέλη της Ένωσης θα πρέπει να διασφαλίζουν πως οι ύποπτοι θα έχουν το δικαίωμα να παραμένουν σιωπηλοί σε ό,τι αφορά την αξιόποινη πράξη για την οποία ελέγχονται ως ύποπτοι τέλεσης αδικήματος (παρ.1) ενώ παράλληλα (παρ. 2) θα πρέπει να διασφαλίζεται η άσκηση του δικαιώματος της μη αυτοενοχοποίησης⁴¹. Στη βάση αυτή θα πρέπει να θεσπιστούν εθνικές διατάξεις οι οποίες αφενός δεν θα εμποδίζουν την άσκηση του δικαιώματος του υπόπτου να σιωπά, να μην προβαίνει δηλαδή σε δηλώσεις που μπορεί να τον ενοχοποιήσουν και να μην προσκομίζει επιβαρυντικά για αυτόν

³⁶ Δείτε σκ. [32-33] εν θέματι απόφασης και εκεί παραπομπές σε δικαστικές αποφάσεις.

³⁷ Σκέψη [35].

³⁸ Αιτιολογική Σκέψη (24) της ως άνω Οδηγίας.

³⁹ Η νομολογία του ΔΕΕ δεν αναγνωρίζει το δικαίωμα αυτό στα νομικά πρόσωπα. Δείτε σχετ. σκέψη (13) και αιτιολόγηση στην σκέψη (14) της Οδηγίας 2016/343/ΕΕ περί του πρόωρου χαρακτήρα της αναγνώρισης ενός τέτοιου δικαιώματος αλλά και την κριτική που δέθηκε η ως άνω ρύθμιση σε **Stijn Lamberigts** «*The Directive on the Presumption of Innocence A Missed opportunity for Legal Persons*», *Eucrim* 2016, σελ. 36-42.

⁴⁰ Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 11.3.2016, L 65 σελ. 1.

⁴¹ Δείτε και την αιτιολογική σκέψη (27) Οδηγίας 2016/343/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 9^{ης} Μαρτίου 2016 σχετικά με την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας (ΕΕ L 65 της 11.3.2016, σελ. 1).

αποδεικτικά στοιχεία, αφετέρου θα προστατεύουν το δικαίωμα προβλέποντας, επί παραδείγματι, ότι η άσκηση του δικαιώματος σιωπής δεν θα πρέπει να θεωρείται από μόνη της απόδειξη ότι το πρόσωπο έχει διαπράξει την αξιόποινη πράξη για την οποία ελέγχεται⁴².

Σημαντική απόφαση για το δικαίωμα της σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης αποτελεί η απόφαση του ΕΔΔΑ *Funke κατά Γαλλίας*⁴³ καθώς το Δικαστήριο αναγνώρισε για πρώτη φορά ρητώς ότι το «προνόμιο» της μη αυτοενοχοποίησης και το δικαίωμα σιωπής του κατηγορουμένου αποτελούν συστατικά στοιχεία της δίκαιης δίκης⁴⁴. Ο προσφεύγων ισχυρίστηκε ότι οι Αρχές είχαν παραβιάσει το δικαίωμά του στη μη αυτοενοχοποίηση καθώς ενώ δεν είχαν υποβάλει ποινική καταγγελία εναντίον του για παραβίαση της νομοθεσίας που σχετίζεται με οικονομικές συναλλαγές με ξένες χώρες, είχαν κινήσει διοικητικό έλεγχο με σκοπό να τον υποχρεώσουν να *συνεργαστεί* και να τους παράσχει τα στοιχεία εκείνα που εν συνεχεία θα οδηγούσαν σε ποινική δίωξη εναντίον του. Το ΕΔΔΑ σημείωσε εν προκειμένω⁴⁵ ότι οι Τελωνειακές Αρχές της Γαλλίας επιδίωξαν και πέτυχαν την καταδίκη του Funke μέσω της συλλογής στοιχείων στο πλαίσιο της διοικητικής διαδικασίας ελέγχου, την οποία χρησιμοποίησαν για να λάβουν έγγραφα τα οποία θα μπορούσαν να οδηγήσουν και σε ποινική καταδίκη του. Επειδή δεν μπόρεσαν ή δεν ήθελαν να προμηθευτούν τα στοιχεία με άλλα μέσα, προσπάθησαν να *εξαναγκάσουν τον προσφεύγοντα να παράσχει* αποδεικτικά στοιχεία για τα αδικήματα που φέρεται ότι είχε διαπράξει, μέσω της διοικητικής διαδικασίας. Κατ' ακολουθία, το ΕΔΔΑ δέχθηκε πως η στοιχειοθέτηση ποινικής κατηγορίας με αυτό τον τρόπο παραβίασε το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ και το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη.

Η υπόθεση Funke άφησε αρκετά ζητήματα ανοικτά σε σχέση με το πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος στη σιωπή. Στη βάση αυτή κρίσιμη είναι η προσέγγιση του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Saunders κατά Ηνωμένου Βασιλείου*⁴⁶. Στην εν θέματι απόφαση αντιμετωπίστηκε το πρόβλημα της αξιολόγησης στην ποινική διαδικασία των ισχυρισμών που προβάλλονται στο πλαίσιο διοικητικού ελέγχου. Η εταιρεία Guinness, στην οποία ο προσφεύγων ήταν διευθύνων σύμβουλος, εξαγόρασε μια

⁴² Βλ. και την παρ. 5 του άρθρου 7 της Οδηγίας σύμφωνα με την οποία: «Η άσκηση από υπόπτους και κατηγορουμένους του δικαιώματος σιωπής ή του δικαιώματος μη αυτοενοχοποίησης δεν χρησιμοποιείται εναντίον τους ούτε θεωρείται απόδειξη ότι έχουν διαπράξει την αξιόποινη πράξη».

⁴³ ΕΔΔΑ, 25.2.1993 (αρ. προσφυγής 10828/84).

⁴⁴ σκέψη [44].

⁴⁵ Ίδια σκέψη με την ανωτέρω.

⁴⁶ ΕΔΔΑ Υπόθεση *Saunders κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, 17.12.1996 (αρ. προσφυγής 19187/91).

άλλη εταιρεία με παράνομο τρόπο. Το γεγονός αυτό προκάλεσε τον διορισμό επιθεωρητών από το Βρετανικό Υπουργείο Εμπορίου και Βιομηχανίας και τη διενέργεια εξονυχιστικού διοικητικού ελέγχου. Οι καταθέσεις του προσφεύγοντος κατά τη διάρκεια αυτού του ελέγχου χρησιμοποιήθηκαν αργότερα από την Εισαγγελία κατά την ποινική διαδικασία και βάσει αυτών επήλθε η καταδίκη του.

Το ΕΔΔΑ τόνισε τη σημασία του δικαιώματος στη σιωπή ως ουσιαστικού μέρους του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη⁴⁷ και έκρινε ότι το δικαίωμα να μην ενοχοποιεί κανείς τον εαυτό του προσβάλλεται στην περίπτωση εκείνη που το αποδεικτικό υλικό που συλλέχθηκε κατά διαδικασία που δεν σχετίζεται με την ποινική διαδικασία όπως είναι η διοικητική, αξιοποιείται σε ποινικές διαδικασίες. Επίσης, το ΕΔΔΑ δέχθηκε πως όμοια παραβίαση λαμβάνει χώρα όταν οι καταδικαστικές αποφάσεις στηρίζονται σε αποδεικτικά μέσα τα οποία αποκτώνται κατόπιν **άσκησης εξαναγκασμού και πίεσης** ενάντια στη βούληση του κατηγορουμένου. Έκρινε δε ότι οι καταθέσεις των εξεταζομένων, που λαμβάνονται με καταναγκαστικά μέσα (όπως με την απειλή κύρωσης σε περίπτωση άρνησης κατάθεσης) κατά την διενέργεια ακόμη και ενός *διοικητικού* ελέγχου, απαγορεύεται να αξιοποιηθούν στην ποινική δίκη σε βάρος του ίδιου προσώπου ενάντια στη βούλησή του.

Περαιτέρω, στην ίδια απόφαση (Saunders) το ΕΔΔΑ έθεσε ως γενικό κανόνα την υπεροχή του δικαιώματος στη μη αυτοενοχοποίηση έναντι του δημοσίου συμφέροντος για την άσκηση ποινική δίωξης και διευκρίνισε⁴⁸ ότι υφίσταται παραβίαση του εν λόγω δικαιώματος και εάν ακόμη οι αξιοποιηθείσες μαρτυρικές καταθέσεις έχουν ληφθεί πριν αποδοθεί στον εξεταζόμενο η τέλεση αξιόποινης πράξης.

Στην ίδια απόφαση το ΕΔΔΑ επεσήμανε⁴⁹ ότι παραβίαση τελείται ανεξάρτητα από το αν η σχετική κατάθεση κατά περιεχόμενο έχει άμεσο ή μη επιβαρυντικό χαρακτήρα και επεσήμανε πως η Εισαγγελία θα πρέπει να αποδείξει την υπόθεσή της χωρίς να χρησιμοποιήσει αποδεικτικά στοιχεία που έχουν συγκεντρωθεί με *καταναγκαστικές ή καταπιεστικές μεθόδους* αδιαφορώντας για τη βούληση του κατηγορουμένου⁵⁰.

⁴⁷ Σκέψη [68].

⁴⁸ Σκέψη [74].

⁴⁹ Σκέψεις [71 και 72].

⁵⁰ Το ΕΔΔΑ με μεταγενέστερες αποφάσεις του (Heany and Mc Guinness κατά Ιρλανδίας, 21.12.2000, Allan κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 5.11.2001, Jalloh κατά Γερμανίας, προσδιόρισε τα κριτήρια με βάση τα οποία θα κρίνεται κάθε φορά αν η πίεση που ασκείται για τη λήψη αποδεικτικών στοιχείων από τον κατηγορούμενο (θα πρέπει να δεχθούμε πως αναλογικώς ισχύει και για τον ύποπτο) είναι συμβατή με

Το σκεπτικό του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Saunders* συμπληρώνει όσα έγιναν δεκτά στην απόφαση *John Murray κατά Μεγάλης Βρετανίας*⁵¹. Ο προσφεύγων συνελήφθη στις 7 Ιανουαρίου 1990 από τις βρετανικές αρχές, κατά την διάρκεια επιχειρήσεων κατά του IRA, με την κατηγορία της παράνομης κατακράτησης προσώπου. Από τη στιγμή της σύλληψής του μέχρι την καταδίκη του σε οκτώ χρόνων φυλάκιση, διατήρησε τη σιωπή του, στην αρχή με δική του πρωτοβουλία και στη συνέχεια με παραίνεση του συνηγόρου του. Το γεγονός αυτό έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην καταδίκη του καθώς η βρετανική δικαιοσύνη βασίσθηκε σε ποινική διάταξη του 1988, σύμφωνα με την οποία η σιωπή του κατηγορουμένου επιτρέπει να συναχθούν εις βάρος του συμπεράσματα που υπαγορεύονται από την καλή πίστη⁵².

Σε αντίθεση με την υπόθεση *Funke*, ο προσφεύγων δεν υποχρεώθηκε να καταθέσει εναντίον του στοιχεία, αλλά διατήρησε τη σιωπή του, με την προειδοποίηση, όμως, εκ μέρους των εθνικών αρχών ότι εξαιτίας αυτού του γεγονότος θα μπορούσαν να συναχθούν εις βάρος του συμπεράσματα. Το ΕΔΔΑ, εν προκειμένω, έκρινε ότι δεν παραβιάστηκε το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ ενόψει της ύπαρξης πλήθους επιβαρυντικών στοιχείων εις βάρος του προσφεύγοντος, τα οποία δικαιολογούσαν, σύμφωνα με τις αρχές της καλής πίστης, την συναγωγή επιβαρυντικών συμπερασμάτων από τη συνεχιζόμενη διατήρηση της σιωπής του.

το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ. Ειδικότερα θεώρησε ότι τα στοιχεία αυτά σχετίζονται με τη φύση και το βαθμό του εξαναγκασμού που ασκήθηκε, την ύπαρξη στην νομοθεσία του κράτους σχετικών εγγυήσεων υπέρ του κατηγορουμένου κατά τη διαδικασία συγκέντρωσης των αποδεικτικών στοιχείων καθώς και τον τρόπο με τον οποίο τα σχετικά στοιχεία εν τέλει αξιοποιήθηκαν από τις αρχές. Βλ. σχετικώς και **Λ-Α. Σισιλιάνος**, σε **Λ-Α Σισιλιάνος (επιμ.)** Ευρωπαϊκή Σύμβαση, ό.π. σ. 236-237.

⁵¹ (8 Φεβρουαρίου 1996) Η οποία εκδόθηκε από το Τμήμα με διευρυμένη σύνθεση (αρ. προσφυγής 18731/1991).

⁵² Πρέπει να σημειωθεί ότι στο πλαίσιο αυτής της υπόθεσης παρενέβησαν ως *amici curiae* διάφοροι μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί (ONG), όπως η Διεθνής Αμνηστία, οι οποίοι υποστήριζαν το δικαίωμα διατήρησης της σιωπής, επικαλούμενοι μάλιστα το άρθρο 14 παρ. 3 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα και το άρθρο 42 Α του Εσωτερικού Κανονισμού του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για την Πρώην Γιουγκοσλαβία.

Γ. Το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο

Το δικαίωμα υπεράσπισης με δικηγόρο της επιλογής του κατηγορουμένου κατοχυρώνεται ρητώς στο άρθρο 6 παρ. 3 περ. γ' της ΕΣΔΑ⁵³. Το δικαίωμα εκτείνεται τόσο κατά το στάδιο της κύριας διαδικασίας όσο και στο στάδιο της προδικασίας⁵⁴, και αφορά όχι μόνον το πρόσωπο στο οποίο έχει ασκηθεί ποινική δίωξη αλλά και αυτό το οποίο ελέγχεται ως ύποπτος για την τέλεση αξιόποινης πράξης.

Ομοίως ο ΧΘΔΕΕ ορίζει στο άρθρο 47 ότι «κάθε πρόσωπο έχει τη δυνατότητα να συμβουλευέται δικηγόρο και να του αναθέτει την υπεράσπιση και εκπροσώπησή του» ενώ το άρθρο 48 ορίζει ότι «διασφαλίζεται ο σεβασμός των δικαιωμάτων υπεράσπισης σε κάθε κατηγορούμενο» άρα και ο σεβασμός των ειδικότερα οριζόμενων δικαιωμάτων που προβλέπονται στο άρθρο 47 .

Για το δικαίωμα πρόσβασης σε συνήγορο ο ενωσιακός νομοθέτης θέσπισε την Οδηγία 2013/48/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 22ας Οκτωβρίου 2013⁵⁵. Η Οδηγία εφαρμόζεται τόσο στα πρόσωπα τα οποία έχουν την ιδιότητα του υπόπτου όσο και σε εκείνα τα οποία έχουν την ιδιότητα του κατηγορουμένου στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας από τη στιγμή που λαμβάνουν επίσημη ειδοποίηση από τις αρμόδιες αρχές κράτους μέλους ή με άλλο τρόπο ότι θεωρούνται ύποπτοι ή κατηγορούνται για την τέλεση αξιόποινης πράξης, ασχέτως αν έχουν στερηθεί την ελευθερία τους. Όπως μάλιστα έχει δεχθεί το ΔΕΕ στην υπόθεση C-659/18 VW κατά Ισπανίας⁵⁶ αρκεί η έκδοση από τις Αρχές επίσημης αποφάσεως ή

⁵³ «Ειδικότερον, πας κατηγορούμενος έχει δικαίωμα: (...) γ) όπως υπερασπίση ο ίδιος εαυτόν ή αναθέσει την υπεράσπισίν του εις συνήγορον της εκλογής του, εν η περιπτώσει δεν διαθέτει τα μέσα να πληρώσει συνήγορον να τω παρασχεθή τοιούτος δωρεάν, όταν τούτο ενδείκνυται υπό του συμφέροντος της δικαιοσύνης». Είναι προφανές ότι η εν λόγω παράγραφος αποτυπώνει τρία ειδικότερα δικαιώματα του κατηγορουμένου: το δικαίωμα αυτοπρόσωπης εμφάνισης και υπεράσπισης του κατηγορουμένου, το δικαίωμα να ορίσει συνήγορο της επιλογής του και το δικαίωμα δωρεάν νομικής συνδρομής.

⁵⁴ Βλ. αντί πολλών τις παρατηρήσεις της **Μ. Α Κωστοπούλου** σε **Λ-Α. Σισιλιάνος (επιμ.)**, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ό. π., σ. 277επ.

⁵⁵ Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης L 291/1 της 6.11.2013.

⁵⁶ Στην απόφασή του (C-659/18) της 12.3.2020 (VW κατά Ισπανίας), το Δικαστήριο κλήθηκε να αποφανθεί στο προδικαστικό ερώτημα που υπέβαλε ο δικαστής – ανακριτής (Juzgado de Instrucción) και το οποίο συνίστατο στο ερώτημα περί του εάν θα πρέπει το άρθρο 47 του ΧΘΔΕΕ και ειδικότερα το άρθρο 3 παρ. 2 της Οδηγίας 2013/48/ΕΕ να ερμηνευθούν υπό την έννοια ότι το δικαίωμα προσβάσεως σε δικηγόρο μπορεί δικαιολογημένα να ανασταλεί αν ο ύποπτος ή ο κατηγορούμενος δεν εμφανίζεται κατόπιν της πρώτης κλητεύσεώς του από το δικαστήριο και εκδίδεται εθνικό, ευρωπαϊκό ή διεθνές ευρωπαϊκό ένταλμα συλλήψεως, οπότε αναστέλλεται και η πρόσβασή του σε δικηγόρο και εάν η συμμετοχή του στη διαδικασία αναστέλλονται μέχρι το ένταλμα αυτό να εκτελεστεί και ο ύποπτος να οδηγηθεί ενώπιον του δικαστηρίου με παρέμβαση αστυνομικών δυνάμεων. Επρόκειτο για τον VW ο οποίος είχε καταληφθεί να οδηγεί χωρίς νόμιμη άδεια και συντάχθηκε εναντίον του έκθεση για τα

οποιοδήποτε άλλου διαδικαστικού μέτρου από το οποίο προκύπτει ότι ο ενδιαφερόμενος είναι ύποπτος και δεν ασκεί επιρροή ο τρόπος με τον οποίο λαμβάνει αυτός γνώση⁵⁷.

Επισημαίνεται ότι στις αιτιολογικές σκέψεις της Οδηγίας αποτυπώνεται ρητώς η σχέση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο με το δικαίωμα της σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης καθώς όταν ένα πρόσωπο είναι μάρτυρας και στη συνέχεια καταστεί ύποπτος, θα πρέπει να προστατεύεται από την μη αυτοενοχοποίηση και να έχει το δικαίωμα της σιωπής όπως επιβεβαιώνεται από τη νομολογία του ΕΔΔΑ⁵⁸. Όπως σωστά υποστηρίζεται⁵⁹, ο ύποπτος στην προκαταρκτική εξέταση έχει τις υποχρεώσεις του μάρτυρα και τα δικαιώματα του κατηγορουμένου, εάν και όποτε αποκτήσει την ιδιότητα αυτή.

Τονίζεται μάλιστα πως εάν κατά την διάρκεια της εξέτασης, πρόσωπο που δεν είναι ύποπτο, καταστεί ύποπτο, τότε η εξέταση θα πρέπει να ανασταλεί αμέσως και να συνεχίσει μόνο όταν το πρόσωπο ενημερωθεί ότι έχει λάβει την ιδιότητα του υπόπτου για να ασκήσει τα δικαιώματά του⁶⁰.

φερόμενα αδικήματα της οδήγησης χωρίς νόμιμη άδεια και της πλαστογραφίας αφού επέδειξε, κατά τον αστυνομικό έλεγχο, πλαστή αλβανική άδεια οδήγησης. Ο VW ήταν αγνώστου διαμονής και διορίστηκε γι' αυτόν αυτεπαγγέλτως δικηγόρος υπεράσπισης, πλην όμως διορισμένη δικηγόρος από τον κατηγορούμενο παρενέβη και δήλωσε ότι εκπροσωπούσε τον κατηγορούμενο. Κατά πάγια νομολογία του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Ισπανίας, το δικαίωμα του υπόπτου ή κατηγορουμένου σε πρόσβαση σε δικηγόρο μπορεί να μην αναγνωρίζεται όταν ο ύποπτος απουσιάζει ή είναι αγνώστου διαμονής και τούτο διότι αφενός η παρουσία του θεωρείται απαραίτητη για την διαλεύκανση των πραγματικών περιστατικών αφετέρου η καθυστέρηση εισαγωγής της υπόθεσης στο ακροατήριο, παραβιάζει τους ενδιαφερόμενους ιδιώτες και τα εμπλεκόμενα δημόσια συμφέροντα. Τα εθνικά δικαστήρια, εξαρτούν δηλαδή το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο από την απαίτηση ο ύποπτος να εμφανισθεί αυτοπροσώπως. Τούτο σημαίνει ότι η άσκηση του δικαιώματος αυτού μπορεί να μην επιτραπεί όταν ο ύποπτος είναι απών ή δεν μπορεί να εντοπισθεί. Η νομολογία αυτή παρέμεινε σταθερή και έπειτα από την ενσωμάτωση της εν θέματι Οδηγίας στο εθνικό δίκαιο της Ισπανίας. Το Δικαστήριο, δέχθηκε ότι αρκεί η έκδοση από τις Αρχές επίσημης αποφάσεως ή οποιουδήποτε άλλου διαδικαστικού μέτρου από το οποίο προκύπτει ότι ο ενδιαφερόμενος είναι ύποπτος και δεν ασκεί επιρροή ο τρόπος με τον οποίο λαμβάνει αυτός γνώση. Το ΔΕΕ, αφού υπενθύμισε την νομολογία του εν σχέσει με την υποχρέωση των κρατών μελών να διασφαλίζουν στους υπόπτους την απόλαυση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο με πρακτικό και αποτελεσματικό τρόπο και αφού τόνισε ότι οι εξαιρετικές περιπτώσεις του σταδίου της προδικασίας κατά τις οποίες κάμπτεται το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο απαριθμούνται με εξαντλητικό τρόπο στο άρθρο 3 παρ. 5 και 6 της Οδηγίας, μη δυνάμενες να "συμπληρωθούν" με διατάξεις εθνικού δικαίου, κατέληξε πως η Οδηγία 2013/48/ΕΕ και ιδίως το άρθρο 3 παρ. 2 αυτής, ερμηνευόμενη υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του ΧΘΔ, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση κατά την οποία η ισχύς του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο μπορεί να ανασταλεί, κατά το στάδιο της προδικασίας, λόγω μη εμφάνισης του υπόπτου.

⁵⁷ Δείτε σκ. [25], [26] και σημείο [31] προτάσεων Γενικού Εισαγγελέα.

⁵⁸ Αιτιολογική σκέψη (21) της Οδηγίας.

⁵⁹ Ν. Λίβος, «Η δικονομική θέση των καθ' ων υφίστανται υπόνοιες περί της τελέσεως εγκλήματος», ΠοινΧρ 45 (1995), 1118.

⁶⁰ Βλ. Ν. Λίβος, ό. π.

Περαιτέρω, σύμφωνα με το άρθρο 3 της Οδηγίας τα κράτη μέλη οφείλουν να εξασφαλίζουν το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο εντός προθεσμίας και κατά τρόπο που να επιτρέπει στους ενδιαφερόμενους να ασκούν τα δικαιώματά τους πρακτικά και αποτελεσματικά, χωρίς αδικαιολόγητη καθυστέρηση μετά από τη στέρηση της ελευθερίας τους και σε κάθε περίπτωση, είτε προτού εξετασθούν από την αστυνομία ή τη δικαστική αρχή, ή άλλη αρχή που είναι αρμόδια για την επιβολή του νόμου, είτε και κατά τη διενέργεια ερευνητικών πράξεων ή άλλων πράξεων συλλογής αποδεικτικών στοιχείων, αναλόγως του ποια διαδικασία θα προκύψει πρώτη. Μόνον σε εξαιρετικές περιπτώσεις κατά την προδικασία επιτρέπεται η καθυστέρηση στην πρόσβαση σε δικηγόρο μετά από τη στέρηση της ελευθερίας του υπόπτου/και του κατηγορουμένου όταν για λόγους γεωγραφικής απομόνωσης του προσώπου είναι αδύνατη η διασφάλιση του δικαιώματος πρόσβασης.

Σύμφωνα με την παρ. 3 του άρθρου 3 της Οδηγίας το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο περιλαμβάνει το δικαίωμα των υπόπτων και των κατηγορουμένων για κατ' ιδίαν συνάντηση με αυτόν πριν από την εξέτασή τους από τις διωκτικές αρχές, το δικαίωμα να ζητηθεί η παρουσία του και η συμμετοχή του κατά την εξέτασή τους αλλά και η παράστασή του κατά τη διενέργεια ερευνητικών πράξεων στις οποίες υποχρεούνται τα ίδια να παραστούν αυτοπροσώπως. Πρόκειται για τις πράξεις της προσέλευσης προσώπων για αναγνώριση, τις κατ' αντιπαράσταση εξετάσεις και τις αναπαραστάσεις του εγκλήματος.

Σύμφωνα, δε, με την παρ. 6 του άρθρου 3 μπορούν πάντως να θεσπιστούν εξαιρέσεις κατά την άσκηση των παραπάνω δικαιωμάτων όταν υπάρχει επείγουσα ανάγκη αποτροπής σοβαρών συνεπειών για τη ζωή, την ελευθερία ή τη σωματική ακεραιότητα προσώπων ή όταν είναι επιτακτική η ανάγκη ανάληψης άμεσης δράσης από τις αρχές έρευνας, προς αποτροπή σημαντικού κινδύνου για την ποινική διαδικασία. Με άλλες λέξεις δικαιολογούνται περιορισμοί στα προαναφερθέντα δικαιώματα όταν αφενός τίθενται σε σοβαρή διακινδύνευση θεμελιώδη δικαιώματα τρίτων (ζωή, ελευθερία, σωματική ακεραιότητα) ή όταν προκύπτει σοβαρός κίνδυνος που επιβάλλεται από το δημόσιο συμφέρον (διακινδύνευση της ίδιας της ποινικής διαδικασίας).

Οι ανωτέρω εξαιρέσεις πέραν του ότι είναι αρκετά αόριστες, καταλείπουν μεγάλο περιθώριο στις εθνικές έννομες τάξεις και στα κράτη μέλη να ορίσουν εκείνα ποιες περιπτώσεις συνιστούν σοβαρό κίνδυνο για την ποινική διαδικασία. Καταλείπουν επίσης μεγάλο περιθώριο, στις αστυνομικές και άλλες προανακριτικές

αρχές να κρίνουν *ad hoc* ποιες είναι οι σοβαρές συνέπειες και οι επείγουσες ανάγκες που δικαιολογούν την παρέκκλιση από τον κανόνα, δηλαδή της παράστασης δικηγόρου κατά την ποινική προδικασία.

Όπως υποστηρίζεται στη θεωρία⁶¹, η σχολιαζόμενη Οδηγία πάσχει επειδή δεν θεσπίζεται σε κανένα σημείο της κανόνας αυτόματου αποκλεισμού αποδεικτικών μέσων που αποκτήθηκαν κατά παράβαση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο. Στη βάση αυτή υποστηρίζεται πως χάθηκε η ευκαιρία η Οδηγία να αποτελέσει το θεσμικό εκείνο κείμενο το οποίο θα παρέχει πληρέστερη και με συστηματικό τρόπο προστασία των υπόπτων και κατηγορουμένων και πως το Δικαστήριο του Στρασβούργου και η νομολογία του εν τέλει παρέχουν υψηλότερο επίπεδο προστασίας σε σύγκριση με τις Οδηγίες⁶².

Έτσι, οι εξαιρέσεις που τίθενται στην Οδηγία δυσκολεύουν την προσέγγιση μεταξύ των εθνικών ποινικών συστημάτων ενώ η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου φαίνεται πως κινείται στην αντίθετη κατεύθυνση. Ειδικότερα:

Σύμφωνα με την νομολογία του ΕΔΔΑ, η αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος στη σιωπή συνδέεται στενά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο. Κρίσιμη εν προκειμένω είναι η απόφαση *Salduz κατά Τουρκίας*⁶³. Με την απόφαση αυτή, η οποία έχει χαρακτηριστεί ως η “Miranda Rights” στιγμή του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου⁶⁴, υπήρξε απόκλιση από την πάγια θέση της νομολογίας του Δικαστηρίου ότι το παραδεκτό των αποδεικτικών μέσων είναι θέμα ευχέρειας των εθνικών αρχών.

Η υπόθεση αφορούσε στην περίπτωση ενός ανηλίκου 17χρονου ο οποίος είχε ανακριθεί σε τμήμα της αντιτρομοκρατικής υπηρεσίας των αρχών της Τουρκίας χωρίς την παρουσία δικηγόρου. Κατά την διάρκεια της ανάκρισης, ο ανήλικος έκανε πολλές παραδοχές για την συμμετοχή του για αδικήματα τα οποία οι τουρκικές αρχές είχαν υπόνοιες ότι είχαν διαπραχθεί από τον ανήλικο. Εξαιτίας των παραδοχών αυτών ο ανήλικος *Salduz* καταδικάσθηκε από τα εθνικά δικαστήρια.

⁶¹ **Η. Αναγνωστόπουλος**, «*The right of access to a Lawyer in Europe: A long Road Ahead?*» (2014), 4 *European Criminal Law Review* σ.3 επ.

⁶² **D. Sayers**, ‘*Protecting Fair Trial Rights in Criminal Cases in the European Union*’ (2014) 14 *Human Rights Law Review* σ. 733 επ.

⁶³ *ΕΔΔΑ Salduz κατά Τουρκίας* της 27 Νοεμβρίου 2008, αριθμός προσφυγής 36391/2002.

⁶⁴ Δείτε την αναλυτικότερη κριτική στην απόφαση *Salduz* σε **D. Giannouloupoulos**, «*Improperly Obtained Evidence in Anglo – American and Continental Law*,, Bloomsbury Hart Publishing 2019 σ. 167 επ.

Μέχρι εκείνη την στιγμή, η νομολογία του ΕΔΔΑ δεχόταν πως το παραδεκτό ή μη των αποδεκτικών μέσων (συμπεριλαμβανομένης και της ομολογίας) είναι ζήτημα ρύθμισης εσωτερικού δικαίου και ευχέρειας των εθνικών αρχών. Την θέση αυτή ακολούθησε μάλιστα αρχικώς και το Τμήμα του ΕΔΔΑ το οποίο δεν διαπίστωσε παραβίαση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη με την αιτιολογία ότι ο προσφεύγων είχε στην διάθεσή του δικονομικά εργαλεία όπως π.χ. την έφεση για να αμφισβητήσει την ορθότητα των καταδικαστικών κρίσεων.

Ωστόσο, το Τμήμα Μείζονος Συνθέσεως του ΕΔΔΑ, στο οποίο εν συνεχεία παραπέμφθηκε η υπόθεση, ανέτρεψε την απόφαση του Τμήματος και δέχθηκε πως επήλθε τελικά παραβίαση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη λόγω της παραβίασης του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο και κατ' επέκταση λόγω της χρήσεως αποδεικτικών μέσων που αποκτήθηκαν κατά παράβαση υπερασπιστικών δικαιωμάτων του υπόπτου. Το Δικαστήριο τόνισε πως το πρόσωπο το οποίο κατηγορείται βρίσκεται σε ιδιαίτερα ευάλωτη θέση στο στάδιο της συλλογής των αποδείξεων της ποινικής διαδικασίας, ότι το νομικό πλαίσιο των κανόνων που διέπει την διαδικασία συλλογής αυτών μπορεί να είναι περίπλοκο και πως η πολυπλοκότητα της διαδικασίας μπορεί να αντισταθμιστεί με την παρουσία και την βοήθεια του συνηγόρου, του οποίου το έργο, μεταξύ άλλων, είναι να εξασφαλίσει ότι θα γίνει σεβαστό το δικαίωμα του υπόπτου να μην προβεί σε ενέργειες που θα τον αυτοενοχοποιήσουν. Κατά το ΕΔΔΑ, ο σεβασμός στο δικαίωμα της σιωπής και σε αυτό της μη αυτοενοχοποίησης, έχει και μια αναγκαία συνέπεια: η συλλογή των αποδείξεων από την κατηγορούσα Αρχή δεν θα πρέπει να είναι αποτέλεσμα εξαναγκασμού (*coersion*) του υπόπτου και δεν θα πρέπει να παραβιάζει την διαμόρφωση της βούλησης του προσώπου που κατηγορείται (*oppression in defiance of the will of the accused*). Προς τούτο, η έγκαιρη πρόσβαση σε δικηγόρο είναι μέρος των διαδικαστικών εγγυήσεων τις οποίες το δικαστήριο θα πρέπει να λαμβάνει ιδιαιτέρως υπόψη όταν εξετάζει εάν η διαδικασία που προηγήθηκε έχει σεβαστεί ή αν έχει παραβιάσει την ουσία του δικαιώματος για μη αυτοενοχοποίηση⁶⁵. Σύμφωνα, μάλιστα, με το σκεπτικό του Δικαστηρίου, το άρθρο 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ απαιτεί ότι «κατά κανόνα, η πρόσβαση σε δικηγόρο θα πρέπει να παρέχεται **από την πρώτη ανάκριση υπόπτου** από την αστυνομία, εκτός εάν αποδεικνύεται υπό το φως των ιδιαίτερων περιστάσεων σε κάθε περίπτωση ότι υπάρχουν επιτακτικοί λόγοι

⁶⁵ «...extinguished the very essence of the privilege against self – incrimination».

περιορισμού αυτού του δικαιώματος». Το ΕΔΔΑ, έτσι, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι «τα δικαιώματα υπεράσπισης θίγονται κατ' αρχήν ανεπανόρθωτα όταν οι ενοχοποιητικές δηλώσεις που γίνονται κατά την αστυνομική ανάκριση χωρίς πρόσβαση σε δικηγόρο χρησιμοποιούνται για καταδίκη». Με τον τρόπο αυτό, ερμήνευσε έναν απόλυτο, βασισμένο στα δικαιώματα, κανόνα αποκλεισμού για αποδεικτικά στοιχεία που ισοδυναμούν με ομολογία και τα οποία αποκτήθηκαν κατά τη διάρκεια της ανάκρισης υπό κράτηση χωρίς πρόσβαση σε δικηγόρο⁶⁶.

Σημειώνεται ότι ο κανόνας αποκλεισμού βασίστηκε στην απαίτηση νομικής συνδρομής σύμφωνα με το άρθρο 6, παράγραφος 3, στοιχείο γ' της ΕΣΔΑ, χωρίς να κριθεί απαραίτητο ότι θα πρέπει να αποδειχθεί ότι η έλλειψη τέτοιας συνδρομής είχε βλαπτικές επιπτώσεις στην δίκαιη δίκη του προσφεύγοντος. Η συνδρομή που παρασχέθηκε στην συνέχεια από δικηγόρο δεν μπορεί να θεραπεύσει τα ελαττώματα που εμφανίστηκαν κατά τη διάρκεια της αστυνομικής κράτησης. Το Δικαστήριο, έτσι, δεν άφησε καμία αμφιβολία για το πόσο απόλυτος είναι ο αποκλεισμός, εξηγώντας ότι η «κατάλληλη μορφή επανόρθωσης» για τις παραβιάσεις του άρθρου 6, όπως αυτές που διαπράχθηκαν στην προκειμένη περίπτωση, θα ήταν να διασφαλιστεί ότι «ο αιτών, στο μέτρο του δυνατού, θα τεθεί στη θέση στην οποία θα είχε εάν η διάταξη αυτή δεν είχε αγνοηθεί».

Υποστηρίζεται⁶⁷ πως αυτή η πτυχή της απόφασης ήταν «υψίστης σημασίας»⁶⁸.

Την θέση αυτή το Δικαστήριο του Στρασβούργου ακολούθησε και σε επόμενες αποφάσεις όπως στην απόφαση *Panovits κατά Κύπρου*⁶⁹. Το Δικαστήριο δέχθηκε παράβαση του άρθρου 6 παρ. 1. 3 γ' της ΕΣΔΑ λόγω της υποβολής από την Κυπριακή Δημοκρατία σε ανάκριση ενός ανηλίκου (17 ετών), υπόπτου για τέλεση ανθρωποκτονίας και ληστείας. Και τούτο παρά το ότι οι Αρχές είχαν την υποχρέωση

⁶⁶ D. Giannouloupoulos, ό.π. σ. 167 επ.

⁶⁷ D. Giannouloupoulos, ό.π

⁶⁸ Μέχρι την έκδοση της απόφασης *Salduz*, το Δικαστήριο του Στρασβούργου, δεχόταν πως οι καταθέσεις οι οποίες ελήφθησαν κατά την αστυνομική προανάκριση και περιείχαν στοιχεία αυτοενοχοποίησης του εξεταζόμενου προσώπου, δεν συνιστούσαν αυτοδικαίως παραβίαση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη. Και τούτο διότι τυχόν ελλείψεις για την τήρηση των εγγυήσεων για μια δίκαιη δίκη στο στάδιο αυτό, το προδικαστικό δηλαδή στάδιο, θα μπορούσαν να θεραπευθούν με την παροχή νομικής συνδρομής και την άσκηση άλλων διαδικαστικών εγγυήσεων σε μεταγενέστερα στάδια της ποινικής διαδικασίας. Έτσι, τα στοιχεία αυτά, σύμφωνα με την μέχρι τότε νομολογία του ΕΔΔΑ, θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν στην κύρια δίκη και δεν θα έπρεπε να αποκλείεται η χρήση τους. Δηλαδή μέχρι την υπόθεση *Salduz*, το ΕΔΔΑ δεχόταν πως το παραδεκτό της αξιοποίησης των αποδεικτικών μέσων, είναι πρωτίστως ζήτημα ευχέρειας του εθνικού νομοθέτη.

⁶⁹ ΕΔΔΑ 11.12.2008, αρ. προσφ. 4268/04.

να παράσχουν στον ανήλικο τις απαραίτητες πληροφορίες που θα του επέτρεπαν να έχει πρόσβαση σε νομική εκπροσώπηση. Αντιθέτως, οι Αρχές είχαν υιοθετήσει μια παθητική προσέγγιση⁷⁰. Η παράλειψη όμως της ενημέρωσης για την δυνατότητα πρόσβασης σε δικηγόρο είχε ως συνέπεια την παραβίαση και ενός άλλου δικαιώματος, αυτού της σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης, αφού εν προκειμένω ο ανήλικος στερήθηκε της νομικής συμβουλής του συνηγόρου του να κάνει χρήση του δικαιώματος σιωπής και ομολόγησε την ενοχή του εντός λίγων λεπτών από την έναρξη της αστυνομικής προανάκρισης⁷¹. Όπως και στην υπόθεση *Salduz*, έτσι και εδώ, το ΕΔΔΑ έκρινε πως ο ύποπτος θα πρέπει να έχει πρόσβαση σε δικηγόρο από τα αρχικά στάδια της αστυνομικής προανάκρισης και έκρινε πως υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 λόγω έλλειψης συνηγόρου κατά το στάδιο της προανάκρισης αλλά και λόγω της χρήσεως της ομολογίας του υπόπτου στη δίκη που ακολούθησε.

Περαιτέρω, στην υπόθεση *Dayanan κατά Τουρκίας* (της 13.10.2010) το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ έχει την έννοια πως σε ποινικές διαδικασίες, θα πρέπει να παρέχεται στον ύποπτο η ευκαιρία να έχει δικηγόρο από την πρώτη στιγμή που τίθεται υπό αστυνομική κράτηση και όχι μόνο κατά την διάρκεια της ανάκρισης⁷². Και τούτο διότι η παρουσία δικηγόρου στο στάδιο της αστυνομικής προανάκρισης δεν αρκεί από μόνη της για την διασφάλιση των δικαιωμάτων του υπόπτου αφού απαιτείται παρουσία δικηγόρου σε πρωθύστερο στάδιο.

Αυτή την κρίση επανέλαβε το ΕΔΔΑ και στην απόφασή του *Blaj κατά Ρουμανίας*⁷³. Ο προσφεύγων θεώρησε ότι θα έπρεπε να παρίσταται με δικηγόρο κατά την πρώτη δήλωση που έκανε και η οποία που καταγράφηκε σε μια έκθεση που χρησιμοποιήθηκε ως πολύ σημαντικό στοιχείο για την καταδίκη του. Ο προσφεύγων κατήγγειλε επίσης πως δεν είχε ενημερωθεί για εκ των προτέρων για την δίωξη που μπορούσε να του ασκηθεί, για το δικαίωμά του στη σιωπή και το δικαίωμά του να έχει την συνδρομή δικηγόρου.

Στην ίδια κατεύθυνση κινήθηκε το ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Aras κατά Τουρκίας*⁷⁴ εκφράζοντας τη θέση ότι ο δικηγόρος αποτελεί ουσιαστική εγγύηση για την τήρηση των δικονομικών δικαιωμάτων. Υποστηρίζεται ότι η διεύρυνση της οπτικής γωνίας του Δικαστηρίου σχετικά με τις ουσιαστικές πτυχές του δικαιώματος σε δικαστική

⁷⁰ Σκέψη [72].

⁷¹ Δείτε σκέψη [66].

⁷² Σκέψεις 31 και 32.

⁷³ ΕΔΔΑ της 8.4.2014, αρ. προσφ. 36259/04.

⁷⁴ ΕΔΔΑ, 18.11.2014 αρ. προσφυγής 15065/07.

συνδρομή στις περιπτώσεις εκείνες που ο ύποπτος βρίσκεται υπό κράτηση στο αστυνομικό τμήμα, προσφέρει νέες προοπτικές και δυνατότητες για την αποτελεσματική εφαρμογή του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη στο στάδιο της αστυνομικής προανάκρισης⁷⁵.

Απόκλιση σε σχέση με όσα έγιναν δεκτά στην υπόθεση *Salduz*⁷⁶ υπήρξε στην απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Ibrahim και άλλοι κατά Ηνωμένου Βασιλείου*⁷⁷. Η απόφαση αυτή υπήρξε η πρώτη ανατροπή του δόγματος που είχε δημιουργηθεί με την απόφαση *Salduz*.

Η υπόθεση αυτή σχετίζεται με τις αποτυχημένες τρομοκρατικές επιθέσεις που έλαβαν χώρα στο Λονδίνο την 21.7.2005. Τρεις ύποπτοι εκ των συλληφθέντων ανακρίθηκαν ενώπιον των αστυνομικών αρχών και κατά την διάρκεια των ανακρίσεων η αστυνομία έκανε χρήση της διακριτικής της ευχέρειας να καθυστερήσει την πρόσβαση των υπόπτων σε συνήγορο. Κατά την διάρκεια των ανακρίσεων (αναφέρονται ως «συνεντεύξεις ασφαλείας»/safety interviews) οι ύποπτοι δεν προέβησαν σε δηλώσεις, οι αστυνομικές αρχές όμως επεσήμαναν στους ανακρινόμενους πως η σιωπή τους θα μπορούσε να έχει αρνητική επίδραση στο δικαστήριο. Εν συνεχεία οι ύποπτοι υποστήριξαν ότι οι βόμβες είχαν τοποθετηθεί ως μορφή διαμαρτυρίας ενάντια στον πόλεμο του Ιράκ, ήταν μια φάρσα και δεν επρόκειτο να εκραγούν. Η εισαγγελική αρχή βασίσθηκε σε αυτές τις απαντήσεις, τους παρέπεμψε σε δίκη και η καταδίκη τους επήλθε εξ αιτίας αυτών των δηλώσεων.

Σύμφωνα το ΕΔΔΑ στην υπόθεση αυτή, τα αυτοενοχοποιητικά αποδεικτικά στοιχεία που αποκτήθηκαν κατά παράβαση του δικαιώματος σε δικαστική συνδρομή, δηλαδή με απουσία δικηγόρου, μπορούν να γίνουν νομίμως δεκτά στη δίκη που θα ακολουθήσει, όταν σε αυτή εφαρμόζονται άλλες διαδικαστικές εγγυήσεις. Για το ΕΔΔΑ, το εάν υπήρξε ή όχι παραβίαση θα πρέπει να αξιολογείται από το σύνολο της διαδικασίας (*the overall fairness of the trial*)⁷⁸. Σύμφωνα με το Δικαστήριο⁷⁹, η χρήση αυτοενοχοποιητικών καταθέσεων που λήφθηκαν κατά την αστυνομική προανάκριση απουσία δικηγόρου, δεν συνιστά αυτοδικαίως παραβίαση του

⁷⁵ D. Giannouloupoulos ό.π. σ 170.

⁷⁶ D. Giannouloupoulos ό.π. σ.166.

⁷⁷ ΕΔΔΑ 13.9.2016, αρ. προσφ. 50541/08, 50573/08 και 40351/09.

⁷⁸ Δείτε και *Ibrioscia κατά Ελβετίας* (24.11.1993), *John Murray κατά ΗΒ* (8.2.1996), *Averill κατά ΗΒ* (αρ. προσφ.36408/97, 2000, *Magee κατά ΗΒ* (αρ. προσφ. 28135/95), *Brennan κατά ΗΒ* (αρ.προσφ. 39846/98).

⁷⁹ Δείτε και *Sarac κατά Τουρκίας* (αρ. προσφ.35841/97) 2.9.2004, *Yurtsever κατά Τουρκίας* (αρ. προσφ. 42086/02) 31.8.2006, *Ucma κατά Τουρκίας* (αρ.προσφ. 15071/03) 3.10.2006, *Yanouz και άλλοι κατά Τουρκίας* (αρ. προσφ. 38827/02) 21.11.2006.

δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, όπου π.χ. υπήρχαν άλλα στοιχεία για την υποστήριξη των καταδικαστικών αποφάσεων.

Έπειτα από την ανωτέρω απόφασή του το ΕΔΔΑ με νέες αποφάσεις του, την *Beuze κατά Βελγίου*⁸⁰ και την *Barry Doyle κατά Ιρλανδίας*⁸¹ που ακολούθησε, έκανε μια «δραματική στροφή σε σχέση με μια από τις πιο προοδευτικές αποφάσεις όπως ήταν η *Salduz*»⁸².

Στην υπόθεση *Barry Doyle* ο προσφεύγων βρισκόταν υπό κράτηση από τις αστυνομικές αρχές και ανακρίθηκε πολλές φορές χωρίς την παρουσία δικηγόρου. Κατηγορούνταν για την δολοφονία ενός προσώπου. Την εντολή για την δολοφονία αυτή φέρεται πως την είχε δώσει συμμορία στην οποία ανήκε ο προσφεύγων. Το εθνικό δίκαιο της Ιρλανδίας δεν επέτρεπε την παρουσία δικηγόρου κατά την διάρκεια της ανάκρισής του από την αστυνομία, εν προκειμένω μάλιστα επιτράπηκε στον προσφεύγοντα ολιγόλεπτη τηλεφωνική επικοινωνία με τον συνήγορό του. Ο προσφεύγων σε κάποια από τις ανακρίσεις, έπειτα από πίεση των αρχών ότι θα συλλάβουν την σύντροφό του ως συνεργό, υπό τον φόβο ότι η ανήλικη κόρη του θα μείνει μόνη της, ομολόγησε την δολοφονία. Με βάση αυτή την ομολογία παραπέμφθηκε σε δίκη στην οποία καταδικάστηκε. Η ομολογία του αποτέλεσε την κρίσιμη βάση της καταδίκης του.

Ο *Barry Doyle* προσέφυγε ενώπιον του ΕΔΔΑ υποστηρίζοντας ότι παραβιάστηκε το δικαίωμά του σε δίκαιη δίκη λόγω του περιορισμού της πρόσβασης σε συνήγορο. Το Δικαστήριο, αφού υπενθύμισε πως το άρθρο 6 παρ. 3 γ' της ΕΣΔΑ εγγυάται την αποτελεσματική άσκηση των υπερασπιστικών του δικαιωμάτων μέσω της πρόσβασης σε δικηγόρο, αναφέρθηκε στην υπόθεση *Beuze* στην οποία είχε δεχθεί πως το τι συνιστά δίκαιη δίκη, δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο ενιαίου αμετάβλητου κανόνα αλλά πρέπει να εξαρτάται από τις περιστάσεις της συγκεκριμένης υπόθεσης⁸³. Πρωταρχικό μέλημα του Δικαστηρίου ήταν να αξιολογήσει την συνολική δικαιοσύνη της διαδικασίας (*the overall fairness of the trial*). Κατά τούτο, η συμμόρφωση με τις απαιτήσεις μιας δίκαιης δίκης θα πρέπει να εξετάζεται, λαμβάνοντας υπόψη την εξέλιξη της διαδικασίας στο σύνολό της και όχι με βάση μια μεμονωμένη εξέταση μιας συγκεκριμένης πτυχής ή ενός περιστατικού⁸⁴.

⁸⁰ Αρ. προσφυγής 71409/10, 9.11.2018.

⁸¹ Αρ. προσφυγής 51979/17, 23.5.2019.

⁸² Δείτε τη μειοψηφούσα γνώμη της δικαστού Ganna Yudkivska στην υπόθεση *Barry Doyle*.

⁸³ Σκ. [70].

⁸⁴ Σκ. [71].

Για το Δικαστήριο, τα ελάχιστα δικαιώματα που εγγυάται το άρθρο 6 παρ. 3 της ΕΣΔΑ, δεν είναι αυτοσκοπός αλλά στόχος είναι να συμβάλλουν στην διασφάλιση της δικαιοσύνης της ποινικής διαδικασίας στο σύνολό της⁸⁵. Έτσι, κατά το ΕΔΔΑ, ναι μεν εν προκειμένω το δικαίωμα του υπόπτου περιορίστηκε, εντούτοις ο περιορισμός αυτός ήταν σχετικός και άρα ανεκτός⁸⁶.

Θα πρέπει να σημειώσουμε στο σημείο αυτό πως αυτές οι δύο αποφάσεις, βρίσκονται σε αντίθεση με τα πορίσματα της απόφασης *Salduz*. Κατά τη γνώμη μας το Δικαστήριο έπρεπε εν προκειμένω, έστω και εάν λάμβανε υπόψη του την συνολική δικαιοσύνη της διαδικασίας, να διαπιστώσει παράβαση των άρθρων 6 παρ. 1 και 3 της Σύμβασης. Και τούτο διότι, όπως προέκυπτε από τα περιστατικά που τέθηκαν υπόψη του Δικαστηρίου, ο προσφεύγων αναγκάστηκε να ομολογήσει με την χρήση μεθόδων ασυμβίβαστων με την δημοκρατική έννομη τάξη και με χρήση τεχνικών που δύσκολα μπορεί να θεωρηθούν συμβατές με τις αρχές της δίκαιης ποινικής διαδικασίας.

Δ. Το δικαίωμα ενημέρωσης σύμφωνα με την Οδηγία 2012/13/ΕΕ, υπό το πρίσμα της νομολογίας του ΕΔΔΑ

1. Εισαγωγή

Σε στενή σχέση με το δικαίωμα της μετάφρασης και διερμηνείας, βρίσκεται το δικαίωμα της ενημέρωσης του υπόπτου και του κατηγορουμένου. Η ΕΣΔΑ εγγυάται στο άρθρο 6 παρ. 3α' το δικαίωμα κάθε κατηγορούμενου *«όπως πληροφορηθή, εν τη βραχυτέρα προθεσμία εις γλώσσαν την οποίαν εννοεί και εν λεπτομερεία την φύσιν και τον λόγον της εναντίον του κατηγορίας»*.

Αντίστοιχα, το άρθρο 5 παρ. 2 της Σύμβασης προβλέπει ότι: *«Παν συλληφθέν πρόσωπον δέον να πληροφορήται κατά το δυνατόν συντομώτερον και εις γλώσσαν την οποίαν εννοεί, τους λόγους της συλλήψεώς του ως και πάσαν διατυπωμένην εναντίον του κατηγορίαν»*.

Το δικαίωμα στην ενημέρωση απορρέει επίσης από τα άρθρα 47 και 48 παρ.2 του ΧΘΔΕΕ όπου κατοχυρώνεται το δικαίωμα στην χρηστή απονομή της δικαιοσύνης

⁸⁵ Σκ. [72].

⁸⁶ Σκ. [83].

και διασφαλίζεται ο σεβασμός των δικαιωμάτων της υπεράσπισης κάθε κατηγορουμένου.

Επίσης, το δικαίωμα στην ενημέρωση θεμελιώνεται στο άρθρο 9 παρ.2 του ΔΣΑΠΔ στο οποίο ορίζεται ότι: *«Οποιοσδήποτε συλλαμβάνεται, πληροφορείται, τη στιγμή της σύλληψής του, τους λόγους της σύλληψης και ενημερώνεται αμέσως για οποιεσδήποτε κατηγορίες εναντίον του»*. Το δικαίωμα ενημέρωσης αναγνωρίζεται γενικά σε κάθε κατηγορούμενο στη βάση και του άρθρου 14 παρ. 3 α' του ως άνω Συμφώνου το οποίο προβλέπει ότι τουλάχιστον μία από τις εγγυήσεις που κάθε πρόσωπο το οποίο κατηγορείται για ποινικό αδίκημα πρέπει να απολαμβάνει, σε πλήρη ισότητα, είναι *«να πληροφορηθεί το συντομότερο δυνατό σε γλώσσα που κατανοεί και λεπτομερώς, τη φύση και τους λόγους της κατηγορίας εναντίον του»*.

Το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών έχει αποτελέσει αντικείμενο του παράγωγου δικαίου της ΕΕ. Η Οδηγία 2012/13/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 22.5.2012⁸⁷, σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, αποτέλεσε το δεύτερο βήμα μιας σειράς μέτρων που έχουν σχεδιαστεί από κοινού για να θεσπίσουν ελάχιστους κανόνες για τα δικονομικά δικαιώματα σε ολόκληρη την ΕΕ σύμφωνα με τον οδικό χάρτη για τα δικονομικά δικαιώματα του 2009. Η εν λόγω Οδηγία έπεται χρονολογικά της Οδηγίας για τα δικαιώματα στη διερμηνεία και τη μετάφραση του 2010, έχει δομή παρόμοια με αυτήν και παρέχει εγγυήσεις για την ενημέρωση των κατηγορουμένων ή υπόπτων, αφενός σχετικά με τα δικονομικά δικαιώματά τους αφετέρου για τις κατηγορίες και την δικογραφία που έχει σχηματισθεί εις βάρος τους.

2. Πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2012/13/ΕΕ

Η Οδηγία 2012/13/ΕΕ θεσπίζει ελάχιστους κανόνες για όλες τις χώρες της ΕΕ ανεξαρτήτως του νομικού καθεστώτος, της ιθαγένειας ή της εθνικότητας ενός προσώπου. Τα δικαιώματα δηλαδή που προβλέπονται σε αυτήν ισχύουν αδιακρίτως για όλους τους υπόπτους και κατηγορουμένους⁸⁸.

Στο πρώτο άρθρο (εδ. α'), η Οδηγία *«ορίζει κανόνες σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης υπόπτων και κατηγορουμένων στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας και τις εναντίον τους κατηγορίες»*.

⁸⁷ Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ, L.142/1, 1.6.2012.

⁸⁸ Αιτ. σκέψη 16 του Προοιμίου.

Η Οδηγία (άρθρο 2 παρ. 1) εφαρμόζεται από την στιγμή που ένα πρόσωπο ενημερώνεται από τις αρμόδιες αρχές ότι θεωρείται ύποπτο και παραμένει ενεργό σε όλες τις επόμενες φάσεις της διαδικασίας.

Ισχύουν και εδώ όσα αναπτύχθηκαν ανωτέρω για το χρονικό σημείο κατά το οποίο το πρόσωπο θεωρείται ύποπτο καθώς και για την υποχρέωση των αρμοδίων αρχών να προβαίνουν αμελλητί στην ενημέρωσή του, τόσο για την πράξη για την οποία ελέγχεται, όσο και για τα δικαιώματα που απολαμβάνει.

Στο δικαίωμα ενημέρωσης, περιλαμβάνονται τρία ειδικότερα δικαιώματα:

1/ το δικαίωμα ενημέρωσης του υπόπτου (και κατηγορουμένου) επί των δικονομικών του δικαιωμάτων⁸⁹,

2/ το δικαίωμα ενημέρωσης επί της κατηγορίας⁹⁰ και τέλος

3/ το δικαίωμα πρόσβασης στο υλικό της δικογραφίας⁹¹.

Σε περίπτωση κατά την οποία ο ύποπτος κρατείται, χορηγείται σε αυτόν από τις Αρχές «έγγραφο δικαιωμάτων» σε γλώσσα που εννοεί⁹², ενημερώνεται για τους λόγους της κράτησής του με μνεία της πράξης για την οποία είναι ύποπτος⁹³ και έχει τη δυνατότητα άμεσης και ανεμπόδιστης πρόσβασης στο υλικό της δικογραφίας και στα έγγραφα που θεωρούνται ουσιώδη για την αμφισβήτηση της νομιμότητας της κράτησής του⁹⁴.

3. Το δικαίωμα ενημέρωσης του υπόπτου για θεμελιώδη δικονομικά δικαιώματα

Η Οδηγία προβλέπει ρητά στο άρθρο 3 την ενημέρωση των υπόπτων (και κατηγορουμένων) επί των δικονομικών δικαιωμάτων που έχουν, στο δε άρθρο 4 την

⁸⁹ Άρθρο 3 Οδηγίας.

⁹⁰ Άρθρο 6 της Οδηγίας. Δείτε και απόφαση ΔΕΕ, της 05.10.2015, C-216/14, *Gavril Covaci*, σκ. [54-56] η οποία δέχθηκε πως «Όπως προκύπτει από τον συνδυασμό των άρθρων 3 και 6 της εν λόγω οδηγίας, το αναφερόμενο στο άρθρο 1 της οδηγίας δικαίωμα αφορά τουλάχιστον δύο διακριτά δικαιώματα. Αφενός, οι ύποπτοι ή οι κατηγορούμενοι πρέπει, σύμφωνα με το άρθρο 3 της οδηγίας 2012/13, να ενημερώνονται, τουλάχιστον, για ορισμένα δικονομικά δικαιώματα που απαριθμούνται στο εν λόγω άρθρο και περιλαμβάνουν το δικαίωμα προσβάσεως σε δικηγόρο, το δικαίωμα παροχής νομικών συμβουλών δωρεάν και τις σχετικές προϋποθέσεις τέτοιας παροχής νομικών συμβουλών, το δικαίωμα ενημερώσεως σχετικά με την ποινική κατηγορία, το δικαίωμα διερμηνείας και μεταφράσεως καθώς και το δικαίωμα σιωπής. Αφετέρου, η εν λόγω οδηγία ορίζει, στο άρθρο 6, κανόνες που αφορούν το δικαίωμα ενημερώσεως σχετικά με την ποινική κατηγορία».

⁹¹ Άρθρο 7 Οδηγίας

⁹² Άρθρο 4 Οδηγίας.

⁹³ Άρθρο 6 παρ. 2 Οδηγίας.

⁹⁴ Άρθρο 7 παρ. 1 Οδηγίας.

υποχρέωση παροχής εγγράφου δικαιωμάτων σε όποιον ύποπτο ή κατηγορούμενο συλλαμβάνεται ή κρατείται.

Πιο συγκεκριμένα, το άρθρο 3 στην παρ. 1 προβλέπει πως οι αρμόδιες αρχές διασφαλίζουν ότι στον ύποπτο (και τον κατηγορούμενο) παρέχεται άμεση ενημέρωση για τα δικαιώματα: 1/ πρόσβασης σε δικηγόρο, 2/ δωρεάν παροχής νομικών συμβουλών, 3/ ενημέρωσης σχετικά με την ποινική κατηγορία του άρθρου 6 της Οδηγίας, 4/ μετάφρασης και διερμηνείας και 5/ σιωπής.

Η ενημέρωση θα πρέπει να γίνεται σε κάθε περίπτωση πριν από την επίσημη εξέταση του υπόπτου από την αστυνομία ή άλλη αρμόδια αρχή⁹⁵.

Επισημαίνεται ότι η ΕΣΔΑ στο άρθρο 6 παρ. 3α', δεν ορίζει συγκεκριμένο περιεχόμενο του εγγράφου για την ενημέρωση του κατηγορουμένου για την φύση και τον λόγο της εναντίον του κατηγορίας⁹⁶, ενώ η Οδηγία στο πεδίο αυτό είναι περισσότερο συγκεκριμένη. Κατά τούτο φαίνεται πως το παράγωγο δίκαιο παρέχει πληρέστερη προστασία από την ΕΣΔΑ⁹⁷ δεδομένου μάλιστα ότι το ΕΔΔΑ έχει δεχθεί⁹⁸ ότι οι εθνικές αρχές δεν υποχρεούνται να αναφέρονται λεπτομερώς σε κάθε πράξη της διαδικασίας, στα δικαιώματα καθώς και τις δυνατότητες των κατηγορουμένων (κατ' αναλογία και των υπόπτων) και πως είναι εν τέλει υποχρέωση του δικηγόρου να συμβουλευεί τον πελάτη του σχετικά με την συνέχεια της ποινικής διαδικασίας.

Επίσης το ΕΔΔΑ είχε δεχθεί πως το άρθρο 6 παρ. 3 α' της ΕΣΔΑ δεν επιβάλλει κάποιον τύπο ο οποίος καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο ο κατηγορούμενος (και επίσης κατ' αναλογία και ο ύποπτος) πρέπει να ενημερωθεί για την φύση και την αιτία της κατηγορίας εναντίον του⁹⁹.

Ως προς το ζήτημα του χρόνου κατά τον οποίο ο ύποπτος (και κατηγορούμενος) θα πρέπει να ενημερωθεί για τα δικονομικά του δικαιώματα, το

⁹⁵ Σκέψη 19 Προοιμίου.

⁹⁶ ΕΔΔΑ, *Pélissier και Sassi κατά Γαλλίας*, σκ. [53], *Drassich κατά Ιταλίας* σκ. [34], (αρ. προσφ. 25575/04) της 11.12.2007, και ΕΔΔΑ, *Giosakis κατά Ελλάδος* (αρ. προσφ. 5689/08) της 03.05.2011 σκ. [29]. Το ΔΕΕ έχει κρίνει (ΔΕΕ, Απόφαση της 05.10.2015, C-216/14, Gavril Covic) ότι [σκ.61] «η επίδοση εκδοθείσας κατά τη συνοπτική διαδικασία ποινικής απόφασεως πρέπει, σύμφωνα με το άρθρο 6 της Οδηγίας 2012/13, να θεωρηθεί ως μια μορφή ενημερώσεως σχετικά με την σε βάρος του ενδιαφερομένου ποινική κατηγορία, με αποτέλεσμα να απαιτείται η τήρηση των απαιτήσεων του εν λόγω άρθρου.

⁹⁷ Βλ. και την από 23/11/2015 Έκθεση Συστάσεων ΕΕΔΑ| Οδηγός Νομολογίας ΕΔΔΑ και ΔΕΕ, για «Το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία και το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών», σελ.34.

⁹⁸ ΕΔΔΑ *Hermi κατά Ιταλίας*, (αρ. προσφ. 18114/02) της 8.10.2006, σκέψη [92].

⁹⁹ ΕΔΔΑ *Pelissier και Sassi κατά Γαλλίας* της 25.3.1999 (αρ. προσφυγής 25444/94) σκ. [53], *Drassich κατά Ιταλίας* της 11.3.2008 (αρ. προσφυγής 25575/04) σκ. [34].

ΕΔΔΑ με σειρά αποφάσεών του¹⁰⁰ είχε δεχθεί πως η ενημέρωση θα πρέπει να γίνεται στο κατάλληλο χρονικό σημείο ώστε να υπάρξει η χρονική και πρακτική ευχέρεια για την υπεράσπιση κατάστροφης κατά τρόπο επαρκή της υπερασπιστικής γραμμής. Περαιτέρω, το γεγονός της ενημέρωσης του υπόπτου για τα δικαιώματά του θα πρέπει να αποδεικνύεται από τις αρμόδιες αρχές οι οποίες δεν θα πρέπει απλώς να υποθέτουν ότι ύποπτος έλαβε γνώση αλλά να επιβεβαιώνουν το γεγονός αυτό¹⁰¹.

Σχετικά με το ζήτημα αυτό, το Δικαστήριο του Στρασβούργου έκρινε στην υπόθεση *Alexandr Zaichenko κατά Ρωσίας*¹⁰² πως υπήρξε παραβίαση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη στην περίπτωση υπόπτου ο οποίος χωρίς να ενημερωθεί προηγουμένως για το δικαίωμά του σε σιωπή και μη αυτοενοχοποίηση δήλωσε και υπέγραψε έγγραφο ενώπιον αστυνομικού οργάνου ότι προέβη στο αδίκημα της κλοπής. Στην υπόθεση αυτή το ΕΔΔΑ, υπενθυμίζοντας πάγια νομολογία του αναφορικά με το ότι το δικαίωμα της σιωπής ανήκει στον πυρήνα της δίκαιης δίκης, έκρινε πως δεν υφίσταται έγκυρη παραίτηση του υπόπτου από τα δικαιώματά του προτού ενημερωθεί από τις αρμόδιες αρχές για αυτά.

Επίσης το ΕΔΔΑ δέχθηκε στην πρόσφατη απόφασή του *Akdag κατά Τουρκίας*¹⁰³ πως δεν υπήρξε έγκυρη παραίτηση από το δικαίωμα παράστασης με δικηγόρο αναλφάβητης προσφεύγουσας η οποία κρίθηκε ένοχη για την συμμετοχή της στο PKK/KADEK. Εν προκειμένω η προσφεύγουσα κατά την διάρκεια της αστυνομικής κράτησης για τέσσερις μέρες, ομολόγησε την συμμετοχή της στην ως άνω τρομοκρατική οργάνωση πλην όμως δεν έλαβε νομική συμπαράσταση. Αντιθέτως, η ένδειξη «X» σε σχετικό έντυπο της αστυνομίας δίπλα στην πρόταση «δεν ζητήθηκε νομική συμπαράσταση» δεν ήταν επαρκής απόδειξη ούτε της πραγματικής ενημέρωσής της από την αστυνομία για το δικονομικό της δικαίωμα παράστασης με δικηγόρο, ούτε και έγκυρης παραίτησης από το δικαίωμα αυτό. Το Δικαστήριο έκρινε εν προκειμένω πως δεν αξιολογήθηκε από το εθνικό δικαστήριο το γεγονός ότι ήταν αναλφάβητη αλλά ούτε αποδείχθηκε ότι η προσφεύγουσα ενημερώθηκε ειδικώς για τις συνέπειες από την παραίτηση από το δικαίωμα της νομικής συμπαράστασης κατά το στάδιο της αστυνομικής προανάκρισης. Έτσι, έκρινε πως υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 και 3γ' της ΕΣΔΑ.

¹⁰⁰ Δείτε ενδεικτικώς *Borisova κατά Βουλγαρίας* της 21.3.2007 (αρ. προσφυγής 56891/00) σκ. [43-45], *Pélissier και Sassi* σκέψεις [60-63], *Mattochia κατά Ιταλίας* σκέψεις [62-72].

¹⁰¹ Απόφαση της Επιτροπής *C κατά Ιταλίας* της 11.5.1988, αρ. προσφυγής 10889/1984.

¹⁰² ΕΔΔΑ της 18.6.2010 (αρ. προσφυγής 39660/02) σκ. [42,55].

¹⁰³ ΕΔΔΑ της 17.9.2019 (αρ. προσφυγής 75460/10).

Περαιτέρω, στην παράγραφο 2 του άρθρου 3 της Οδηγίας ρυθμίζεται το δικαίωμα ενημέρωσης για τα ευάλωτα πρόσωπα¹⁰⁴. Η παράγραφος αυτή ορίζει ότι: «τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι η ενημέρωση σύμφωνα με την παρ. 1 παρέχεται σε απλή και κατανοητή γλώσσα, προφορικά ή εγγράφως, λαμβανομένων υπόψη των ειδικών αναγκών των υπόπτων ή κατηγορουμένων που είναι ευάλωτα πρόσωπα».

Για αυτή την κατηγορία των υπόπτων το ΕΔΔΑ έχει αρκετά πλούσια νομολογία. Αναφέρεται ενδεικτικώς ότι το δικαστήριο του Στρασβούργου έχει δεχθεί παραβίαση του δικαιώματος ενημέρωσης υπόπτου για τα δικονομικά του δικαιώματα και συγκεκριμένα παραβίαση του δικαιώματος της σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης στην υπόθεση *Brusco κατά Γαλλίας*¹⁰⁵. Στην εν θέματι υπόθεση ο προσφεύγων ήταν ανήλικος όταν εξετάσθηκε ενόρκως ως μάρτυρας από τις αστυνομικές αρχές και τελούσε υπό αστυνομική κράτηση κατά την διάρκεια της οποίας είχε ομολογήσει μερικώς την συμμετοχή του στις ερευνώμενες πράξεις. Ο ύποπτος δεν είχε ειδοποιηθεί για το δικαίωμά του στη σιωπή και δεν είχε βοηθηθεί από δικηγόρο προτού περάσουν 20 ώρες από την αστυνομική προανάκριση παρά το ότι, σύμφωνα με το σκεπτικό της απόφασης, θα έπρεπε να συνεπικουρείται από δικηγόρο ήδη από την αρχή της κράτησής του¹⁰⁶. Το Δικαστήριο έκρινε πως η μεταχείριση του προσφεύγοντος ως μάρτυρα και όχι ως κατηγορουμένου που θα είχε τα προβλεπόμενα δικαιώματα στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, καταστρατηγούσε το δικαίωμά του σε δίκαιη δίκη καθώς χαρακτηρίστηκε ως μάρτυρας και όχι ως ύποπτος στον οποίο προηγουμένως θα έπρεπε να γίνει ενημέρωση αναφορικά με το περιεχόμενο της πράξης για την οποία ελεγχόταν και τούτο προκειμένου να αντληθούν από αυτόν πληροφορίες αναφορικά με την πράξη που του αποδιδόταν χωρίς όμως την παροχή σε αυτόν των δικονομικών του δικαιωμάτων του υπόπτου.

Περαιτέρω, στην υπόθεση *Panovits κατά Κύπρου*¹⁰⁷ το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παράλειψη των αστυνομικών αρχών να ενημερώσουν τον ανήλικο ότι δικαιούται να παρίσταται με δικηγόρο. Συγκεκριμένα, στην υπόθεση αυτή, ούτε ο προσφεύγων, ο οποίος κατά τον κρίσιμο χρόνο ήταν 17 ετών και είχε καταστεί ύποπτος, ούτε ο πατέρας του, που τον συνόδευε στο αστυνομικό τμήμα, ενημερώθηκαν επαρκώς για το δικαίωμα του να διορισθεί δικηγόρος. Το Δικαστήριο έκρινε πως ενώ οι Αρχές

¹⁰⁴ Πρόκειται για πρόσωπα, σύμφωνα με τη σκέψη 26 του Προοιμίου της Οδηγίας τα οποία αδυνατούν να κατανοήσουν το περιεχόμενο ή το νόημα της ενημέρωσης λόγω του νεαρού της ηλικίας τους ή της διανοητικής ή σωματικής τους κατάστασης.

¹⁰⁵ ΕΔΔΑ, αρ. προσφυγής 1466/07, 14.10.2010.

¹⁰⁶ Σκέψη [45].

¹⁰⁷ Αρ. προσφυγής 4268/2004 της 11.12.2008.

είχαν υποχρέωση να παράσχουν στον ανήλικο ύποπτο τις απαραίτητες πληροφορίες που θα του επέτρεπαν να έχει πρόσβαση σε νομική εκπροσώπηση, είχαν υιοθετήσει μια παθητική προσέγγιση παραβιάζοντας το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ¹⁰⁸.

4. Το δικαίωμα γνώσεως της πράξεως για την οποία είναι ύποπτος ο ενδιαφερόμενος.

Η Οδηγία ρυθμίζει στο άρθρο 6 το ζήτημα της ενημέρωσης του προσώπου αναφορικά με την ποινική κατηγορία για την οποία ελέγχεται.

Συγκεκριμένα, στην παρ. 1 του άρθρου αυτού ορίζεται πως «τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε ο ύποπτος ή κατηγορούμενος να ενημερώνεται για την αξιόποινη πράξη την οποία φέρεται ή κατηγορείται ότι διέπραξε. Η ενημέρωση αυτή θα πρέπει να είναι άμεση και δεόντως λεπτομερής προκειμένου να διασφαλισθεί ο δίκαιος χαρακτήρας της διαδικασίας καθώς και η αποτελεσματική άσκηση των υπερασπιστικών δικαιωμάτων».

Σε αντίθεση με το άρθρο 3 για την ενημέρωση για τα δικονομικά δικαιώματα του υπόπτου όπου προβλέπεται ο τρόπος ενημέρωσης, η ενημέρωση του υπόπτου για την ποινική κατηγορία για την οποία ελέγχεται, το άρθρο 6 δεν προβλέπει πως θα πρέπει να υπάρχει συγκεκριμένος τύπος ενημέρωσης¹⁰⁹.

Αναφορικά με το περιεχόμενο του συγκεκριμένου δικαιώματος, η Οδηγία επιβάλλει στις αρμόδιες Αρχές να γνωστοποιούν στον ύποπτο την «αξιόποινη πράξη» την οποία του αποδίδουν, δηλαδή τόσο τα πραγματικά περιστατικά που την συγκροτούν όσο και τον νομικό χαρακτηρισμό της.

Όπως παρατηρείται¹¹⁰, η διατύπωση της Οδηγίας στο σημείο αυτό είναι ευλόγως ελαστική αφού η συλλογή των αποδείξεων και περαιτέρω ο σχηματισμός των υπονοιών κατά πιθανών υπόπτων, είναι διαδικασία δυναμική και διαρκώς σε εξέλιξη. Δεν δύνανται επομένως οι αρμόδιες αρχές να αποκαλύπτουν περισσότερα από όσα γνωρίζουν, ούτε όμως δύνανται να προβαίνουν σε εξέταση υπόπτων προτού αποκτήσουν σαφή εικόνα για την πράξη που διερευνούν ώστε να μπορούν να την περιγράψουν με τρόπο που δεν θα θίγει τα υπερασπιστικά δικαιώματα.

¹⁰⁸ Σκέψη [72].

¹⁰⁹ Άρθρο 5 παρ. 2 Οδηγίας: «Τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε ο ύποπτος ή κατηγορούμενος να ενημερώνεται για τους λόγους της σύλληψης ή κράτησής του, συμπεριλαμβανομένης της αξιόποινης πράξης την οποία φέρεται, ή κατηγορείται ότι διέπραξε».

¹¹⁰ Βλ. **Η. Αναγνωστόπουλος**, «Δικαιώματα των κατηγορουμένων στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι Οδηγίες 2010/64/ΕΕ, 2012/13/ΕΕ» ό. π. σελ. 103.

Το δικαίωμα γνώσεως της πράξεως για την οποία ελέγχεται ο ύποπτος θα πρέπει, σύμφωνα και με τις αιτιολογικές σκέψεις 28 και 19 του Προοιμίου, να παρέχεται «το αργότερο πριν από την πρώτη επίσημη εξέταση». Το χρονικό αυτό σημείο προκύπτει και από τη νομολογία του ΕΔΔΑ το οποίο έχει κρίνει πως οι αρχές θα πρέπει πρώτα να ενημερώσουν τον ύποπτο για την κατηγορία και έπειτα να του υποβάλουν ερωτήσεις¹¹¹. Και ενώ για τον κατηγορούμενο το χρονικό σημείο κατά το οποίο θα πρέπει να του γνωστοποιείται η κατηγορία είναι σαφές, δηλαδή το αργότερο με την διαβίβαση του κατηγορητηρίου στο δικαστήριο (άρθρο 6 παρ. 3), για τον ύποπτο το ζήτημα της γνωστοποίησης είναι λιγότερο σαφές.

Στην προκαταρκτική εξέταση, για παράδειγμα, είναι αναμενόμενο η διερεύνηση της υπόθεσης να βρίσκεται ακόμα σε πρώιμο στάδιο και να μην έχει αποδώσει ώριμους καρπούς ή να μην έχουν αξιολογηθεί επισταμένως τα πορίσματά της, το δε αντικείμενο της κατηγορίας σε πολλές περιπτώσεις δεν θα έχει ακόμα οριστικά προσδιορισθεί. Επομένως, η πληροφόρηση που θα δοθεί είναι εύλογο να μην αντιστοιχεί πάντοτε με σαφήνεια και λεπτομέρεια στο περιεχόμενο ενός κανονικού κατηγορητηρίου. Ο ύποπτος δικαιούται, όμως, να ενημερωθεί στοιχειωδώς για τα συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά που κρίθηκαν ικανά να εγείρουν υπόνοιες τέλεσης συγκριμένης αξιόποινης πράξης και που κατέστησαν επιβεβλημένη την κλήση του σε εξηγήσεις, όπως και για τον νομικό χαρακτηρισμό της αξιόποινης πράξης που του αποδίδεται¹¹².

Εν προκειμένω το ΕΔΔΑ έχει κρίνει πως το περιεχόμενο της ενημέρωσης θα πρέπει να περιέχει τα πραγματικά περιστατικά καθώς και τη νομική βάση της κατηγορίας¹¹³. Επίσης, πως οι πληροφορίες οι οποίες θα παρέχονται θα πρέπει να είναι επαρκώς λεπτομερείς προκειμένου να επιτρέπουν στον ύποπτο να αντιλαμβάνεται τις κατηγορίες τις οποίες ενδεχομένως θα αντιμετωπίσει εν συνεχεία ως κατηγορούμενος ώστε να είναι σε θέση να προετοιμάσει και να ασκήσει τα

¹¹¹ Στην υπόθεση *Adamkiewicz κατά Πολωνίας* (απόφαση του ΕΔΔΑ της 02.03.2010) ανήλικος συνελήφθη στην Πολωνία για τη δολοφονία άλλου ανήλικου. Το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 6 § 3 (γ) της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το άρθρο 6 § 1 λόγω έλλειψης επαρκούς συνδρομής από δικηγόρο κατά τη διάρκεια της προκαταρκτικής έρευνας και σε σχέση με τη χρησιμοποίηση της ομολογίας του παιδιού, που δόθηκε από τον ανήλικο χωρίς την παρουσία του δικηγόρου του, ως βάση για την καταδίκη. Το ΕΔΔΑ διαπίστωσε επίσης παραβίαση του άρθρου 6 § 1 της ΕΣΔΑ (δικαίωμα σε αμερόληπτο δικαστήριο) λόγω του γεγονότος ότι ένα μέλος του Δικαστηρίου Ανηλίκων που καταδίκασε τον ανήλικο, είχε διεκπεραιώσει και την προανακριτική έρευνα.

¹¹² Βλ. **I. Ανδρουλάκης**, «Η ενημέρωση του υπόπτου για το περιεχόμενο της Εισαγγελικής Παραγγελίας», *Nova Criminalia* No14- Δεκέμβριος 2021.

¹¹³ ΕΔΔΑ, *Pélissier και Sassi κατά Γαλλίας* σκ. [51], *Kamasinski κατά Αυστρίας* αρ. προσφ. 9783/82 της 19.12.1989 σκ. [79], *Mattoccia κατά Ιταλίας* της 25.7.2000 σκ.[59].

υπερασπιστικά του δικαιώματα¹¹⁴. Στη βάση αυτή το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το δικαίωμα στην ενημέρωση παραβιάστηκε στην υπόθεση *Mattoccia κατά Ιταλίας*¹¹⁵. Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης αναφέρονται στην περίπτωση ενός οδηγού λεωφορείου ο οποίος κατηγορήθηκε για τον βιασμό μιας ενήλικης με νοητική στέρηση μαθήτριας σε σχολείο με παιδιά με ειδικές ανάγκες. Τόσο κατά την προανάκριση, όσο και κατά την παραπομπή του στο ακροατήριο, η κατηγορία που του αποδόθηκε δεν έφερε ειδικότερο προσδιορισμό του τόπου, του χρόνου και των περιστάσεων της πράξης με αποτέλεσμα να μην μπορέσει αυτός να ασκήσει αποτελεσματικώς τα υπερασπιστικά του δικαιώματα. Αντιθέτως, μεταξύ των σταδίων της προανάκρισης και της παραπομπής στο ακροατήριο, υπήρξε διαφοροποίηση ως προς τον χρόνο και τον τόπο της πράξης με αποτέλεσμα ο προσφεύγων να υιοθετήσει αρχικώς μια απρόσφορη γραμμή υπερασπίσεως και να καταδικασθεί τελικώς από τα ιταλικά δικαστήρια. Το ΕΔΔΑ εκτίμησε εν προκειμένω ότι λόγω της αοριστίας της αρχικής κατηγορίας και της εν συνεχεία ουσιώδους μεταβολής της, η υπεράσπιση αντιμετώπισε δυσχέρειες και ο προσφεύγων αποστερήθηκε της δυνατότητας να ασκήσει αποτελεσματικώς τα δικαιώματά του κατά παράβαση των άρθρων 6 παρ. 1 και 3 στ. α' και β' της ΕΣΔΑ.

5. Η ενημέρωση σε περίπτωση μεταβολής της ελεγχόμενης πράξης

Στην παρ.4 του άρθρου 6 της Οδηγίας ορίζεται ότι: «Τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε ο ύποπτος ή ο κατηγορούμενος να ενημερώνεται *άμεσα* για τυχόν αλλαγές στην ενημέρωση η οποία παρέχεται σύμφωνα με το παρόν άρθρο, *όταν αυτό απαιτείται* προκειμένου να διασφαλισθεί ο δίκαιος χαρακτήρας της διαδικασίας».

Η πρόβλεψη αυτή στόχο έχει να προστατεύσει τον ύποπτο και τον κατηγορούμενο από τυχόν αιφνιδιασμούς εκ μέρους των αρμοδίων αρχών σχετικά με το περιεχόμενο της εις βάρος τους κατηγορίας. Το ζήτημα που τίθεται εν προκειμένω αφορά αφενός στο ποιό είναι το κρίσιμο (απόφατο) χρονικό σημείο κατά το οποίο θα πρέπει να ενημερώνεται ο ύποπτος καθώς και στο τι θα πρέπει να θεωρείται αλλαγή της αξιόποινης πράξης και κατηγορίας.

¹¹⁴ *Mattoccia κατά Ιταλίας* σκ.[60].

¹¹⁵ ΕΔΔΑ, αρ. προσφυγής 23969/94, 25.7.2000.

Είναι πρόδηλο ότι η μεταβολή του νομικού χαρακτηρισμού της πράξεως για την οποία ελέγχεται ο ύποπτος δύναται να βλάψει τα υπερασπιστικά του δικαιώματα. Για το λόγο αυτό ο ύποπτος και ο συνήγορός του θα πρέπει να ενημερώνονται σε τέτοιο χρονικό σημείο ώστε να είναι σε θέση να υποβάλουν τυχόν παρατηρήσεις και να διατυπώσουν εν ανάγκη κάθε αίτημα, που προβλέπει το εθνικό δίκαιο¹¹⁶. Ως προς το ζήτημα της μεταβολής, η ενημέρωση πρέπει να αφορά τη μεταβολή του νομικού χαρακτηρισμού των πραγματικών περιστατικών που αποτελούν το αντικείμενο της κατηγορίας,¹¹⁷ η δε μεταβολή μπορεί να συνίσταται στην τροποποίηση του βαθμού συμμετοχής του υπόπτου ή κατηγορούμενου¹¹⁸, στην υπαγωγή της πράξης στις διατάξεις του νόμου¹¹⁹, στην προσθήκη επιβαρυντικής περιστάσεως¹²⁰, στην μεταβολή από απόπειρα τέλεσης σε ολοκληρωμένο αδίκημα¹²¹, στην υποκειμενική υπαιτιότητα¹²² ή και στην τροποποίηση της εκδοχής των γεγονότων¹²³. Όλες οι ανωτέρω περιπτώσεις συνιστούν μεταβολή της πράξης για την οποία ελέγχεται ο ύποπτος και για την αλλαγή αυτή θεμελιώνεται εκ νέου δικαίωμα του υπόπτου για ενημέρωση.

6. Το δικαίωμα πρόσβασης στο υλικό της δικογραφίας

Το δικαίωμα υπόπτων και κατηγορουμένων να έχουν πρόσβαση στο αποδεικτικό υλικό της υπόθεσης που βρίσκεται στην κατοχή των αρμοδίων αρχών, κατοχυρώνεται στο άρθρο 7 παρ. 2 της Οδηγίας σύμφωνα με το οποίο: «*Τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι οι αρμόδιες αρχές χορηγούν πρόσβαση του αποδεικτικού υλικού που κατέχουν υπέρ ή κατά του υπόπτου ή του κατηγορουμένου στο εν λόγω άτομο ή στον συνήγορό του για την διασφάλιση του δίκαιου χαρακτήρα της διαδικασίας και την προετοιμασία της υπεράσπισής του*».

¹¹⁶ ΔΕΕ απόφαση της 5ης Ιουνίου 2018, Kolev κ.λπ., C-612/15, σκέψη [96]

¹¹⁷ ΔΕΕ απόφαση της 13^{ης} Ιουνίου 2019, Gianluca Moro, C-646/17, σκέψη [56].

¹¹⁸ ΕΔΔΑ, *Juha Nuutinen κατά Φινλανδίας* και ΕΔΔΑ, *Mattei κατά Γαλλίας*, αρ. προσφ. 34043/02, 19.12.2006.

¹¹⁹ ΕΔΔΑ, *Dallos κατά Ουγγαρίας*, αρ. προσφ. 29082/95, 01.03.2001.

¹²⁰ ΕΔΔΑ, *De Salvador Torres κατά Ισπανίας*.

¹²¹ ΕΔΔΑ, *Miriaux κατά Γαλλίας*, αρ. προσφ. 73529/01, 26.09.2006

¹²² ΕΔΔΑ, *Adrian Constantin κατά Ρουμανίας*, αρ. προσφ. 21175/03, 12.04.2011.

¹²³ ΕΔΔΑ, *Mattochia κατά Ιταλίας*, αρ. προσφ. 23969/94, 25.07.2000: οι πληροφορίες που περιέχονταν κατά την διάρκεια της προανάκρισης διέφεραν από αυτές που περιέχονταν στο κατηγορητήριο, ήταν ασαφείς σχετικά με ουσιώδη στοιχεία, όπως ο τόπος και ο χρόνος του εγκλήματος, αντικρούστηκαν και μεταβλήθηκαν πολλές φορές κατά τη διάρκεια της διαδικασίας.

Η πρόσβαση στο υλικό της δικογραφίας είναι θεμελιώδους σημασίας καθόσον σε αυτό το υλικό στηρίζονται οι υπόνοιες των αρμοδίων αρχών εις βάρος του υπόπτου, υπό την έννοια ότι τούτο παρέχει τις ενδείξεις για την τέλεση εκ μέρους του της ερευνώμενης αξιόποινης πράξης¹²⁴.

Όπως σημειώνεται στην θεωρία¹²⁵, η πρόσβαση στο υλικό αυτό είναι απολύτως αναγκαία προκειμένου ο ενδιαφερόμενος να οργανώσει την άμυνά του υποδεικνύοντας κενά ή αντιφάσεις στο υλικό που έχει συλλεγεί και προσκομίζοντας ακόμη και ο ίδιος στοιχεία τα οποία κατά την κρίση του θα βοηθήσουν στην υπεράσπισή του. Για παράδειγμα, η γνώση των μαρτυρικών καταθέσεων είναι εξαιρετικής σημασίας για τον ύποπτο ο οποίος στα πλαίσια προκαταρκτικής κατάθεσης καλείται να παράσχει εξηγήσεις. Και τούτο αφενός διότι μπορεί να προτείνει την εξέταση μαρτύρων που θα αντικρούσουν τους ισχυρισμούς που διαλαμβάνονται ήδη στο αποδεικτικό υλικό, αφετέρου να επικαλεσθεί και να αποδείξει ότι τα πραγματικά περιστατικά στηρίζονται σε αναξιόπιστες μαρτυρίες.

Στην αιτιολογική σκέψη 31 του Προοιμίου της Οδηγίας αναφέρεται πως η πρόσβαση στο *αποδεικτικό υλικό* της υπόθεσης, είτε αυτό συνηγορεί υπέρ είτε κατά του υπόπτου (ή κατηγορουμένου), θα πρέπει να περιλαμβάνει την πρόσβαση σε υλικό όπως έγγραφα και ενδεχομένως φωτογραφίες, καθώς και οπτικές και ακουστικές εγγραφές. Συνεπώς, το εν θέματι δικαίωμα δεν περιορίζεται στην υπό στενή – τυπική έννοια «δικογραφία» που σχηματίζουν οι αρμόδιες αρχές, αλλά εκτείνεται και σε αποδεικτικά στοιχεία που βρίσκονται εκτός αυτής αλλά πάντως στην κατοχή των κρατικών αρχών και σχετίζονται με την υπόθεση.

Οι προβλέψεις της Οδηγίας για το δικαίωμα αυτό ερείδονται στα όσα έχουν γίνει δεκτά από την νομολογία του ΕΔΔΑ. Το ΕΔΔΑ δέχθηκε παραβίαση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη σε υπόθεση¹²⁶ όπου η κατηγορούσα αρχή (χωρίς την συμφωνία δικαστή), αποφάσισε σύμφωνα με εθνικό δίκαιο που βρισκόταν τότε σε ισχύ, ότι τα αποδεικτικά στοιχεία δεν θα έπρεπε να δοθούν. Το Δικαστήριο έκρινε ότι παραβιάζεται το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη στις περιπτώσεις εκείνες που η κατηγορούσα αρχή η οποία έχει στην κατοχή της σύνολο της δικογραφίας, αρνείται να ενημερώσει την υπεράσπιση για το σύνολο των αποδεικτικών μέσων. Και τούτο

¹²⁴ Βλ. **Η. Αναγνωστόπουλος**, «Δικαιώματα των κατηγορουμένων στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι Οδηγίες 2010/64/ΕΕ, 2012/13/ΕΕ», ό.π. σελ. 116

¹²⁵ Βλ. **Γ. Παπαδημητράκης**, «Το δικαίωμα πρόσβασης στο υλικό της δικογραφίας κατ' άρθρο 101 ΚΠΔ υπό το πρίσμα της ΕΣΔΑ», ΠοινΔικ 2014, σελ. 776 επ..

¹²⁶ ΕΔΔΑ, *Rowe and Davis κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, αρ. προσφ. 28901/95, 16.02.2000.

διότι οι δυσκολίες που δημιουργούνται στην υπεράσπιση από την μη πρόσβαση στο υλικό, δεν μπορούν να αντισταθμισθούν με κανέναν τρόπο.

Ως προς τον *χρόνο ασκήσεως* του δικαιώματος αυτού, πρέπει να σημειωθεί ότι συγκεκριμένη πρόβλεψη για την περίπτωση του υπόπτου, δεν υπάρχει. Ειδικότερα, σύμφωνα με την παρ.3 του άρθρου 7, το υλικό της δικογραφίας θα πρέπει να «...*παραχωρείται εγκαίρως ώστε να διασφαλίζεται η αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων υπεράσπισης και το αργότερο έως την υποβολή των στοιχείων της κατηγορίας στην κρίση του δικαστηρίου. Εφόσον νέο αποδεικτικό υλικό περιέλθει στην κατοχή των αρμοδίων αρχών, παραχωρείται πρόσβαση σε αυτό το υλικό εγκαίρως ώστε να εξετασθεί δεόντως*».

Εν προκειμένω η πρόβλεψη της Οδηγίας με τον χρονικό προσδιορισμό «εγκαίρως» δίδει περιθώριο στα κράτη μέλη να προσδιορίσουν τα ίδια και σύμφωνα με την εθνική έννομη τάξη τους, το απώτατο χρονικό σημείο κατά το οποίο οι αρμόδιες αρχές θα πρέπει να επιτρέπουν την πρόσβαση στη δικογραφία. Ειδικώς για τον ύποπτο, το χρονικό σημείο στο οποίο θα πρέπει να έχει πρόσβαση στο υλικό θα πρέπει σίγουρα να είναι πρωθύστερο της κατάθεσης εγγράφων εξηγήσεων, προκειμένου να απαντήσει με πληρότητα στα διαλαμβανόμενα στην δικογραφία αλλά και να συμβάλλει με ενέργειές του στον εμπλουτισμό του υλικού της δικογραφίας.

Διαφοριστική στο σημείο αυτό είναι η νομολογία του ΕΔΔΑ η οποία θα πρέπει να τύχει αναλογικής εφαρμογής στα στάδια της ποινικής διαδικασίας. Ενδεικτικώς αναφέρεται η υπόθεση του ΕΔΔΑ *Öcalan κατά Τουρκίας*¹²⁷ η οποία δέχθηκε παραβίαση άρθρου 6 παρ. 1 σε συνδυασμό με το άρθρο 6 παρ. 3 β' και γ' της ΕΣΔΑ καθόσον στον προσφεύγοντα δεν δόθηκε άδεια πρόσβασης στο υλικό της δικογραφίας παρά μόνον την ημέρα της δίκης. Συγκεκριμένα, στην υπόθεση αυτή ο προσφεύγων απέκτησε πρόσβαση στην εκ 17.000 χιλιάδων σελίδων της δικογραφίας, μόλις 20 ημέρες πριν από την δίκη του, χωρίς δυνατότητα λήψεως αντιγράφων, η δε χορήγηση φωτοτυπιών στους συνηγόρους του ολοκληρώθηκε δύο εβδομάδες πριν από την έναρξη της δίκης ενώ οι συνήγοροι κλήθηκαν να αγορεύσουν 23 ημέρες μετά από αυτήν. Τούτο θεωρήθηκε από το Δικαστήριο ότι παραβιάζει την ισότητα των δικονομικών όπλων και κατ' επέκταση το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη.

¹²⁷ ΕΔΔΑ, *Öcalan κατά Τουρκίας*, αρ. προσφ. 46221/99, 12.05.2005.

7. Το έγγραφο δικαιωμάτων

Στις περιπτώσεις των υπόπτων και κατηγορουμένων που συλλαμβάνονται ή κρατούνται, σύμφωνα με το άρθρο 4 της Οδηγίας, προβλέπεται η παροχή σε αυτούς εγγράφου δικαιωμάτων.

Στο άρθρο αυτό συμπληρώνεται ο κατάλογος των δικαιωμάτων του άρθρου 3 της Οδηγίας σχετικά: 1/ με το δικαίωμα πρόσβασης στο υλικό της δικογραφίας, 2/ το δικαίωμα ενημέρωσης των προξενικών αρχών και ενός προσώπου επιλογής του υπόπτου/κατηγορουμένου, 3/το δικαίωμα σε επείγουσα ιατρική περίθαλψη. Επίσης προβλέπεται υποχρέωση ενημέρωσης αναφορικά με τον ανώτατο αριθμό ωρών και ημερών κατά τις οποίες ο ύποπτος ή κατηγορούμενος μπορεί να στερηθεί της ελευθερίας του προτού προσαχθεί ενώπιον της δικαστικής αρχής.

Επίσης, σύμφωνα με την παρ. 3 του άρθρου αυτού «το έγγραφο δικαιωμάτων περιλαμβάνει επίσης βασικές πληροφορίες σχετικά με τις εκ του εθνικού δικαίου δυνατότητες προσβολής του νόμιμου χαρακτήρα της σύλληψης, επανεξέτασης της κράτησης ή υποβολής αίτησης για προσωρινή απόλυση».

Γίνεται εν προκειμένω και εδώ υπόμνηση ότι το έγγραφο δικαιωμάτων είναι σημαντικό να έχει συνταχθεί σε γλώσσα που ο ύποπτος κατανοεί.

8. Οι περιορισμοί

Το δικαίωμα πρόσβασης στο υλικό της δικογραφίας υπόκειται σε περιορισμούς. Ειδικώς ο ύποπτος μπορεί να στερηθεί την πρόσβαση σε τμήμα του υλικού γιατί, τούτο το επιβάλλουν λόγοι εθνικής ασφάλειας του κράτους μέλους ή διότι τίθενται σε κίνδυνο η ζωή και θεμελιώδη δικαιώματα άλλων προσώπων.

Συγκεκριμένα, στην παρ. 4 του άρθρου 7 προβλέπεται ότι *«κατά παρέκκλιση από τις παραγράφους 2 και 3, εφόσον δεν θίγεται το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, δεν επιτρέπεται η πρόσβαση σε τμήμα του υλικού αν αυτή ενδέχεται να θέσει σε σοβαρό κίνδυνο τη ζωή ή τα θεμελιώδη δικαιώματα άλλου προσώπου ή τέτοια άρνηση είναι απολύτως απαραίτητη για την προστασία σημαντικού δημοσίου συμφέροντος, όπως στις περιπτώσεις κατά τις οποίες η πρόσβαση θα μπορούσε να διακυβεύσει τη*

διεξαγωγή της έρευνας, ή να βλάψει σοβαρά την εθνική ασφάλεια του κράτους μέλους στο οποίο διεξάγεται η ποινική διαδικασία...».

Για τον εν θέματι περιορισμό, ο οποίος ρητώς πάντως τελεί υπό την προϋπόθεση πως δεν θίγεται το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, το Προοίμιο αναφέρει μεταξύ άλλων¹²⁸ ότι: «η απαγόρευση πρέπει να σταθμισθεί έναντι των δικαιωμάτων υπεράσπισης του υπόπτου ή κατηγορουμένου, λαμβάνοντας υπόψη τα διάφορα στάδια της ποινικής διαδικασίας. Οι περιορισμοί πρόσβασης θα πρέπει εν προκειμένω να ερμηνεύονται στενά και σύμφωνα με την αρχή του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη σύμφωνα με την ΕΣΔΑ και όπως ερμηνεύεται στη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου».

Από τις ανωτέρω διατάξεις προκύπτει πως ο περιορισμός του δικαιώματος πρόσβασης στο υλικό της δικογραφίας δεν μπορεί να είναι καθολικός. Η διάταξη αναφέρεται σε αποκλεισμό του υπόπτου μόνο επί τμήματος της δικογραφίας και όχι από το σύνολο αυτής.

Οι ως άνω περιορισμοί σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να ερμηνεύονται στενά από τις αστυνομικές και λοιπές αρμόδιες αρχές των κρατών μελών. Στοιχείο εγγυήσεως εν προκειμένω αποτελεί τόσο η παραπομπή του Προοιμίου στη νομολογία του ΕΔΔΑ όσο και η πρόβλεψη του τελευταίου εδαφίου της παρ. 4 του άρθρου 7 της Οδηγίας πως «τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε σύμφωνα με τις διαδικασίες του εθνικού δικαίου, η απόφαση για την άρνηση πρόσβασης σε τμήμα του υλικού σύμφωνα με την παρούσα παράγραφο, να λαμβάνεται από δικαστική αρχή ή τουλάχιστον να υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο».

Σε κάθε περίπτωση, εάν οι αρμόδιες Αρχές κρίνουν πως οι λόγοι που επέβαλαν τον αποκλεισμό από την πρόσβαση σε ορισμένα αποδεικτικά μέσα, συνεχίζουν να υφίστανται μέχρι και την εισαγωγή της υπόθεσης στο ακροατήριο, τα αποδεικτικά μέσα τα οποία παραμένουν απόρρητα δεν θα πρέπει να συσχετισθούν με την δικογραφία και δεν θα πρέπει να αποτελέσουν αντικείμενο της δίκης¹²⁹

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί η απόφαση του ΕΔΔΑ Α.Τ. κατά Λουξεμβούργου¹³⁰ στην οποία το Δικαστήριο δεν δέχθηκε παραβίαση του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ. Εν προκειμένω, ο Α.Τ. συνελήφθη και ανακρίθηκε από την αστυνομία χωρίς δικηγόρο. Την επομένη της ανάκρισής του από τις αστυνομικές αρχές

¹²⁸ Αιτ. σκέψη 32.

¹²⁹ Βλ. **Η. Αναγνωστόπουλος**, «Δικαιώματα των κατηγορουμένων στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι Οδηγίες 2010/64/ΕΕ, 2012/13/ΕΕ» ό.π. σ. 126.

¹³⁰ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 30460/13, 09.04.2015.

εξετάστηκε από τον ανακριτή, παρουσία δικηγόρου που διορίστηκε επίσημα το ίδιο πρωί. Κατά τη διάρκεια της ανάκρισής αυτής, ο Α. Τ. προέβη σε λεπτομερείς δηλώσεις και επανέλαβε όσα κατέθεσε στην αστυνομία. Καταδικάστηκε από τα εθνικά δικαστήρια. Στις καταδικαστικές αποφάσεις οι δικαστές αντιπαρέβαλαν διαφορετικές καταθέσεις του, τις οποίες και έλαβαν υπόψη στο σκεπτικό τους, σημειώνοντας ότι ο ενδιαφερόμενος άλλαζε συνεχώς την εκδοχή των πραγμάτων. Ο προσφεύγων επικαλέστηκε μάλιστα εκτός του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ και παραβίαση του άρθρου 7 της Οδηγίας 2012/13, ισχυριζόμενος ότι η άρνηση πρόσβασης στη δικογραφία εμπόδισε τον δικηγόρο του να φέρει σε πέρας το έργο του κατά τρόπο στοιχειωδώς αποτελεσματικό στην πρώτη ανάκριση. Το ΕΔΔΑ επισήμανε εν προκειμένω ότι οι περιορισμοί στην πρόσβαση στη δικογραφία κατά την έναρξη της ποινικής διαδικασίας, κατά το στάδιο της έρευνας και της ανάκρισης, μπορούν να αιτιολογηθούν ιδίως από την ανάγκη διασφάλισης της μυστικότητας των στοιχείων που διαθέτουν οι αρχές και την προστασία των δικαιωμάτων τρίτων προσώπων. Εν προκειμένω, το ΕΔΔΑ θεώρησε εύλογη την απουσία πρόσβασης στην δικογραφία για λόγους που ανάγονται στην προστασία των συμφερόντων της δικαιοσύνης και έκρινε ότι το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ δεν πρέπει να ερμηνεύεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να θεωρείται πώς εγγυάται απεριόριστη πρόσβαση στο υλικό της δικογραφίας ήδη πριν από την πρώτη εξέταση από τον ανακριτή, δεδομένης της ανάγκης προστασίας των συμφερόντων της δικαιοσύνης.

Ε. Το δικαίωμα σε μετάφραση και διερμηνεία

1. Εισαγωγή

Το δικαίωμα σε παροχή διερμηνείας και μετάφρασης λειτουργεί εγγυητικά για την διασφάλιση της *συνολικής δικαιοσύνης* της ποινικής προδικασίας¹³¹.

¹³¹ Σχετικά με τον όρο «*συνολική δικαιοσύνη*»/“*the overall fairness of the procedure*” πρέπει να σημειωθεί πως αυτός αναφέρεται σε πολλές αποφάσεις του ΕΔΔΑ όταν το δικαστήριο απορρίπτει προσφυγές για παραβίαση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη με την αιτιολογία ότι διασφαλίστηκαν τα δικαιώματα των υπόπτων (και κατηγορουμένων) αλλά (κατά την γνώμη της γράφουσας) και για να “δικαιολογηθεί” η απόκλιση από μη διασφάλιση ατομικών δικαιωμάτων του υπόπτου, στις περιπτώσεις εκείνες που το εθνικό δίκαιο προβλέπει νομική συνδρομή και την άσκηση άλλων διαδικαστικών εγγυήσεων σε άλλα στάδια της διαδικασίας. Δείτε όλως ενδεικτικώς: ΕΔΔΑ *Ibrahim κ.ά. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 13.9.2016, *Imbroscia κατά Ελβετίας* της 24.11.1993, *John Murray κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 8.2.96 αλλά και την πρόσφατη *Barry Doyle κατά Ιρλανδίας* της

Το δικαίωμα στην παροχή υπηρεσιών διερμηνέα κατοχυρώνεται στο άρθρο 6 παρ. 3 περ. ε' της ΕΣΔΑ με το οποίο ορίζεται ότι: «*πας κατηγορούμενος έχει δικαίωμα (...) ε) να τύχη δωρεάν παραστάσεως διερμηνέως, εάν δεν εννοεί ή δεν ομιλεί την χρησιμοποιουμένην εις το δικαστήριο γλώσσαν*»¹³².

Συναφής με την ως άνω διάταξη είναι η παρ. 3 του άρθρου 14 (στοιχεία α' και στ') του Διεθνούς Συμφώνου για τα ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα η οποία ορίζει ότι: «*κάθε πρόσωπο που κατηγορείται για ποινικό αδίκημα απολαύει, σε πλήρη ισότητα[,] τις ακόλουθες τουλάχιστον εγγυήσεις: (στ') να έχει την ελεύθερη συνδρομή μεταφραστή, εάν δεν μιλάει ή δεν καταλαβαίνει τη γλώσσα που χρησιμοποιείται στο ακροατήριο*».

Περαιτέρω, το δικαίωμα σε δωρεάν διερμηνεία και μετάφραση κατοχυρώνεται στο δευτερογενές ενωσιακό δίκαιο με την Οδηγία 2010/64/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 20^{ης} Οκτωβρίου 2010¹³³, η οποία ερείδεται στο άρθρο 48 παρ. 2 του ΧΘΔΕΕ, με το οποίο διασφαλίζεται ο σεβασμός των δικαιωμάτων υπεράσπισης κάθε κατηγορουμένου και στο άρθρο 47 του ΧΘΔΕΕ (δικαίωμα σε δίκαιη δίκη)¹³⁴.

Ειδικότερα η παραπάνω Οδηγία είναι το πρώτο νομοθέτημα ποινικού-δικονομικού περιεχομένου που ψηφίστηκε σύμφωνα με το άρθρο 82 παρ. 2 της Συνθήκης για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ) και αποσκοπεί στην θέσπιση «ελάχιστων κανόνων» για τα σχετικά δικαιώματα υπόπτων και κατηγορουμένων στις ποινικές διαδικασίες εντός της ΕΕ. Η θέσπιση κανόνων αυτού του είδους που αποβλέπει στην δημιουργία “minimum standards” στον ενιαίο ενωσιακό δικαστικό χώρο, στοχεύει στην ενίσχυση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών-μελών, η οποία συνιστά προϋπόθεση της αρχής της αμοιβαίας

23.5.2019 (αρ. προσφυγής 51979/17) όπου το δικαστήριο δεν αποδέχεται παραβίαση του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ και κάνει λόγο για τον σεβασμό σε “*fundamental fairness*” επειδή η συμμόρφωση με τις απαιτήσεις μιας δίκαιης δίκης πρέπει να εξετάζεται σε κάθε περίπτωση λαμβάνοντας υπόψη την εξέλιξη της διαδικασίας στο σύνολό της και όχι με βάση μια μεμονωμένη εξέταση μιας συγκεκριμένης πτυχής ή περιστατικού [σκ. 23-25].

¹³² Στην ελληνική έννομη τάξη το δικαίωμα αυτό προβλέπεται στην παρ. 1 εδ. δ' του άρθρου 233 του νέου ΚΠΔ όπου θεσπίζεται υποχρέωση του διενεργούντος την οικεία διαδικαστική πράξη να διαπιστώνει οίκοθεν «με κάθε πρόσφορο μέσο» αν ο ύποπτος ή κατηγορούμενος ομιλεί και κατανοεί την Ελληνική και, σε αποφατική περίπτωση, να του διορίζει διερμηνέα της μητρικής γλώσσας του ή άλλης γλώσσας που γνωρίζει επαρκώς.

¹³³ Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης L.280/1 της 26.10.2010.

¹³⁴ Βλ. **Δ. Αρβανίτης** “Το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία και η σχετική Οδηγία 2010/64/ΕΕ”, Ποιν.Δικ. 7/2013 σελ. 640 επ..

αναγνώρισης των δικαστικών αποφάσεων, του «ακρογωνιαίου λίθου», δηλαδή, της δικαστικής συνεργασίας στην ΕΕ¹³⁵.

Οι εθνικοί νομοθέτες θα πρέπει να εναρμονίσουν τις διατάξεις της κοινής νομοθεσίας των κρατών μελών με την Οδηγία¹³⁶ και να την εφαρμόσουν υπό το πρίσμα των προβλέψεων του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ και της σχετικής με τα άρθρα αυτά νομολογίας του ΕΔΔΑ¹³⁷ καθώς και των σχετικών διατάξεων του Χάρτη¹³⁸.

Μάλιστα, στο «πληθωρικό Προοίμιο των (33) σημείων το οποίο υπερβαίνει σε έκταση το λιτό κυρίως κείμενο των δώδεκα άρθρων»¹³⁹ επισημαίνεται ρητώς πως η προστατευτική εμβέλεια των σχετικών διατάξεων του πρωτογενούς δικαίου της Ένωσης δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να υπολείπεται των δικαιωμάτων που θεσπίζονται με την Οδηγία, ούτε φυσικά του υψηλότερου βαθμού προστασίας που θεσπίζεται από τις εθνικές νομοθεσίες.

Θεσπίζεται έτσι ρήτρα μη απομειώσεως τυχόν μειζόνων δικαιωμάτων που παρέχει η εθνική νομοθεσία των κρατών μελών (non – regression clause) και αποτυπώνεται η βούληση του ενωσιακού νομοθέτη να μην υπολείπεται η προστασία του δευτερογενούς δικαίου αυτής του πρωτογενούς. Επιπλέον θα πρέπει η προστασία να μην υπολείπεται της προστασίας του δικαιώματος δίκαιης δίκης, όπως αυτό κατοχυρώνεται από την ΕΣΔΑ και έχει διαπλασθεί ερμηνευτικώς από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου¹⁴⁰.

¹³⁵ Δείτε ήδη από την αιτιολογική σκέψη [1] της Οδηγίας αλλά και **Η. Αναγνωστόπουλος**, «Τα δικαιώματα διερμηνείας, μετάφρασης και ενημέρωσης. Η νομολογιακή πρόσληψη και ο νέος ΚΠΔ» σε Ένωση Ελλήνων Ποινικολόγων (επιμ.) «Η Ποινική Δικονομία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Τάσεις και Προκλήσεις)», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2020 σελ. 96 επ.

¹³⁶ Η Οδηγία ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη με τον Ν 4236/2014 «Για την ενσωμάτωση των Οδηγιών 2010/64/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 20ής Οκτωβρίου 2010 σχετικά με το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία (L280) και 2012/13/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 22ας Μαΐου 2012 σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (L142) και άλλες διατάξεις». Ο νόμος αυτός επέφερε σειρά τροποποιήσεων στις διατάξεις των άρθρων 233 επ. ΚΠΔ που ρυθμίζουν τα σχετικά με τη διερμηνεία και μετάφραση ζητήματα στις ποινικές διαδικασίες.

¹³⁷ Δείτε αιτιολ. σκ. [14] και [33] της Οδηγίας.

¹³⁸ Στο άρθρο 6 της ΣΕΕ προβλέπεται ρητώς πως τα δικαιώματα, οι ελευθερίες και οι αρχές που περιέχονται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν το ίδιο κύρος με τις Συνθήκες.

¹³⁹ Βλ. **Η. Αναγνωστόπουλος**, «Δικαιώματα των κατηγορουμένων στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι Οδηγίες 2010/64/ΕΕ, 2012/13/ΕΕ», εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλας, 2017 σελ.27.

¹⁴⁰ Άρθρο 8 της Οδηγίας.

2. Πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2010/64/ΕΕ

Στο πρώτο άρθρο της Οδηγίας, προβλέπεται ότι με αυτή καθορίζονται οι κανόνες σχετικά με το δικαίωμα στη διερμηνεία και την μετάφραση κατά την «ποινική διαδικασία», χωρίς όμως να προβλέπεται ο ορισμός του όρου «ποινική διαδικασία».

Ως «ποινικές διαδικασίες» κατά την έννοια των διατάξεων της Οδηγίας νοούνται όχι μόνο εκείνες που χαρακτηρίζονται ως τέτοιες από την εθνική νομοθεσία (τυπικό κριτήριο) αλλά και όσες (ασχέτως του χαρακτηρισμού τους από την εθνική νομοθεσία) φέρουν γνήσιο «ποινικό χαρακτήρα» σύμφωνα με το αυτόνομο – ουσιαστικό κριτήριο που προκρίνει το ΕΔΔΑ στην υπόθεση Engel¹⁴¹.

Δεδομένης μάλιστα της νομολογίας του ΕΔΔΑ, θα πρέπει να γίνει δεκτό πως στα κράτη μέλη στα οποία ισχύει το δυαδικό σύστημα κυρώσεων, το δικαίωμα ισχύει στις διαδικασίες οι οποίες χαρακτηρίζονται μεν ως διοικητικές, εντούτοις, φέρουν χαρακτηριστικά ποινικής διαδικασίας (λόγω της βαρύτητας των κυρώσεων που απειλούνται)¹⁴².

Σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ. 2 της Οδηγίας, το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση ισχύει για πρόσωπα από την στιγμή κατά την οποία ενημερώνονται από τις αρμόδιες Αρχές, με επίσημη κοινοποίηση ή με άλλο τρόπο ότι είναι ύποπτα για την τέλεση συγκεκριμένου αδικήματος και μέχρι την ολοκλήρωση της διαδικασίας που συνίσταται στον τελικό προσδιορισμό του κατά πόσον έχουν διαπράξει το αδίκημα, συμπεριλαμβανομένης της καταδίκης και της απόφασης επί ενδεχόμενης προσφυγής τους.

Εν πρώτοις θα πρέπει να παρατηρηθεί ότι στη διάταξη αυτή, δεν διευκρινίζεται ποιος θα μπορούσε να είναι ο «άλλος τρόπος» ενημέρωσης του προσώπου ότι ελέγχεται για συγκεκριμένη πράξη.

Τη λύση δίνει η νομολογία του ΕΔΔΑ¹⁴³ η οποία δέχεται ότι το δικαίωμα στην διερμηνεία δεν εξαρτάται από την προηγούμενη *επίσημη ενημέρωση* από τις Αρχές περί απόδοσης της ποινικής κατηγορίας. Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ το δικαίωμα

¹⁴¹ Αρ. προσφυγής 5100/71, 5101/71, 5102/71, της 23.11.1976.

¹⁴² **Ο. Τσόλκα**, “«Nes bis in idem» και εσωτερικό δυαδικό σύστημα κυρώσεων για την «αυτή» παράβαση”, ΠοινΧρ ΞΕ, 632 επ. καθώς και τις εκεί παραπομπές.

¹⁴³ Δείτε ΕΔΔΑ της 27.7.2006 *Casse κατά Λουξεμβούργου* σκ. [31-33] καθώς και τις προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα (σημεία 25, 26 και 31) στην υπόθεση ΔΕΕ C-659/18 της 12.3.2020 (VW κατά Ισπανίας) όπου ο Εισαγγελέας δέχεται ότι για την απόκτηση της ιδιότητας του υπόπτου αρκεί η έκδοση από τις Αρχές επίσημης αποφάσεως ή οποιουδήποτε άλλου διαδικαστικού μέτρου από το οποίο προκύπτει ότι ο ενδιαφερόμενος είναι ύποπτος και *δεν ασκεί επιρροή ο τρόπος με τον οποίο λαμβάνει αυτός γνώση*.

απονέμεται στο πρόσωπο και στην περίπτωση της εν τοις πράγμασι απόδοσης κατηγορίας η οποία έχει ως αποτέλεσμα τον εντεύθεν «ουσιώδη επηρεασμό της καταστάσεως του (...) η οποία μπορεί να συνάγεται από τις διενεργούμενες πράξεις, όπως η εξέταση του προσώπου σε σχέση με την διερευνώμενη πράξη».

Εξάλλου, στην Επεξηγηματική Έκθεση της Πρότασης της Οδηγίας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής της 9.3.2010¹⁴⁴ αναφέρεται ότι το πεδίο της εφαρμογής της προτεινόμενης Οδηγίας πρέπει «να καλύπτει κάθε πρόσωπο από τη στιγμή που είναι ύποπτο για την τέλεση αξιόποινης πράξης μέχρι την ολοκλήρωση της διαδικασίας (συμπεριλαμβανομένης της άσκησης ένδικων μέσων)»¹⁴⁵.

Η νομολογία του ΕΔΔΑ¹⁴⁶ έχει αποφανθεί ότι τα πρόσωπα που ανακρίνονται σε σχέση με αδικήματα, ασχέτως του εάν τους έχει απαγγελθεί επισήμως κατηγορία, καλύπτονται σε κάθε περίπτωση από το προστατευτικό πλέγμα των ρυθμίσεων του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ και ότι τα πρόσωπα που συλλαμβάνονται ή κρατούνται σε σχέση με ποινική κατηγορία, εμπίπτουν ομοίως στο πεδίο εφαρμογής της συγκεκριμένης διάταξης. Τα σχετικά δικαιώματα ισχύουν από τη στιγμή κατά την οποία γνωστοποιείται στο εκάστοτε πρόσωπο ότι είναι ύποπτο για τη διάπραξη αδικήματος¹⁴⁷.

Ειδικώς δε για το ζήτημα των αστυνομικών ανακρίσεων το άρθρο 2 παρ. 1 της Οδηγίας ορίζει πως για την διεξαγωγή δίκαιης δίκης θα πρέπει να παρέχεται *χωρίς καθυστέρηση* διερμηνεία «...κατά την διεξαγωγή της ποινικής διαδικασίας ενώπιον ανακριτικών και δικαστικών αρχών, συμπεριλαμβανομένων των αστυνομικών ανακρίσεων...». Ειδικώς για τις «ανακρίσεις» σημειώνεται από την θεωρία¹⁴⁸ ότι σε αυτές περιλαμβάνεται κάθε είδους εξέταση όπως είναι η αστυνομική προανάκριση.

Η νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου δέχεται πως η συνδρομή διερμηνείας σε όλα τα στάδια έρευνας της κατηγορίας είναι πολύ σημαντική ως εγγύηση της δίκαιης δίκης. Ειδικότερα στην υπόθεση *Saman κατά Τουρκίας*¹⁴⁹ το ΕΔΔΑ έκρινε ότι τα δικαιώματα της προσφεύγουσας παραβιάστηκαν σε διπλή βάση, καθώς τέθηκαν πράγματι ζητήματα πρόσβασης σε δικηγόρο και διερμηνέα κατά τη διάρκεια της αστυνομικής της κράτησης. Δεδομένου ότι τα δικαιώματα αυτά

¹⁴⁴ COM (2010) τελικό της 9.3.2010.

¹⁴⁵ Σημείο 19 της Έκθεσης Πρότασης της Οδηγίας.

¹⁴⁶ Δείτε ανωτέρω υποσημείωση [143].

¹⁴⁷ Σημείο 20 της Έκθεσης Πρότασης Οδηγίας.

¹⁴⁸ Βλ. **Η. Αναγνωστόπουλος**, «Δικαιώματα των κατηγορουμένων στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι Οδηγίες 2010/64/ΕΕ, 2012/13/ΕΕ», εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλας, 2017 σελ.34.

¹⁴⁹ ΕΔΔΑ της 5.4.2011 (αρ. προσφυγής 35292/05).

συνδέονται στενά, το ΕΔΔΑ τα εξέτασε από κοινού. Το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι, αν και ο πρωταρχικός σκοπός του άρθρου 6, σε ό,τι αφορά τις ποινικές διαδικασίες, είναι η διασφάλιση μίας δίκαιης δίκης από αρμόδιο «δικαστήριο» που αποφασίζει επί του βασίμου πάσης «κατηγορίας ποινικής φύσεως», αυτό δεν συνεπάγεται ότι το συγκεκριμένο άρθρο δεν βρίσκει εφαρμογή στην ποινική διαδικασία. Έτσι, το άρθρο 6 παρ. 3 ΕΣΔΑ είναι εφαρμοστέο ακόμη και στην περίπτωση που μία υπόθεση δεν έχει αχθεί ακόμη ενώπιον δικαστηρίου. Επιπλέον, το ΕΔΔΑ θεωρεί ότι το στάδιο της ανάκρισης αλλά και το στάδιο της έρευνας είναι κρίσιμης σημασίας για την προετοιμασία της ποινικής δίκης, καθώς τα στοιχεία που συλλέγονται στα στάδια αυτό καθορίζουν το πλαίσιο εντός του οποίου θα χαρακτηριστεί νομικά η αποδιδόμενη στον κατηγορούμενο πράξη. Άλλωστε, στο πλαίσιο της εφαρμογής της παραγράφου 3 ε' του άρθρου 6, το ζήτημα της γλωσσικής επάρκειας του προσφεύγοντος είναι ζωτικό. Επιβάλλεται η εξέταση τόσο της φύσης της κατηγορίας που βαρύνει τον ύποπτο όσο και η περιπλοκότητα της επικοινωνίας με τις εθνικές αρχές, προκειμένου να εκτιμηθεί αν ο ύποπτος (ή ο κατηγορούμενος) αντιλαμβάνεται επαρκώς τη γλώσσα που χρησιμοποιεί το εθνικό δικαστήριο. Η βοήθεια διερμηνέα πρέπει να παρέχεται και κατά την ανάκριση, εκτός αν αποδειχθεί ότι, στο πλαίσιο των συγκεκριμένων περιστάσεων της υπόθεσης, υπάρχουν επιτακτικοί λόγοι που περιορίζουν το δικαίωμα¹⁵⁰.

Στην υπόθεση *Baytar κατά Τουρκίας*¹⁵¹ η προσφεύγουσα βρισκόταν σε αστυνομική κράτηση χωρίς την παρουσία διερμηνέα, ενώ δεν χειριζόταν επαρκώς την εθνική γλώσσα. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι χωρίς να της παρέχεται η δυνατότητα οι ερωτήσεις που τις απευθύνονται να διερμηνεύονται και να αποκτά σαφή εικόνα των αδικημάτων, για τα οποία κατηγορείται, δεν είναι δυνατόν να εκτιμηθούν πλήρως οι συνέπειες της παραίτησής της από το δικαίωμα σε σιωπή και το δικαίωμα σε νομική βοήθεια και δέχθηκε ότι έλαβε χώρα παραβίαση του δικαιώματός της σε δίκαιη δίκη.

¹⁵⁰ Σκέψεις [23 και 25] ΕΔΔΑ της από 5.1.2010, *Fatoumata Binta Diallo κατά Σουηδίας*, αρ. προσφ. 13205/07 όπου το δικαστήριο δέχθηκε ότι η προσφεύγουσα, γαλλικής υπηκοότητας, σε καμία από τις τρεις ανακρίσεις της από την αστυνομία σχετικά με σύλληψή της για ναρκωτικά δεν επικαλέσθηκε μη επαρκή γνώση της γαλλικής γλώσσας και πως η χρήση διερμηνέα μπορεί να χρησιμοποιηθεί όταν χρειαστεί, και στην πράξη, η εκτίμηση μίας τέτοιας ανάγκης πραγματοποιείται στη βάση της κάθε υπόθεσης, λαμβανομένων υπόψη των σχετικών περιστάσεων, συμπεριλαμβανομένης της φύσης της υπόθεσης, το βαθμό σπουδαιότητάς της για το άτομο και τη γνώση της σχετικής ξένης γλώσσας από τον εκπρόσωπο των Αρχών. Το δικαστήριο δεν δέχθηκε πως περιορίσθηκε το δικαίωμα σε διερμηνεία.

¹⁵¹ ΕΔΔΑ της 14.10.2014 (αρ. προσφ. 45440/04).

Περαιτέρω και αναφορικά με το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας σημειώνεται ότι στην παρ. 3 του άρθρου 1 ορίζεται ότι: «Εφόσον η νομοθεσία κράτους μέλους προβλέπει την επιβολή κυρώσεων για ήσσονος σημασίας αδικήματα από αρχή πλην δικαστηρίου με δικαιοδοσία σε ποινικά ζητήματα και εφόσον οι κυρώσεις αυτές μπορούν να προσβληθούν ενώπιον τέτοιου δικαστηρίου, η παρούσα οδηγία εφαρμόζεται **μόνο** στη διαδικασία ενώπιον τέτοιου δικαστηρίου κατόπιν τέτοιας προσφυγής».

Η ερμηνεία του όρου «ήσσονος σημασίας αδικήματα» έχει προκαλέσει προβληματισμούς τόσο στη θεωρία¹⁵² όσο στη νομολογία. Ειδικότερα το ΔΕΕ στην υπόθεση *Frank Sleutjes κατά Staatsanwaltschaft Aachen* (Εισαγγελίας του Άαχεν, Γερμανία, C-278/16) έκρινε ότι: «Το άρθρο 3 της οδηγίας 2010/64/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Οκτωβρίου 2010, σχετικά με το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία, έχει την έννοια ότι πράξη, όπως η προβλεπόμενη από το εθνικό δίκαιο απόφαση η οποία αποσκοπεί στην επιβολή κυρώσεων για ποινικά αδικήματα ήσσονος σημασίας και εκδίδεται από δικαστή κατόπιν απλοποιημένης μονομερούς διαδικασίας, αποτελεί «ουσιώδες έγγραφο», κατά την έννοια της παραγράφου 1 του άρθρου αυτού, η γραπτή μετάφραση του οποίου πρέπει, σύμφωνα με τις τυπικές προϋποθέσεις που θεσπίζει η διάταξη αυτή, να διασφαλίζεται για τους υπόπτους ή τους κατηγορουμένους που δεν κατανοούν τη γλώσσα της σχετικής διαδικασίας, ώστε αυτοί να είναι σε θέση να ασκήσουν το δικαίωμα υπερασπίσεώς τους και να διασφαλιστεί, συνεπώς, η διεξαγωγή δίκαιης δίκης» (σκ.34), καθώς «αποτελεί, ταυτοχρόνως, έγγραφο απαγγελίας κατηγορίας και δικαστική απόφαση, κατά την έννοια του άρθρου 3. παρ. 2 της Οδηγίας 2010/64» (σκ.31).

Επίσης το ΔΕΕ στην υπόθεση *D.P. κατά Πολωνίας* (C-338/20) αναφορικά με την εκτέλεση δικαστικής αποφάσεως με την οποία επιβλήθηκε χρηματική ποινή σε άλλο κράτος – μέλος, η οποία δεν είχε μεταφραστεί στην γλώσσα της προσφεύγουσας, έκρινε ότι η αρχή του κράτους εκτέλεσης μπορεί να αρνηθεί την εκτέλεσή της. Και τούτο παρά το ότι η ποινή αφορούσε σε ήσσονος σημασίας αδίκημα (παραβίαση του ΚΟΚ), αφού κατά το δικαστήριο «...πάσα απόφαση επιβάλλουσα χρηματική ποινή, πρέπει να κοινοποιείται στο πρόσωπο στο οποίο έχει

¹⁵² **Δ. Αρβανίτης** «Το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία και η σχετική Οδηγία 2010/64/ΕΕ», Ποιν.Δικ. 7/2013 σελ. 640 επ.. **Η. Αναγνωστόπουλος**, «Δικαιώματα των κατηγορουμένων στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι Οδηγίες 2010/64/ΕΕ, 2012/13/ΕΕ», εκδόσεις Π.Ν. Σάκουλας, 2017.

επιβληθεί ποινή σε γλώσσα την οποία κατανοεί προκειμένου να έχει τη δυνατότητα να ασκήσει τα δικαιώματά του υπερασπίσεως και προκειμένου να διασφαλίζεται το δικαίωμά του σε δίκαιη δίκη».

3. Το δικαίωμα σε διερμηνεία

Σύμφωνα με το την παρ. 1 του άρθρου 2 της Οδηγίας τα κράτη μέλη θα πρέπει να παρέχουν στους υπόπτους και κατηγορουμένους χωρίς καθυστέρηση διερμηνεία.

Είναι προφανές ότι η καθυστέρηση παροχής διερμηνείας και συνακόλουθα η καθυστέρηση ενημέρωσης του υπόπτου στη γλώσσα την οποία ομιλεί για την εναντίον του υποψία αναφορικά με την τέλεση αδικήματος, υπονομεύει τα υπερασπιστικά του δικαιώματα και αμβλύνει τη δυνατότητά του να αμυνθεί αποτελεσματικά κατά των διαδικασιών ελέγχου της κατηγορίας.

Σε κάθε περίπτωση, τα κράτη θα πρέπει να θεσπίζουν διαδικασία με σκοπό τη διακρίβωση του κατά πόσον οι ύποπτοι ή οι κατηγορούμενοι ομιλούν και κατανοούν τη γλώσσα της ποινικής διαδικασίας και εάν χρειάζονται τη συνδρομή διερμηνείας (άρθρο 2 παρ. 4).

Περαιτέρω, το δικαίωμα σε διερμηνεία προβλέπεται για τον ύποπτο και τον κατηγορούμενο όχι μόνο αναφορικά με την επικοινωνία του με τις Αρχές αλλά και αναφορικά με την επικοινωνία με τον συνήγορό του, όταν αυτή σχετίζεται άμεσα με ανακρίσεις ή ακροάσεις στη διάρκεια της προδικασίας, καθώς και με την άσκηση προσφυγών και την υποβολή δικονομικών αιτημάτων¹⁵³, περιλαμβάνει δε και την παροχή προσήκουσας συνδρομής σε άτομα με πρόβλημα ακοής ή ομιλίας¹⁵⁴.

Τα κράτη μέλη, επίσης, θα πρέπει να προβλέψουν ένδικα μέσα με τα οποία ο ύποπτος θα μπορεί να αντικρούσει απόφασή τους περί του ότι δεν χρειάζεται διερμηνεία ή προκειμένου να προβάλει ότι η διερμηνεία που παρασχέθηκε δεν ήταν επαρκής (άρθρο 2 παρ. 5). Η ρύθμιση αυτή, η οποία κρίνεται απολύτως θετική,¹⁵⁵ βρίσκεται στην ίδια κατεύθυνση με την νομολογία του ΕΔΔΑ η οποία δέχεται πως σε περίπτωση που οι αρμόδιες αρχές αποτύχουν να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους σε σχέση με τα υπερασπιστικά δικαιώματα του υπόπτου, τελικός θεματοφύλακας της δικαιοσύνης της διαδικασίας είναι ο δικάζων δικαστής ο οποίος σε αυτήν περίπτωση

¹⁵³ Άρθρο 2 παρ. 2 της Οδηγίας.

¹⁵⁴ Άρθρο 2 παρ. 3 της Οδηγίας.

¹⁵⁵ Δείτε Δ. Αρβανίτης “Το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία και η σχετική Οδηγία 2010/64/ΕΕ”, Ποιν.Δικ. 7/2013 σελ. 640 επ.

είναι το όργανο στο οποίο θα πρέπει να έχει πρόσβαση ο ύποπτος (και ο κατηγορούμενος) προκειμένου να αμφισβητήσει αποφάσεις της προδικασίας που τον αφορούν και ειδικότερα αποφάσεις σχετικά με την άσκησή του δικαιώματός του στην διερμηνεία και την μετάφραση¹⁵⁶.

Η νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου δέχεται πως η συνδρομή διερμηνείας στα στάδια έρευνας της κατηγορίας είναι πολύ σημαντική και πως θα πρέπει ο ύποπτος να έχει διερμηνέα σε περίπτωση που δεν γνωρίζει τη γλώσσα στην οποία διεξάγεται η διαδικασία, καθώς τούτο αποτελεί προϋπόθεση για να τύχει δίκαιης δίκης.

Ειδικότερα, στην υπόθεση *Şaman κατά Τουρκίας* (σκέψη 30) το ΕΔΔΑ δέχθηκε πως «...**το στάδιο της έρευνας είναι ζωτικής σημασίας για την προετοιμασία της ποινικής διαδικασίας, καθώς τα αποδεικτικά στοιχεία που συγκεντρώθηκαν κατά τη διάρκεια αυτού του σταδίου καθορίζουν το πλαίσιο εντός του οποίου θα εξεταστεί το αδίκημα για το οποίο κατηγορείται...**» Το Δικαστήριο έκρινε επίσης ότι, στο πλαίσιο της εφαρμογής της παραγράφου 3 στοιχείο ε', το ζήτημα των γλωσσικών γνώσεων του κατηγορουμένου είναι ζωτικής σημασίας και ότι θα πρέπει να εξετάζεται η φύση του αδικήματος για το οποίο κατηγορείται ο κατηγορούμενος και οι τυχόν ανακοινώσεις που απευθύνονται σε αυτόν από τις εγχώριες αρχές, προκειμένου να εκτιμάται εάν είναι αρκετά περίπλοκες ώστε να απαιτείται σε κάθε περίπτωση λεπτομερής γνώση της γλώσσας που χρησιμοποιείται στο δικαστήριο¹⁵⁷.

4. Το δικαίωμα μετάφρασης ουσιωδών εγγράφων

Σύμφωνα με το άρθρο 3 παρ. 1 της Οδηγίας τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε στους υπόπτους ή στους κατηγορουμένους που δεν κατανοούν τη γλώσσα της σχετικής ποινικής διαδικασίας να παρέχεται εντός ευλόγου χρόνου γραπτή μετάφραση όλων των εγγράφων που είναι ουσιώδη προκειμένου να διασφαλισθεί ότι είναι σε θέση να ασκήσουν το δικαίωμα υπεράσπισής τους.

Η Οδηγία είναι σαφής ως προς το ποια έγγραφα θεωρούνται ουσιώδη. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την παρ. 2 του άρθρου 3 ουσιώδη έγγραφα είναι οι αποφάσεις στέρησης προσωπικής ελευθερίας, οποιοδήποτε έγγραφο απαγγελίας

¹⁵⁶ Δείτε ενδεικτικώς ΕΔΔΑ, *Cuscani κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, αρ. προσφ. 32771/96 της 24.09.2002.

¹⁵⁷ *Hermi κατά Ιταλίας [GC]*, αρ. προσφυγής 18114/02, σκ. [69].

κατηγορίας καθώς και κάθε δικαστική απόφαση. Το εύρος της έννοιας των «ουσιωδών εγγράφων» μπορεί να επεκταθεί αφού δεν απαγορεύεται να συμπεριληφθούν και άλλα πλέον των αναφερόμενων στο άρθρο αυτό.

Ειδικά στο στάδιο της προδικασίας, η μετάφραση των εγγράφων στέρησης της προσωπικής ελευθερίας και των κατηγοριών για τις οποίες ελέγχεται ο ύποπτος, αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την ενημέρωσή του αναφορικά με την κατηγορία, καθώς έτσι καθορίζεται αποφασιστικά η ικανότητά του να ασκήσει μια σειρά από δικαιώματα π.χ. να συμμετέχει στις έρευνες και να υποβάλλει αποδεικτικά στοιχεία.

Η ευθύνη για τον καθορισμό ενός εγγράφου ως ουσιώδους εναπόκειται στις αρμόδιες αρχές οι οποίες έχουν το βάρος απόδειξης περί του αν στην συγκεκριμένη περίπτωση (και) κάποιο άλλο έγγραφο πρέπει να θεωρηθεί ουσιώδες ώστε να πρέπει να μεταφρασθεί (άρθρο 3 παρ. 3).

Εξαίρεση από την υποχρέωση μετάφρασης τμημάτων (χωρίων) ουσιωδών εγγράφων προβλέπεται για εκείνα τα οποία δεν συμβάλλουν στην κατανόηση του περιεχομένου της κατηγορίας, σύμφωνα με την παρ. 4 του άρθρου 3. Οι ύποπτοι και οι κατηγορούμενοι σύμφωνα με το δεύτερο εδάφιο της εν λόγω διάταξης δύνανται να υποβάλουν αιτιολογημένο αίτημα για το σκοπό αυτό.

Ζήτημα γεννάται εν προκειμένω από την εν λόγω εξαίρεση¹⁵⁸. Και τούτο διότι εισάγεται ένα είδος περιορισμού, αφού η διατύπωση από την πλευρά της υπεράσπισης του λόγου για τον οποίο ζητείται η μετάφραση συγκεκριμένων εγγράφων, δύναται να συνεπάγεται και την υποχρέωση αποκάλυψης της υπερασπιστικής γραμμής, ακόμη και σε προκαταρκτικό στάδιο της ποινικής διαδικασίας¹⁵⁹. Η θεωρία υποστηρίζει¹⁶⁰ πως την λύση στο πρόβλημα δίνει η εξής εκδοχή: η φράση “*not relevant*” («δεν συμβάλλουν» ενν. στην κατανόηση εκ μέρους των υπόπτων του περιεχομένου της εναντίον τους δικογραφίας) θα πρέπει να ερμηνεύεται στενά υπό την έννοια πως “*not relevant*” τμήματα των ουσιωδών εγγράφων αποτελούν μόνον αυτά τα οποία δεν σχετίζονται καθόλου με την αποδιδόμενη κατηγορία, ιδίως τμήματα που αφορούν άλλους υπόπτους ή κατηγορουμένους ή τμήματα που ουδεμία σχέση έχουν με την υπό κρίση υπόθεση.

¹⁵⁸ Άρθρο 3 παρ. 3 εδ. β' της Οδηγίας.

¹⁵⁹ Δείτε ό.π.σ. υποσημ. [1].

¹⁶⁰ **Η. Αναγνωστόπουλος**, «Δικαιώματα των κατηγορουμένων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ο.π. σ. 62επ.

5. Η διασφάλιση της ποιότητας της μετάφρασης και διερμηνείας

Η παράγραφος 8 του άρθρου 2 της Οδηγίας ορίζει ότι αυτή θα πρέπει να έχει επαρκή ποιότητα ώστε να διασφαλίζεται ότι οι ύποπτοι και οι κατηγορούμενοι γνωρίζουν το περιεχόμενο της εναντίον τους δικογραφίας και είναι σε θέση να ασκήσουν το δικαίωμα υπεράσπισης.

Ομοίως στην παρ. 9 του άρθρου 3 αναφορικά με τη μετάφραση ορίζεται ότι η μετάφραση πρέπει να έχει επαρκή ποιότητα¹⁶¹, ώστε να διασφαλίζεται η διεξαγωγή δίκαιης δίκης.

Η υποχρέωση για την εξασφάλιση διερμηνείας τέτοιας ποιότητας ανήκει στα κράτη μέλη τα οποία επιπλέον είναι επιφορτισμένα με την κατάρτιση ενός μητρώου ή μητρώου ανεξάρτητων μεταφραστών και διερμηνέων με τα προσήκοντα προσόντα¹⁶².

Όπως ορθά παρατηρείται¹⁶³ οι αρμόδιες εθνικές αρχές εγγυώνται το δίκαιο χαρακτήρα της διαδικασίας και οφείλουν να ελέγχουν οίκοθεν σε κάθε στάδιο της διαδικασίας (περιλαμβανομένης της προκαταρκτικής εξέτασης και της αστυνομικής προανάκρισης) την ποιότητά της και να αντικαθιστούν τον διερμηνέα που δεν ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της δίκης με άλλον κατάλληλο.

Σε κάθε περίπτωση, η εξακρίβωση της αναγκαιότητας παράστασης διερμηνέα πρέπει να διενεργείται με τον πληρέστερο δυνατό τρόπο και σε περίπτωση αμφιβολίας της Αρχής που πραγματοποιεί την έρευνα για το κατά πόσο ο ύποπτος ομιλεί και κατανοεί την γλώσσα της διαδικασίας του κράτους μέλους, θα πρέπει να διασφαλίζεται ο διορισμός διερμηνέα εφαρμοζομένης της αρχής *in dubio pro reo*¹⁶⁴.

Στη σχετικώς πρόσφατη απόφασή του ΕΔΔΑ *Danas Vizgirda κατά Σλοβενίας*¹⁶⁵ όπου ο προσφεύγων ήταν Λιθουανός υπήκοος, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι αρχές της Σλοβενίας δεν ερεύνησαν στην απαιτούμενη έκταση τον βαθμό κατανόησης της ρωσικής γλώσσας (προφορικής και γραπτής) εκ μέρους του

¹⁶¹ Πρβλ και το άρθρο 5 της Οδηγίας σύμφωνα με το οποίο: «Τα κράτη μέλη λαμβάνουν συγκεκριμένα μέτρα ώστε να εξασφαλίσουν ότι η παρεχόμενη διερμηνεία και μετάφραση έχουν την ποιότητα που απαιτούν το άρθρο 2 παρ. 8 και το άρθρο 3 παρ. 9».

¹⁶² Βλ. την παρ. 2 του άρθρου 5.

¹⁶³ Βλ. **Η. Αναγνωστόπουλος**, «Δικαιώματα των κατηγορουμένων στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι Οδηγίες 2010/64/ΕΕ, 2012/13/ΕΕ», Π. .Ν. Σάκκουλας, 2017 σ.48επ.

¹⁶⁴ Δείτε και την από 23/11/2015 Έκθεση Συστάσεων ΕΕΔΑ| Οδηγός Νομολογίας ΕΔΔΑ και ΔΕΕ, για «Το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία και το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών», σελ. 16.

¹⁶⁵ Της 28.8.2018, αρ. προσφυγής 59868/2008.

προσφεύγοντος¹⁶⁶ και την εντεύθεν ικανότητά του να ασκήσει αποτελεσματικώς τα δικαιώματά του, καθώς και ότι από τα τηρηθέντα πρακτικά στην προδικασία και στο ακροατήριο δεν προέκυπτε με ασφάλεια η επαρκής εκ μέρους του κατανόηση της Ρωσικής γλώσσας¹⁶⁷. Κατά το Δικαστήριο, η παράλειψη υποβολής σχετικού αιτήματος από τον προσφεύγοντα πιθανόν να οφείλεται στο γεγονός ότι αυτός ουδέποτε ενημερώθηκε στην μητρική γλώσσα του για το δικαίωμα διερμηνείας, η δε αντίστοιχη παράλειψη του συνηγόρου του, δεν απήλλαξε τις αρχές από την υποχρέωσή τους να βεβαιωθούν οίκοθεν για την γλωσσική επάρκειά του στην Ρωσική¹⁶⁸.

Εντούτοις, ζήτημα τίθεται για το αν η μετάφραση και η διερμηνεία θα πρέπει να γίνονται πάντοτε στην γλώσσα του υπόπτου. Για την ΕΣΔΑ (άρθρο 6 παρ. 3 ε'), βασική προϋπόθεση για την παροχή εκ μέρους του κράτους διερμηνέως σε πρόσωπο είναι αυτό να μην εννοεί ή να μην ομιλεί «την χρησιμοποιούμενην εις το δικαστήριο γλώσσαν». Φαίνεται πως καταρχήν δεν τίθεται ζήτημα επιλογής μεταξύ της επίσημης γλώσσας της διαδικασίας και γλώσσας της προτίμησης του ενδιαφερομένου προσώπου¹⁶⁹. Εντούτοις, θα ήταν συνεπέστερο προς το πνεύμα της Οδηγίας, δεδομένου ότι επιδίωξη του ενωσιακού νομοθέτη είναι η σε κάθε περίπτωση διασφάλιση της δίκαιης δίκης, να παρέχεται μετάφραση και διερμηνεία σε γλώσσα που δεν είναι η μητρική γλώσσα του υπόπτου μόνον εφόσον οι προανακριτικές αρχές είναι πλήρως πεπεισμένες ότι ο ύποπτος κατανοεί απολύτως τα όσα του διερμηνεύονται (προφορικώς) και αντιλαμβάνεται το περιεχόμενο αλλά και τις συνέπειες των όσων διαλαμβάνονται στα μεταφρασμένα έγγραφα που του παραδίδονται. Σε κάθε περίπτωση, θα πρέπει να συνεκτιμάται στο σημείο αυτό η φύση των στοιχείων που παρέχονται στον ύποπτο από τις εθνικές αρχές και να αξιολογείται σε κάθε περίπτωση εάν αν είναι τέτοιας πολυπλοκότητας ώστε να

¹⁶⁶ Σκέψεις [88-93].

¹⁶⁷ Σκέψεις [94-97].

¹⁶⁸ Σκέψεις [99-102].

¹⁶⁹ Το ΕΔΔΑ δεν δέχθηκε παραβίαση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη στην υπόθεση *Bideault κατά Γαλλίας*, αρ. προσφ. 1261/84, 01.10.1986 όπου οι προσφεύγοντες, μάρτυρες που κλήθηκαν να καταθέσουν ενώπιον δικαστηρίου, ζήτησαν να εξεταστούν στην Βρετονική, γλώσσα διαφορετική από την επίσημη της διαδικασίας, με τη βοήθεια διερμηνέα. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έκρινε πως το άρθρο 6 παρ. 3 δ' της ΕΣΔΑ δεν εγγυάται δικαίωμα του μάρτυρα να εξετάζεται σε γλώσσα που επιθυμεί. Οι προσφεύγοντες δεν ισχυρίστηκαν ότι δεν μπορούσαν να εκφραστούν στα γαλλικά, επίσημη γλώσσα της διαδικασίας, και έτσι κρίθηκε ότι δεν υπήρξε προσβολή του δικαιώματός τους σε δίκαιη δίκη.

χρειάζεται σε βάθος γνώση της γλώσσας της διαδικασίας¹⁷⁰. Ως εκ τούτου δεν θα πρέπει να επαφίενται οι Αρχές στην δήλωση του υπόπτου ότι γνωρίζει την γλώσσα της διαδικασίας στην οποία συμμετέχει.

6. Η δωρεάν πρόσβαση στο δικαίωμα μετάφρασης και διερμηνείας.

Σύμφωνα με το άρθρο 4 της Οδηγίας τα κράτη μέλη καλύπτουν τα έξοδα διερμηνείας και μετάφρασης που προκύπτουν από την εφαρμογή των άρθρων 2 και 3 της Οδηγίας.

Σε κάθε περίπτωση η άσκηση του δικαιώματος σε μετάφραση και διερμηνεία θα παρεμποδιζόταν ουσιωδώς σε πολλές περιπτώσεις εάν δεν ήταν δωρεάν.

Το ΕΔΔΑ στην απόφαση του βρετανικής υπηκοότητας *Gerald Luedicke*, Αλγερινού *Mohammed Belkacem* και του Τούρκου *Arif Koz* της 10.3.1980 επεσήμανε (σκ.46) ότι η βοήθεια που δίδεται από τον μεταφραστή θα πρέπει να είναι δωρεάν, χωρίς τα έξοδα που πραγματοποιήθηκαν στη συνέχεια να ζητηθούν από τον κατηγορούμενο, ανεξαρτήτως από την τελική κρίση του δικαστηρίου περί ενοχής. Το ΕΔΔΑ τόνισε στην υπόθεση αυτή ότι η υποχρέωση του καταδικασμένου να πληρώσει το κόστος της μετάφρασης, μπορεί να έχει επιπτώσεις στο δικαίωμά του για δίκαιη δίκη διότι ο διορισμός ή μη ενός μεταφραστή θα μπορούσε να εξαρτηθεί από την στάση που τήρησε ο κατηγορούμενος, η οποία με την σειρά της μπορεί να επηρεαστεί από τον φόβο οικονομικών συνεπειών (σκ. 42).

Περαιτέρω, κατά το ΕΔΔΑ, το πρόσωπο που δεν μπορεί να κατανοήσει ή να μιλήσει την γλώσσα του δικαστηρίου έχει το δικαίωμα να ζητήσει δωρεάν την βοήθεια του μεταφραστή για την μετάφραση και διερμηνεία όλων εκείνων των εγγράφων στις διαδικασίες οι οποίες διενεργήθηκαν εναντίον του και είναι

¹⁷⁰ Συγκεκριμένα το ΕΔΔΑ, στην υπόθεση *Güngör κατά Γερμανίας* (αρ. προσφ. 31540/96, της 17.05.2001) δεν δέχθηκε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 3 ε' της ΕΣΔΑ αφού ο συνήγορος του προσφεύγοντος δεν αμφισβήτησε, ούτε ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, ούτε ενώπιον του ΕΔΔΑ, ότι ο προσφεύγων είχε γνώσεις Γερμανικών, τις οποίες όμως έκρινε ότι δεν επαρκούσαν για να μπορεί πράγματι να επικοινωνεί μαζί του, ώστε να προετοιμάσουν την υπεράσπισή του. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι εθνικές αρχές ευλόγως θεώρησαν ότι ο προσφεύγων χειριζόταν επαρκώς τα Γερμανικά ώστε να μπορεί να αποφύγει τη συνδρομή διερμηνέα στην επικοινωνία του με τον συνήγορό του κατά την επίδικη διαδικασία. Επίσης το ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Lagerblom κατά Σουηδίας* (αρ. προσφ. 26891/95, της 14.01.2003) δέχθηκε πως η γνώση σουηδικών του προσφεύγοντος μπορεί μεν να ήταν περιορισμένη, εντούτοις ήταν επαρκής για να μπορεί να επικοινωνεί με τον δικηγόρο του, σε συνδυασμό με το ότι κατά την ακροαματική διαδικασία ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων ο προσφεύγων είχε λάβει υπηρεσίες διερμηνείας. Τέλος, στην υπόθεση ΕΔΔΑ, *Hermi κατά Ιταλίας* (αρ. προσφ. 18114/02 της 18.10.2006) το Δικαστήριο έκρινε πως ο προσφεύγων τη στιγμή της σύλληψης ήταν σε θέση να παράσχει στους αστυνομικούς διευκρινίσεις σχετικά με την πραγματική βάση των σε βάρος του κατηγοριών.

απαραίτητες για να τις κατανοήσει και περαιτέρω να τύχει δίκαιης δίκης¹⁷¹. Το ΕΔΔΑ την κρίση του περί του ότι το δικαίωμα αυτό αφορά όχι μόνο τις προφορικές δηλώσεις που γίνονται κατά την διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας αλλά και το υλικό της δικογραφίας είτε στο ακροατήριο είτε κατά την ποινική προδικασία, επαναλαμβάνει σε σειρά αποφάσεών του¹⁷². Αυτό σημαίνει ότι ο ύποπτος ο οποίος δεν κατανοεί ή δεν ομιλεί την γλώσσα του δικαστηρίου, έχει το δικαίωμα της δωρεάν πρόσβασης σε όλα εκείνα τα έγγραφα ή τις δηλώσεις της διαδικασίας που έχει κινηθεί εναντίον του και τα οποία είναι απαραίτητα προκειμένου να κατανοήσει την κατηγορία¹⁷³. Η δωρεάν πρόσβαση όμως στη μετάφραση, κατά το ΕΔΔΑ, δεν περιλαμβάνει τη δωρεάν γραπτή μετάφραση όλων των στοιχείων των γραπτών αποδείξεων ή των επίσημων εγγράφων της διαδικασίας. Αυτό πρακτικά σημαίνει πως η προφορική γλωσσική βοήθεια μπορεί να ικανοποιεί τις απαιτήσεις της ΕΣΔΑ υπό την προϋπόθεση πάντως ότι ο ύποπτος μπορεί να κατανοήσει την υπόθεση για την οποία ελέγχεται ώστε να μπορεί να υπερασπισθεί τον εαυτό του προκειμένου να μπορεί να δώσει την δική του εκδοχή για τα γεγονότα.

ΣΤ. Τελικές παρατηρήσεις.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι για να δημιουργηθεί ένα ευρωπαϊκό δικονομικό δίκαιο, θα πρέπει στα πρόσωπα στα οποία δίδεται η ιδιότητα του υποκειμένου μιας ποινικής διαδικασίας, να αποδίδονται και τα αντίστοιχα δικαιώματα. Κάθε ύποπτος και κατηγορούμενος θα πρέπει, να απολαμβάνει ένα ελάχιστο επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων του, ώστε να μπορέσει να υπερασπισθεί τον εαυτό του αποτελεσματικά, όποτε αυτό καταστεί αναγκαίο.

Η αμοιβαία εμπιστοσύνη στα συστήματα απονομής ποινικής δικαιοσύνης των κρατών μελών έχει ενισχυθεί και αυτό οφείλεται στη θέσπιση δέσμης δικαιωμάτων δίκαιης δίκης μέσω της καθιέρωσης minimum standards προστασίας υπόπτων και κατηγορουμένων.

¹⁷¹ Σκέψη [48].

¹⁷² Σκέψη [23] ΕΔΔΑ *Diallo κατά Σουηδίας* με εκεί παραπομπές.

¹⁷³ Βλ. και ΕΔΔΑ, *Hermi κατά Ιταλίας* (αρ. προσφυγής 18114/02) σκέψεις [69-70].

Οι σχολιαζόμενες στην παρούσα εργασία Οδηγίες, είχαν αυτή την στόχευση: να συμβάλλουν ουσιωδώς στην δημιουργία ενός κοινού ενωσιακού χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης που θα διακρίνεται για τον σεβασμό του στα θεμελιώδη δικαιώματα των εμπλεκομένων στις ποινικές διαδικασίες. Τούτο διακηρύσσεται τόσο στα Προοίμιά τους, προκύπτει όμως και από το περιεχόμενο των ρυθμίσεών τους. Το δικαίωμα στη σιωπή και μη αυτοενοχοποίηση, το δικαίωμα παράστασης με συνήγορο, το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση, το δικαίωμα στην ενημέρωση, είναι ορισμένα από τα δικαιώματα που προκρίθηκαν από τον ενωσιακό νομοθέτη και, παρά τις όποιες αντιρρήσεις των κρατών μελών, υιοθετήθηκαν από αυτά. Η προστιθέμενη αξία αυτών των νομοθετικών πρωτοβουλιών έγκειται στο ότι αυξάνουν το επίπεδο προστασίας των πολιτών που συμμετέχουν στις ποινικές διαδικασίες, ιδίως σε ορισμένα κράτη μέλη όπου κάποια εκ των άνω δικαιωμάτων δεν προϋπήρχαν. Παράλληλα όμως, οι πρωτοβουλίες αυτές καθιστούν δυνατή την συνεπέστερη εφαρμογή των δικαιωμάτων και των εγγυήσεων που προβλέπονται στα άρθρα 47 και 48 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και στο άρθρο 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, μέσω της θέσπισης κοινών ελάχιστων προτύπων.

Δεν υπάρχει επίσης αμφιβολία πως το ΕΔΔΑ μέσω της νομολογίας του έχει μια μοναδική ικανότητα να επιφέρει θετικές αλλαγές στο εσωτερικό δίκαιο των κρατών αναφορικά με το επίπεδο προστασίας των δικαιωμάτων των προσώπων και εν προκειμένω των υπόπτων και των κατηγορουμένων. Τούτο το πράττει διαχρονικώς με πληθώρα αποφάσεών του και το νομολογιακό κεκτημένο πολλές φορές μεταφέρθηκε αυτούσιο στα νομοθετικά κείμενα του δευτερογενούς ενωσιακού δικαίου.

Η νομολογία του ΕΔΔΑ, ενθαρρύνει τα εθνικά δικαστήρια να συμμετάσχουν σε έναν δικαστικό διάλογο που ξεφεύγει από την εθνική τους κουλτούρα και εκτείνεται πέρα από τις παραδόσεις τους. Απόδειξη αυτού αποτελεί το γεγονός ότι όλο και περισσότερες αποφάσεις εθνικών δικαστηρίων δεν διστάζουν να επικαλεστούν νομολογία του ΕΔΔΑ αλλά και να την υιοθετήσουν.

Όλα αυτά δεν σημαίνουν βέβαια πως ο κατάλογος των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται σε υπόπτους και κατηγορουμένους δεν χρήζει βελτιώσεως. Ο εμπλουτισμός τους δια της προσθήκης και άλλων ρυθμίσεων προστασίας, είναι καλοδεχούμενος. Μια τέτοια πρόταση θα μπορούσε να αφορά π.χ. την κοινή ρύθμιση

σε σχέση με τον τρόπο συλλογής του αποδεικτικού υλικού κατά την ποινική προδικασία, ζήτημα το οποίο απασχόλησε ιδιαιτέρως και το ΕΔΔΑ.

Φυσικά δεν πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός πως οι κανόνες της ποινικής προδικασίας είναι διαφορετικές στις εθνικές έννομες τάξεις των κρατών μελών. Αυτή η δυσκολία είναι όμως ταυτοχρόνως και η πρόκληση: παρά τις όποιες αποκλίσεις στις διαδικασίες, παρά τις όποιες δυσκολίες, να υπάρξει συμφωνία πως σε κάθε περίπτωση, ο σεβασμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων θα πρέπει να είναι πρωταρχικό μέλημα των ανακριτικών και δικαστικών υπαλλήλων αλλά και του συνόλου των λειτουργών της Δικαιοσύνης.

Βιβλιογραφία

Anagnostopoulos I., «The right of access to a Lawyer in Europe: A long Road Ahead?» (2014), 4 European Criminal Law Review 3.

Applying Procedural Rights under the Case Law of the CJEU, on line seminar, 1-2 February 2021, διαθέσιμο σε www.era.int.

Cras Steven /Luca De Matteis, “The Directive on the Right to Interpretation and Translation on Criminal Proceedings, Genesis and Description”, *Eucrim* 4/2010, σ.153-161.

Fingas Maciej, «The Right to Interpretation and Translation on Criminal Proceedings – Challenges and Difficulties Stemming from the Implementation of the Directive 2010/64/EU», *European Criminal Law Review* Vol.9, 2/2019, σ. 175-186.

Giannouloupoulos Dimitrios, *Improperly Obtained Evidence in Anglo – American and Continental Law*, Bloomsbury Hart Publishing 2019.

Glover Richard, κριτική σε Giannouloupoulos Dimitrios «Improperly Obtained Evidence in Anglo – American and Continental Law», *Criminal Review*, 2020, σ. 650-655.

Lamberigts Stijn, «The Directive on the Presumption of Innocence. A Missed opportunity for Legal Persons», *Eucrim* 2016, σ. 36-42.

Mitsilegas Valsamis, *EU Criminal Law, Modern Studies*, Hart Publishing, 2009.

Riehle Cornelia, Allison Clozel Allison, “10 years after the roadmap: procedural rights in criminal proceedings in the EU today”, *ERA Forum* (2020), διαθέσιμο σε: <https://doi.org/10.1007/s12027-019-00579-5>, τελευταία προσπέλαση 20.11.2021.

Sayers D., «Protecting Fair Trial Rights in Criminal Cases in the European Union» (2014) 14 *Human Rights Law Review* σ. 733επ..

Wendy De Bond/Gert Vermeulen, “The Procedural Rights Debate, A Bridge Too Far or Still Not Far Enough?”, *Eucrim* 4/2010, σ. 163-167.

Αλεξανδρής Β., Ζητήματα προστασίας του δικηγορικού απορρήτου, υπό το πρίσμα του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, σε «Τιμητικό Τόμο Χριστόφορου Δ. Αργυρόπουλου, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2016, σ.211επ.

Αναγνωστόπουλος Η., *Δικαιώματα των Κατηγορουμένων στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Π.Ν. Σάκουλας, Αθήνα, 2017.

Αναγνωστόπουλος Η., «Στη Βαβέλ της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η Οδηγία 2010/64/ΕΕ για το δικαίωμα διερμηνείας και μετάφρασης στην ποινική διαδικασία» σε Τιμητικό Τόμο Χριστόφορου Δ. Αργυρόπουλου, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2016, σ.163επ.

Αναγνωστόπουλος Η., «Τα δικαιώματα διερμηνείας, μετάφρασης και ενημέρωσης. Η νομολογιακή πρόσληψη και ο νέος ΚΠΔ» στον τόμο *Ένωση Ελλήνων Ποινικολόγων (επιμ.)*, Η Ποινική Δικονομία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Τάσεις και Προκλήσεις), Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2020, σ.96επ.

Ανδρουλάκης Ι., «Άρθρο 6 παρ. 1, Οι εκφάνσεις του δικαιώματος σε μια δίκαιη δίκη που συνάγονται από τη γενική ρήτρα του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ», σε *Λ. Κοτσαλής (επιμ.)*, «Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ποινικό Δίκαιο, Ερμηνεία και εφαρμογή των άρθρων 1-10 ΕΣΔΑ», Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σ. 352-445.

Ανδρουλάκης Ι., «Η ενημέρωση του υπόπτου για το περιεχόμενο της Εισαγγελικής Παραγγελίας», *Nova Criminalia* Νο14- Δεκέμβριος 2021.

Αρβανίτης Δ., «Το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία και η σχετική Οδηγία 2010/64/ΕΕ», *ΠοινΔικ* 7/2013 σελ. 640 επ.

Βασιλόγιαννης Φ., «Σκέψεις για το δικαίωμα του υπόπτου στη μη αυτοενοχοποίησή του», *Ισοπολιτεία*, τεύχος 4^{ος}/2000, σελ. 99 επ.,

Γιαννουλόπουλος Δ., «Το δικαίωμα συνηγόρου στην αστυνομική προανάκριση ως κατεξοχήν έκφανση του κοσμοπολιτικού δικαίου. Νομοθεσία της ΕΕ, νομολογία της ΕΣΔΑ και η "υιοθέτησή" τους από τα κράτη μέλη» στον τόμο *Ένωση Ελλήνων Ποινικολόγων*, Το δικαίωμα υπερασπίσεως στην ποινική δίκη. Όψεις και όρια, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σ. 51 επ.

Έκθεση Συστάσεων ΕΕΔΑ, Οδηγός Νομολογίας ΕΔΔΑ και ΔΕΕ (της 23.11.2015) για «Το δικαίωμα σε Διερμηνεία και Μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία και το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών», διαθέσιμο σε http://www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/dikaih_dikh/FAKELOS_Dier_Met-Enhlm.pdf

Ζημιανίτης Δ. «Πράσινο Βιβλίο της Ευρ. Επιτροπής για τις δικονομικές εγγυήσεις υπέρ υπόπτων κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες σε ολόκληρη την Ε.Ε.», *ΠοινΔικ*. 2003, σ.443επ.

Καϊάφα – Γκμπάντι Μαρία, Παπακυριακού Θεόδωρος, Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου», β' έκδοση, Σάκκουλας Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2019.

Καλφέλης Γρ., «Επικίνδυνες υπερβάσεις κατά τη διενέργεια επαχθών ανακριτικών πράξεων. Το παράδειγμα της ανάλυσης DNA σε μεγάλες πληθυσμιακές ομάδες», ΠοινΔικ. 7/2020 σελ. 657 επ.,

Κληρίδης Χ., Πασχαλίδης Α., Κυπριακό Δίκαιο της Απόδειξης, Νομική Βιβλιοθήκη, 2018.

Κουτσογιάννου Μ., «Άρθρο 6 παρ. 3 εδ. γ' ΕΣΔΑ. Δικαίωμα υπεράσπισης» σε *Α. Κοτσαλής (επιμ.)*, «Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ποινικό Δίκαιο. Ερμηνεία και εφαρμογή των άρθρων 1-10 ΕΣΔΑ», Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σελ. 561-664.

Κωστοπούλου Μ.-Α., σε *Α-Α. Σισιλιάνος (επιμ.)*, «Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο», Νομική Βιβλιοθήκη 2013, σ. 266επ.

Λίβος Ν., «Η δικονομική θέση των καθ' ων υφίστανται υπόνοιες περί της τελέσεως εγκλήματος», ΠοινΧρ 45 (1995), 1118επ.

Παπανδρέου Π., «Αστυνομική προανάκριση [άρθρο 243 παρ. 2 ΚΠΔ]» Ποιν.Δικ. Τεύχος 6/2006, σελ.755επ.

Παπαδημητράκης Γ., «Το δικαίωμα πρόσβασης στο υλικό της δικογραφίας κατ' άρθρο 101 ΚΠΔ υπό το πρίσμα της ΕΣΔΑ», ΠοινΔικ 2014, 776 επ

Σαρμάς Ι, Κοντιάδης Ξ. Ανθόπουλος (επιμ.), ΕΣΔΑ, Ερμηνεία κατ' άρθρο, Σάκκουλας Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2021.

Σατλάνης Χ., «Μια συνεισφορά στην έννοια και οριοθέτηση του δικαιώματος σιωπής του κατηγορουμένου. Με αφορμή την ΟΛΑΠ 2/2021», ΠοινΔικ 11/2021, σ. 1481επ.

Σαχπεκίδου Ευγενία, Ταγαράς Χάρης (επιμ.), Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Νομική Βιβλιοθήκη, 2020

Σεβαστίδης Χ., «Κώδικας Ποινικής Δικονομίας, 1, Σάκκουλας Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2011, σ. 2007-2013

Σισιλιάνος Α-Α., (επιμ.), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, Νομική Βιβλιοθήκη 2013.

Σκουρής Β., (επιμ.), Συνθήκη της Λισαβόνας, Ερμηνεία κατ' άρθρο, Σάκκουλας Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2020.

Σπηλιάκος Σ., «Άρθρο 6 παρ. 2 εδ. ε' Δωρεάν παράσταση διερμηνέα», σε *Α. Κοτσαλής (επιμ.)*, «Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ποινικό Δίκαιο», Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σ. 697 επ.

Τζέμος Γ. Β., (επιμ.), Ο Χάρτης των θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, Ερμηνεία κατ' άρθρο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2015.

Τριανταφύλλου Γ., «Άρθρο 6 παρ. 2, Τεκμήριο Αθωότητας του κατηγορουμένου», σε *Α. Κοτσαλής (επιμ.),* «Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ποινικό Δίκαιο», Νομική Βιβλιοθήκη 2014, σ. 465- 520.

Τριανταφύλλου Γ., «Άρθρο 6 παρ. 3 εδ. α' Δικαίωμα του κατηγορουμένου να πληροφορηθεί λεπτομερώς τη φύση και τον λόγο της εναντίον του κατηγορίας», σε *Α. Κοτσαλής (επιμ.),* «Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ποινικό Δίκαιο, Ερμηνεία και εφαρμογή των άρθρων 1-10 ΕΣΔΑ», Νομική Βιβλιοθήκη 2014, σ. 521-538.

Τσιρίδης Π., «Τεκμήριο αθωότητας και η νέα Οδηγία της ΕΕ», Πoin.Δικ. 1/2017, σ. 10-14.

Τσόλκα Ο., Ερμηνεία του άρθρου 48 σε *Ευγενία Σαπχεκίδου- Χ. Ταγαράς (επιμ.),* Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2020, σ. 514επ.

Τσόλκα Ο., «Nes bis in idem» και εσωτερικό δυαδικό σύστημα κυρώσεων για την «αυτή» παράβαση», ΠoinΧρ ΞΕ, σ. 632 επ.

Τσόλκα Ο., «Η αρχή “nemo tenetur se ipsum prodere/accusare” στην ποινική δίκη» ΠΧρ Μελέτες 6, 2002, Αθήνα, Π.Ν. Σάκκουλας, 2002.

Τσόλκα Ο., «Το δικαίωμα στην μη αυτοενοχοποίηση και το τεκμήριο αθωότητας – Ζητήματα εφαρμογής τους υπό το πρίσμα της νομολογίας του ΕΔΔΑ», ΠoinΧρον 2/2004, σ. 97 επ.